

VIGILIA

SZERKESZTI
SÍK SÁNDOR

BALANYI GYÖRGY

HARSÁNYI LAJOS

JÉKELY ZOLTÁN

ANGELI OTTÓ

BOHUNICZKY SZEFI

MIHELICS VID

írásai

1956 AUGUSZTUS

Ára 5 forint

HUNYADI ÉS KAPISZTRÁN

Nándorfejevárnak ötszáz esztendővel ezelőtt, 1456. július 21—22-én végbement felmentése világraszóló esemény volt. Jelentőség dolgában talán csak Bécs 1683. évi felmentése fogható hozzá. A váratlanul jött fényes győzelem híre gyorsan szétfutott a világba: magánlevelek és hivatalos jelentések, a korviszonyokhoz képest, meglepően rövid idő alatt mindenüvé elvitték. A keresztény világ megkönnyeb-bülten lélegzett fel, és mintha csak most eszmélt volna a veszély nagyságának tudatára, melynek elhárítására jóformán a kisújját sem mozdította, nem tudott betelni a győzelem ünneplésével. Mindenütt, még a távoli Angliában, Oxfordban is harangzúgás, ünnepélyes istentisztelet és lelkesítő szónoklatok hirdették a keresztény fegyverek dicsőségét. Természetesen még zajosabb és kitörőbb volt az ünneplés a közvetlenül érdekelt olasz államokban: Velencében, Firenzében és főleg az egyházi államban. Az agg III. Kalixtus pápa (1455—1458), aki trónralépése első pillanatától annyi nemes buzgalommal és kitartással munkált egy nagyszabású kereszties hadjárat eszméjének valóra váltásán, országa minden városában pazar pompájú ünnepségekkel és fényes körmenetekkel fejezte ki örömét „élete legszerencsésebb eseménye fölött.“ Bolognában például három napig váltogatták egymást a fényesnél-fényesebb körmenetek. Majd, amikor az első benyomások elveszítették közvetlen hatásukat, a krónikások és évkönyvírók siettek feljegyezni a dicső tettet, hogy a későbbi nemzedékekre is átszarmaztassák emlékét. Alig találunk e korban valamire való krónikást, aki, ha még oly távol esett is az esemény színhelyétől, kötelességének ne érezte volna, hogy legalább futólag megemlékezzék róla.

De bár így Nándorfejevár felmentése a század legjobban dokumentált eseményei közé tartozik, mégis nehéz világos és áttekinthető képet alkotnunk róla. Zinkeisen német történetíró találó megjegyzése szerint az ostrom lefolyása azok közé a történeti események közé tartozik, melyeknél a jó források nagy száma ellenére is szinte lehetetlen az egésznek menetébe bepillantást nyernünk, mivel a szemtanúk előadását csaknem áthidalhatatlan szakadékok választják el egymástól. És itt nem annyira arra a többé-kevésbé érthető ellentétre gondolunk, mely a keleti, török (Nesri, Tursun bég, Szeád-eddin) és görög történetírók (Chalkokondylas, Dukas, Kristobulos) előadását a nyugatiakétól elválasztja, mint inkább azokra a szembetűnő ellenmondásokra, melyek a nyugati, jórészen szemtanú írók elbeszélésében mutatkoznak. És hozzá ezek az ellenmondások nem holmi mellék-epizódokra, hanem egészen alapvető kérdésekre, így mindenekelőtt a győzelem személyi érdemének kérdésére vonatkoznak.

Régebben a legkisebb kétség sem merült fel a tekintetben, hogy a győzelem kivívásában Hunyadi Jánosnak volt döntő része. Ő volt a fővezér; mindenki természetesen találta tehát, hogy a győzelmi ba-

bérből is öt illesse a legnagyobb rész. A magyar Turóczi János krónikája és a magyar hagyományokból merítő olasz Bonfini Antal és Ranzano Péter elbeszélése minden tekintetben megerősítette ezt a felfogást. Annál is inkább, mivel az ellenkező nézetet valló Tagliacozzói János ferences atyának, Kapisztránói Szent János hűségese kísérlőjének és krónikásának kimerítő beszámolója a nagy esemény minden parányi részletéről egészen 1906-ig csak Wadding Lukács (*Annales Minorum*, XII. 340—362), illetve nálunk Katona István (*Historia critica*, XIII. 1047, s. kk. 11.) csonka és hibáktól hemzsegó kiadásában forgott közkézen. Érthető tehát, hogy történetíróink könnyedén elsiklottak fölötté; idézték — bár inkább másod- és harmadkézből, mint eredetiből, — de nem tulajdonítottak neki nagyobb jelentőséget. Az is baj volt, hogy az ostrom történetével foglalkozó hazai és külföldi történetírók egyike sem vett magának annyi fáradságot, hogy kimerítő alapossággal és teljességgel utána nézett volna az egész forrásanyagnak, hanem megelégedett az elődeinél található adatok variálásával. Innét van, hogy az ütközet lefolyására vonatkozó hagyományos előadás az utolsó száz esztendő alatt jóformán semmit sem változott.

Természetes azonban, hogy ez a felemás, egyrészt tudományosságot mimelő, másrészt állandóan egy helyben topogó álláspont nem jelenthette az utolsó szót a kérdés megítélésében. A régi, felszínes megállapításokon nyugvó kérdézés helyébe előbb-utóbb az összes rendelkezésre álló adatok kritikai megrostálásának kellett lépnie. A halaszthatatlanul szükségessé vált átértékelésre az első komoly kísérlet Kapisztránói Szent János legújabb és legalaposabb életírója, Hofer János osztrák redemptorista atya tette. (Johannes v. Capestrano. Innsbruck—Wien—München, 1936.) Ez a kitünő tudós — egyébként a híres tiroli szabadsághős egyeneságú leszármazottja (†1939. január 1.) — úgyszólván egész életét a világhírű népszónok életviszonyainak felderítésére szentelte. Monumentális nagy művének megírása előtt a részlettanulmányok hosszú sorával iparkodott fényt deríteni hőse életpályájának különböző szakaszaira. Így természetesen a nándorfejérvári ütközet történetével is behatóan kellett foglalkoznia. Idevágó tanulmánya a Görres-társaság nagytekintélyű történeti folyóiratában látott napvilágot „A nándorfejérvári győző” címen. (*Der Sieger von Belgrad 1456. Hist. Jahrbuch*, 1931. 163—212. 1.)

Hofer atya hosszú éveken át folytatott Kapisztrán-tanulmányai során jutott el a nándorfejérvári csatához. Érthető tehát, hogy huzamos foglalkozása révén egészen közel került hőiséhez; megszokta, hogy áhitattal tekintsen fel rája és olyan eseményekben is kizárólagos szerepet tulajdonítson neki, melyekben igazság szerint legfeljebb csak mint társszereplőről beszélhetnénk róla. A július 21-i és 22-i események ismertetésénél különösen szembetűnően nyilvánul részrehajlása: a győzelem minden érdemét Kapisztrán javára könyveli el, Hunyadi rovására ellenben csak hibákat és mulasztásokat tud feljegyezni. Főforrása, Tagliacozzói János már említett beszámolója (*Relatio de victoria Belgradensi 1456*) alapján a következő hat pontban foglalja össze a kritikus két nap alatt elkövetett hibáit és ballépéseit:

1. Július 20-án, mikor biztos értesülést nyert a török támadás közvetlen küszöbönállásáról, abbahagyta az erődítési munkálatokat és Kapisztránt is mindenképpen meg akarta győzni a további ellenállás kilátástalanságáról.

2. Ez után a beszélgetés után nem tért többé vissza a városba.

3. Csak a nagy támadás visszaverése után, 22-én kora reggel ment fel újból a várba, de csak egészen rövid időre.

4. Távozása előtt erősen lelkére kötötte a várparancsnoknak, Szilágyi Mihálynak, hogy szorgos gonddal vigyázzon a várra. Ő maga ellenben azonnal páncélba öltözött és két vitéze kíséretében hajóra szállott és a harc egész tartama alatt fel és alá cirkált a Dunán, illetve a Száván és úgy várta a dolgok kimenetelét. Még szerencse volt, hogy a keresztetek nem tudták ezt; ők végig abban a hitben éltek, hogy Hunyadi továbbra is a városból irányítja a védelmet.

5. A legforróbb harc napján, július 21-én a vezérek közül egyedül Szilágyi tartózkodott a várban; Hunyadi Korógyi János macsói bán társaságában egész nap a Dunán, illetve a Száván hajókázott.

6. Kapisztrán, mikor 22-én este, a török ütegek elfoglalása után, azzal a szándékkal tért vissza a városba, hogy Hunyadit rábeszéli az általános támadás elrendelésére, még nem találta őt bent. Kénytelen volt tehát egy lengyel pap tolmácsolásával Szilágyitól kérni engedélyt. Hunyadi csak jóval ezután tért meg a városba.

Szerzőnk azonban nem áll meg itt; nem éri be a tények egyszerű felsorolásával, hanem a többi egykorú forrás adataival való egybevetés útján nyomatékoznia is igyekszik azokat. És mivel eleve Kapisztrán egyedüli vezérségének feltevéséből indul ki, tehát eleve bizonyos elfogultsággal nyúl adataihoz, felületes szemléletre sikerül is célt érnie. Aki kritika nélkül olvassa kitudó logikával felépített fejtegetéseit, az azzal az érzéssel fejezi be cikkének olvasását, hogy mindez nem is történhetett másként. Látszólagos tárgyilagossága csak fokozza előadásának meggyőző erejét. Hunyadi magatartását egyetlen szóval sem kárhoztatja, sőt ellenkezőleg menteteti és iparkodik lélektani magyarázatot találni rája. Ez a körülmény még valószínűbb színben tünteti fel előadását, mert lám, nem mások rovására próbálja hőse babérait gazdagítani.

Mindez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy a derék tanulmány eredményei homlokegyenest ellenkeznek eddigi tudásunkkal és Hunyadit olyan szánalmas szerepre kárhoztatja, mely nem hogy a törökellenes harcok Európaszerte ünnepelt hőiséhez, de még egy közönséges csapatvezérhez sem illik. Szerzőnk beállítása szerint az ősz hadvezér egy pillanatig sem bízott Nándorfejérvár megvédetőségében, és ha csak rajta múlt volna, legszívesebben feladta volna a várat és békét kötött volna Mohamed szultánnal. Ami keveset tett a vár megmentésére, azt is kizárólag Kapisztrán ösztönzésére tette. Így már a július 14-i dunai csataért, mely a vár részleges felmentését eredményezte és még inkább a megrongált várfalak kijavításáért inkább Kapisztránt, mint őt illeti az elismerés. Még szánalmasabb az a szerep, melyet a döntő roham visszaverésében juttat neki szerzőnk.

Igazi kuvikmadár módjára mindegyre a vár tarthatatlanságát hangoztatja és feladását sürgeti. Szent barátja nem győzi vigasztalni és lelket verni beléje. A dunai sétahajózást is nem annyira a maga személyes biztonságának megóvásáért, mint inkább azért választja, hogy kéznél legyen arra az esetre, ha a várórség és a polgárság kivonása csakugyan elkerülhetetlenné válnék.

Mint látjuk, Hofer atya olyan képet rajzol legnagyobb törökverő hősrünk nándorfejevári szerepléséről, mely sem egészében, sem részleteiben nem felel meg a hagyományos felfogásnak. Előadásában Hunyadi inkább kerékkötője, mint céltudatos irányítója a védelemnek; inkább siránkozó vénember, mint győzelmi akarástól áthatott és semmi akadálytól vissza nem riadó hadvezér benyomását kelti, aki élete legdicsebb tettetét készül véghez vinni. Még szomorúbb a dologban, hogy a magyar történetírás mindezeig még csak kísérletet sem tett ennek a méltatlan, nemcsak Hunyadi emlékét, hanem nemzeti önérzetünket is mélyen sértő felfogásnak megcáfolására. Bár e sorok írója mindjárt a cikk megjelenése után legilletékesebb helyen, a Magyar Történelmi Társulat hivatalos folyóiratában hívta fel rá történetíróink figyelmét (Századok, 1932. 97—98. l.), semmi jel nem mutatja, hogy történetírásunk egyáltalában tudomást szerzett volna róla. Még a legújabb összefoglaló munka, Hóman-Szekfű Magyar Története is megemlítés nélkül halad el mellette. (7. kiad. Budapest, 1942. II. k. 457. s. k. l., 640. l.) Még csak célzást sem tesz rája, sem a szövegben, sem a jegyzetekben. Ugyanezt kell mondanunk a legújabb, Teleki József monumentális nagy műve óta (A Hunyadiak kora Magyarországon. I—IV., X., XI. k. Pest, 1852—1855.) legterjedelmesebb Hunyadi-monográfiáról. (Elekes L.: Hunyadi. Budapest, 1952. 509 l.) Az utalások teljes hiányából szintén arra lehet következtetnünk, hogy szerzőjének sem Hofer atya cikkének, sem Kapisztrán-biográfiájának megjelenéséről nincsen tudomása.

Ez bizony súlyos mulasztás, melyet történetírásunknak minél előbb reparálnia kellene. A becsületmentő munkából mi is szeretnők kivenni a részünket. Mivel azonban a hely és a körülmények nem alkalmasak a kérdés egész komplexumának felvetésére és kitergetésére, szerényen beérjük azzal, hogy néhány alapvető szempont kiemelésével megkíséreljük megkönnyíteni a helyes megoldás útjának megtalálását. Természetesen nem azért, hogy Kapisztrán babéraiából csak egy ágat is letörjünk, — ez rút hálátlanság volna részünkről — hanem hogy Hunyadi szerepét az igazságnak megfelelőbb megvilágításba helyezzük. Itt persze a legegyszerűbb és regrövidebb út a két főszereplő tanúságára való hivatkozás volna. Hiszen Hunyaditól is (július 23-ról Széchy Dénes esztergomi érsekhez, 24-ről V. László királyhoz és Garai László nádorhoz) és Kapisztrántól is három-három levelet bírnak ezekből a mozgalmas napokból. (Július 22-ről, 23-ról és augusztus 17-ről, mind a három III. Kalixtus pápához.)

Mindjárt hozzá kell azonban tennünk, hogy ez az út, az egymást kiegészítő dokumentumok szembesítésének útja teljességgel járhatatlan számunkra; és pedig eléggé különös okból: tudniillik Hunyadi is,

meg Kapisztrán is csak a maga viselt dolgairól szól leveleiben, vezértársáról mindkettő mélyen hallgat. Mi rejlik e mögött a különös magatartás mögött, nem tudjuk megmondani. De semmiesetre sem az, aminek vádját annakidején Aeneas Sylvius vétkes könnyelműséggel beledobta a világba; mintha tudniillik Kapisztránt kizárólag a hírvágy és a dicsőségszomj indította volna Hunyadi érdemeinek elhallgatására. Ez a felfogás egészen méltatlan egy sírja szélén álló szent aggastyánhoz, aki már régesrégén leszámolt az élet hiúságaival és aki nem ismert más feladatot, mint Isten dicsőségének és embertársa javának keresését.

Mivel így a levelek teljesen egyoldalú információkkal szolgálnak, nincs számunkra más választás, mint hogy külön-külön vegyük őket szemügyre. Kapisztrán július 22-én, tehát még az ostrom napján kelt levelének döntő szakasza így hangzik: „Olyan erős küzdelemben és olyan élethalálharcban voltunk, hogy mindnyájan azt hittük, nem tudunk tovább ellenállni a török erejének. Még maga a vezér, Hunyadi is, a törökök igazi réme és a kereszténység legvitézebb harcosa, azt hitte, hogy fel kell adnunk Nándorfejérvárt. A vad törökök olyan vitézül és ellenállhatatlanul ostromolták a várat és olyan rettenetesen harcoltak a mieink ellen, hogy már erőink hanyatlottak és legvitézebb harcosaink is kétségbeestek. De a nagy szorongatás közepett életben tartott bennünket az Úr.” Mint látjuk a levél fogalmazása rendkívül óvatos. Nincs benne semmi, amiből Hunyadi lelki összeroppanására és a védelemből való önkéntes kikapcsolódására lehetne következtetnünk. Ha azonban valaki nagyon akarja, megfelelő adag elfogultsággal Tagliacozzói atya állításait is beleolvashatja.

Sokkal határozottabban hangzik Hunyadi jelentése. A királyhoz intézett levelében ezt olvassuk: „Én ugyanis a megszállás kezdetétől az ostrom egész tartama alatt bent voltam a várban és most is itt vagyok... A török császár személyes vezetésével kézi tusát, másszóval rohamot indított a vár ellen, mely szerda estétől egész éjszakán át csütörtök reggelig tartott. A várfalak elfoglalása és lerombolása következtében kétízben, mintha csak nvílt mezőn lettünk volna, a vár belsejében szemtől-szembe harcoltunk a törökök ellen, de Isten segítségével mindkét ízben győztünk. Végre Isten kegyelméből kiontottunk a várból és oly elszánt támadást intéztünk, hogy a török császárt a vár alól és a mezőről is legyőzve elűztük és Isten segítségével ágyúit is elfoglaltuk.”

Mint látjuk, Hunyadi éppen az ellenkezőjét állítja annak, amit Tagliacozzói János mond: nemcsak hogy mindvégig bent tartózkodott a várban, hanem a támadás visszaveréséből is alaposan kivette a részét. Világos, hogy két merőben ellentétes állítás nem fér meg egymással. Természetesen Hofer atya is tudatában van ennek. A nehézség megkerülésére azonban olyan utat választott, mely szükségképpen zsákutcába vezette őt. Különösképpen éppen abban hibázott, ami egyébként főerőssége: a forrásanyag hiánytalan teljességében. Egyik jegyzetében ugyanis azt az állítást kockáztatja, hogy Hunyadi nem értett latinul s következésképpen nem tudta a nevében kiállított dip-

lomáciai iratok tartalmát ellenőrizni. Tehát nem szerzett tudomást arról, hogy a halhatatlan érdemű Mai bíboros (l. Vigilia, 1955. 99—101. l.) már több, mint 100 évvel, a magyar Abel Jenő pedig közel 80 esztendővel ezelőtt közölte a híres olasz humanista tudosnak, Poggio Bracciolininak Hunyadihoz intézett két levelét, melyből nemcsak az derül ki, hogy a kormányzó, legalább élete utolsó szakában, jól tudott latinul, hanem az is, hogy alkalomadtán olvasságta is a régi és új klasszikusok műveit. (Mai A.: Specilegium Romanum. X., Róma, 1844. 247—50. l. Abel J.: Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon. Budapest, 1880. 158—59. l.) Igaz, ennek az állításnak látszatra ellene mond az országtanácsnak egy 1449—50. évi birtokperrel kapcsolatban tett megállapítása, mely szerint Hunyadi, nem tudván latinul (illiteratus existens), nem tudta egy általa is megerősített oklevél tartalmát ellenőrizni. (Elekes i. m. 85. s. k. l.) Ez a megállapítás azonban nyilván csak az adott időpontra vonatkozik és egyáltalában nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a kormányzó humanista barátainak, elsősorban Vitéz Jánosnak ösztönzésére később mégis pótolta ifjúkori tanultságának hiányait. Hiszen józanul nehéz elképzelni, hogy Poggio merőben a kisujjából szopta volna állítását; már csak azért is nehéz, mivel semmi érdeke nem fűződött hozzá. Ebből önként következik, hogy a nagy hadvezér a neve alatt kelt okmányokért nemcsak formailag, hanem tartalmilag is viselte a felelősséget.

Ha tehát nem akarjuk kora legnagyobb és legünnepeltebb hősét az igazság szándékos meghamisításával gyanúsítani, nincs számunkra más járható út, mint a források újabb revízió alá vonása. Itt elsősorban Hofer atya főforrására, Tagliacozzói János beszámolójára gondolunk. A kérdést röviden így fogalmazhatjuk: megérdemli-e János atya azt a feltétlen bizalmat, mellyel szerzünk minden állítását, azokat is, melyek homlokegyenest ellenkeznek Hunyadi állításaival, fogadja? Kinek higgyünk inkább: Hunyadinak vagy Tagliacozzónak?

A kérdésre nem könnyű felelnünk. Annyi bizonyos, hogy az igazság meghamisításának legközönségesebb és legmindenapibb módját eleve ki kell rekesztenünk. János atya tudatosan semmiesetre sem állított hamisat. Tudjuk azonban, hogy az igazság átszínézésének a hazugságnál sokkal finomabb és szellemibb eszközei is vannak. Gondoljunk csak arra, hogy János atya és társai nem mint egyszerű történeti szereplőre tekintettek fel Kapisztrán alakjára, hanem ezen megszervancia megtévesztését, mindenekfölött pedig a leendő szentet látták benne, akinek alakját már életében a csodák fénye ragyogta be és akinek tetteit a nem is titkolt szándékkal jegyeztették, hogy adatokat szolgáltatassanak majdan megindítandó szenttéavatási peréhez. Így a történelem észrevétlenül a legendába hajolt át náluk.

János atya beszámolója klasszikus példája az önkéntelen és öntudatlan legendaszövéseknek: anélkül, hogy csak egy pillanatra is az igazság megmásítására gondolna, a legtermészetesebb magától értetődöttséggel mindenütt hősét állítja az események középpontjába és a dicsőség minden sugarát az ő alakjára vetíti. Még érdekesebb ered-

ményre jutunk, ha a beszámolót összevetjük a derék atya korábban, 1456. július 28-án és 1457. szeptember 15-én kelt leveleivel. Az összehasonlításból kiderül, hogy még ezen rövid időn belül is jelentékeny előremozdulás történt a legendaképződés irányában. A bollandista Lechat Róbert egyik tanulmányában néhány finom megjegyzéssel utal erre. (Letteres de Jean de Tagliacozzo sur le siege de Belgrade et la morte de S. Jean de Capistran. Analecta Bollandiana, 1921. 141. s. kk. 11.)

János atya tehát Kapisztránhoz való viszonyából kifolyólag nem rendelkezett és nem is rendelkezhetett a tárgyilagosságnak azzal a mértékével, melyet az események higgadt és megbízható előadása megkívánt volna. Hőse babárainak növelése fontosabb volt számára, mint a történelmi hűség megőrzése. Hiszékenységet és gyermeki csodakeresését még Hofer atya is kénytelen elismerni. Ez a körülmény arra int bennünket, hogy állításait, különösen olyan kérdésekben, melyekben pozitív ellenállásokat szegezhetünk ellenük, óvatosan és erős fenntartással fogadjuk. Már csak azért is, mert János atya beszámolója ma két, egymástól meglehetősen eltérő változatban forog közlésen. Az első, rövidebb szöveget még a nagyérdemű Wedding Lukács közölte Évkönyveinek XII. kötetében. (Annales Minorum. 3. kiad. Quaracchi, 1932. 340—374.), míg az újabban előkerült nápolyi szöveg kiadásáért Lemmens Lénárt atyát illeti az elismerés. (Quaracchi, 1906.) A két kiadás közt meglehetősen nagy eltérések mutatkoznak, és pedig nemcsak terjedelem, hanem tartalom tekintetében is. Wadding szövege általában kiegyensúlyozottabb és Hunyadi megítélésében kevésbé elfogult. Az említett hat kifogás közül a másodikról egyáltalában nem szól, a negyediket pedig úgy fogalmazza, hogy a Dunán és a Száván való hajókázást inkább Szilágyira, mint Hunyadira érthetjük.

Mivel Wadding nem jelzi a kiadása alapjául szolgáló kéziratot, az eltérések okát nem tudjuk kideríteni. Nem ismerjük a két kiadás szövegének időbeli viszonyát sem. Lechat atya lehetségesnek tartja, hogy Wadding szövege közelebb áll az eredetihez, mint Lemmensé és feltételezi, hogy a Hunyadi-ellenes kitételek csak később és idegen kéz betoldásaként kerültek hozzája. Ez azonban már részletkérdés. Bennünket most csak az érdekel, hogy János atya beszámolója sem tartalmánál, sem szerkezeténél fogva nem igényelheti, hogy minden szavát szentírásként vegyük; különösen olyan kérdésekben, melyekben pozitív bizonyítékok szólnak szavahihetősége ellen.

Ezt annál nagyobb nyomatékkal kell hangsúlyoznunk, mivel írott dokumentumokon kívül nyomós lélektani okok is szólnak az ellen a szánalmas szerep ellen, melyet Hofer atya a beszámoló nyomán nemzeti történelmünk egyik legnagyobb hőségének juttat. Hunyadiról mindenki tudja, hogy nem ijedt meg a maga árnyékától. Úgyszólván egész életét hadakozásban töltötte és minden valamire való csatáját óriási túlerőben levő ellenséggel vívta. A harcban az utolsó pillanatig kitartott és hátrálásra csak akkor gondolt, mikor a győzelem kivívásának utolsó reménye is elenyészett. Kítűnő példa erre a várnai

(1444. november 10.) és a rigómezei csatában (1448. október 18—19.) tanúsított magatartása.

Igaz, Nándorfejérvárnál még hasonlíthatatlanul nehezebb feladattal találta magát szemben, mint akár Várnánál, akár Rigómezőn. Mert most mindenki cserben hagyta. A király és az udvar gyalázatosan Bécsbe futott, az urak pedig Geszthy János várkapitány, Korógyi János macsói bán és Székely Tamás várnai perjel kivételével a fülük botját se mozdították. Így jóformán csak arra a hétezer emberre számíthatott, akiket saját költségén állított fegyverbe. Igaz, ezenfelül ott volt még Kapisztrán és rendtársai által toborzott keresztiesek napról-napra gyarapodó, utójára legalább hatvanezerre növekedett tábora. De ennek harci értékét egyelőre senki sem tudta felmérni. Maga Hunyadi semmiesetre sem fűzött hozzá vérmes reményeket. Mint vérbeli katona nem látott benne többet véletlenül összeverődött, fegyelmetlen és hiányosan felfegyverzett tarka népegyvelegnél, mely a sorkatonasággal szemben teljességgel használhatatlan. A kimenetel azonban megmutatta, hogy a tapasztalt hadvezér ezúttal rosszul ítélte meg a helyzetet. Nem ismerte eléggé szent barátja ékészülésének varázsos erejét, mely a kövekből is tudott Ábrahámnak fiaikat támasztani. (Mt. 3, 9.) Szavára és még inkább a lényéből kisugárzó lelkesedés gyűjtő hatására a botokkal, dorongokkal, nyilakkal, parittyákkal, legjobb esetben kardokkal és kovás puskákkal felszerelt keresztiesek a döntő roham idején egy egész éjszakán át rendületlenül állották a harcot és végül szégyenszemre megfutamították az akkori világ legjobban megszervezett és legtöbb hadi tapasztalattal rendelkező seregét. Ez azonban nem az ember műve, hanem a szent csodája volt.

De ha még oly hősie magatartást tanúsítottak is a keresztiesek a támadások visszaverésében, csak az egyoldalú elfogultság tüntetheti fel úgy a dolgot, mintha mellettük a rendes katonaságnak semmi része nem lett volna a győzelem kivívásában. Hiába, merő lelkesedéssel, még ha mindjárt égig csapott is a lángja, akkor sem lehetett győzni. Ahhoz okvetlenül szükség volt némi hadi ismeretre, gyakorlatra, fegyelemre, mindenekfölött pedig használható fegyverekre. Ezeket pedig az adott körülmények közt csak a helyőrségtől és Hunyadi harcedzett katonáitól szerezhették. Tőlük kellett elsajátítaniok a harcolásnak, a fegyverek forgatásának és a támadások visszaverésének kipróbált módszereit is.

Ez másszóval azt jelenti, hogy a rendes katonaságnak legalább olyan mértékben ki kellett vennie részét a harcból, mint a keresztieseknek. Sőt voltak kritikus helyzetek, melyekben egyenesen neki kellett példát mutatnia a hősie önfeláldozásra. Legbeszédesebb bizonyítéka ennek a vasmegyei törzsökös magyar Dugovics Titusz ismert halálugrása. Dugovicsról ma már nyilván tudjuk, hogy nem kereszties vitéz, hanem rendes katona volt. Mátyás királynak a hős Bertalan nevű fia számára 1459. június 15-én kiállított adományleveléből azt is megtudjuk, hogy Titusz már a várnai csatában is Hunyadi zászlója alatt vitézkedett. (Tudományos Gyűjtemény, 1824. VIII. 18. s. kk. 11.) A rendes katonaság nagyobb arányú részvételére enged következ-

tetni Hunyadi július 24-én kelt levelének ez a kitétele is: „A mi embereink és katonáink közül is sokan megsebesültek, mások meghaltak.“

A katonaság mellett nem szabad említés nélkül hagynunk a szorongatott polgárságot sem, mely bátor kitartásával szintén jelentékeny mértékben hozzájárult a győzelem kivívásához. Bizonyos, hogy a július 14-i dunai csata megnyerésében nem kis része volt a nándorfejérvári hajósoknak és halászsoknak, akik Hunyadi utasítására negyven csónakkal váratlanul hátba támadták a török flottát. Ugyanezt kell mondanunk a július 21—22-i éjjeli harc kimenetelét eldöntő „tűzcsatáról“. Ebben viszont a helyi viszonyokat kitűnően ismerő városi polgárok jártak elül. Ők árasztották el szurokba, kénbe mártott rőzse- és venyigekötegekkel és más könnyen tüzet fogó anyagokkal a várakokat és sáncokat és ily módon szóról-szóra kipörkölték a betolakodott törököket. Tagliacozzói János állítása szerint még az asszonyok is kivették részüket az idegtépő harcból. „Egyedül a keresztetek maradtak vissza és néhány asszony, akik oroszlán módjára harcoltak“ — olvassuk július 28-án kelt levelében. Anélkül tehát, hogy csak egy szemernyit is le akarnánk vonni a keresztetek érdeméből, meg kell állapítanunk, hogy kívülük mások is teljesítették kötelességüket.

De nem folytatjuk tovább a részletek boncolgatását. A lényeg megéreztetésére — gondoljuk — ennyi is elegendő. A lényeg pedig röviden ez: magyar önérzetünk tiltja, hogy napirendre térjünk Hofer atya egyoldalú verdiktje fölött és belenyugodjunk egyik legnagyobb nemzeti hősünk emlékének lekicsinylésébe. A mi szemléletünkben Nándorfejérvár felmentése nemzeti történelmünk egyik legkiemelkedőbb eseménye; azzá pedig éppen Hunyadi személyével való kapcsolódása avatta. Nem egyszerűen a törökellenes harcok egyik epizódja, hanem Hunyadi fényes hadi pályájának zenitje, mely kihatásaiban két emberöltővel kijebb tölta a mohácsi katasztrófát. Ezt azonban bizonyítanunk is kell. Szívesen elismerjük, hogy Hofer atya alapos munkát végzett; minden hozzáférhető adatot felkutatott és értéke szerint felhasználta. Csak az a baj, hogy eleve bizonyos elfogultsággal nyult a tárgyhoz és még a legkritikusabb kérdések megítélésében is készpénznek fogadta el Tagliacozzói János ellenőrzésre szoruló állításait. Most tehát a magyar történetírásra vár a feladat, hogy hasonló alapossággal, de kevesebb elfogultsággal kísérleje meg Hunyadi szerepének végleges tisztázását. A munka sürgős. Nem szabad megvár-nunk, hogy ezeréves multunk egyik legdicsebb hadi eseménye teljesen egyoldalú és reánk nézve megalázó felfogásban vésődjék bele az európai történeti köztudatba. Félő, hogy már így is elkéstünk vele. De legalább az ötszázéves jubileum alkalmát ragadjuk meg régi, becsületbeli tartozásunk lerovására.

Ujból hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a sürgetett revízió célja tisztán és kizárólag Hunyadi becsületének helyreállítása, nem pedig Kapisztrán és a keresztetek érdemének kisebbitése. Szerintünk a Hunyadi vagy Kapisztrán szembeállítás alapján elhibázott. A tétel

helyes fogalmazása csak ez lehet: Hunyadi és Kapisztrán. Nem kétséges ugyanis, hogy a két gondviselésszerű nagy ember közreműködése kölcsönösen kiegészítette egymást. Kapisztrán mélységes hitére, izzó lelkesedésére és rendületlen kitartására éppúgy szükség volt, mint Hunyadi hadi tudományára, szervező képességére és tömörked hadi tapasztalatára. Külön-külön egyik sem lett volna elegendő a győzelem kivívására. Méltó és igazságos tehát, hogy a félezredes évfordulón a szentnek és a nagy hadvezérnek egyformán lerójuk hódolatunk adóját, mert Nándorfejevári egyformán hirdeti mindkettőjük dicsőségét. A magyar történetírás bizonyára azzal fejezi ki legméltóbban halálját, ha szolid és megcáfolhatatlan adatokkal bizonyítja be, hogy a világraszóló győzelem kivívása nem az egyik vagy másik főszereplő érdeme, hanem mindkettőjüknek örök időkre egybeforrott, szétszakíthatatlan nagy tette.

HARSÁNYI LAJOS VERSEI

ANGYALI ÜDVÖZLET

*Leáldozóban most a nap,
a csillagok is mosdanak.*

*A hársfa ontja illatát,
a fák közt fácsán villan át.*

*A csillagok azt kérdezik,
mért nem megyek a bércekig.*

*Sötétedik, az est hűvös,
a fűben tücsök esküdöz.*

*A bércekig nem megyek én,
itt járok a Liget gyepén.*

*Sirig húségről hegedül,
megyek a fák közt egyedül.*

*Fejemet bűnnek engedem:
neved hárfáját pengetem.*

A TÁVOZÓ KEDVESHEZ

*Szeressenek a madarak,
kivált a vadgalambok,
amerre jársz, fogadjanak
ujjongó nagyharangok.*

*Szeressenek a csillagok,
kivált az enyhekék hold,
gyengéden tartsa sátorát
fejed felett az égbolt.*

*Szeressen a földgömb maga,
az ég szeressen szintén;
ha összefog a nagy világ,
az sem szeret úgy, mint én.*

JÉKELY ZOLTÁN VERSEI

CSUNYINKA TÁNCA

*Aki nem látta táncolni Csunyinkát,
nem is tudhatja az, hogy mi a tánc.
Egy mozdulat, s ébren álomba ring át,
hol nincs halál, s nem éri földi gáncs.*

*Tavitündér narancsszín holdvilágon
így lebben-illan a sáté felett;
mint a pillangó ül meg a virágon,
s szív új akkordból új lélegzetet.*

*A hórák tánca éjjeli berekben,
mikor lábuk sem éri a mohát,
a óra-tánc sem kísérfeti szebben
hétágú síp szerelmes ritmusát.*

*Szeme, a kék katáng, követhetetlen
álmélkodással oly világba lát,
hová, én nyomorult, el nem mehettem,
bárhogy gyötörtem lovam vékonyát.*

*Most tán a tengermély zsongó ölében
elsüllyedt város oszlopán pihen,
most angyalokkal versenyt száll a légben,
csillagport hint hajába röptiben.*

*Mert nincs Jelen. Eljött és átölelte
a felidézett lét előtti lét,
s talán éppen most kószolgatja lelke
a halál édeskés szédületét.*

*Muzsikaszóra szálló rózsahinta,
döbbenet nézünk s tanácstalanul,
ereszkedj vissza hozzánk hát Csunyinka,
ne hagyj magunkra vénen, itt alul.*

METEOR

*Távoli csillag zuhanása —
A végtelenség meg se rebben.
Talán Nap volt, Napunknak mása,
s már csak itt él, az én szememben...*

I.

Valami égi bugyborékolás:
míntha a nyár arany korsója telnék;
a gyurgyalag — az hinti a múltás,
a búcsúzó augusztus ijedelmét.

II.

Tücsökszó? — Csak a csillagok zenélnek,
Ma éjjel mind, mind megnyilatkozott,
Figyelj csak, némelyikből hallhatod
a megfogamzott névadó regéket.

III.

Mióta kis hazámtól elszakadtam,
Valamit bennem a világ megölt:
Többet sugallt még a felhő is ottan,
Mint itt a föld.

DADOGÁSOK EGY SZÍVHEZ

Milyen megrendítő a szív vállalkozása!
Kínoktól zsibbadón, emléktől terhesen
a másodperceket kiütni egymásra,
ügetni koldusan, megverve, elhalón,
el nem fogyó úton, céltalan robotolva,
szolgálni holtig egy méltatlan idegent,
s tán egy rozsdás kereszt tövén lerogyni holtan,
mikor boldog ludak suhognak odafent!

Milyen örült erő a szív vállalkozása!
Félreértett, konok kötelességtudás,
a forradalmiság vad állandósulása,
minden másodpercben egy-egy új robbanás.

Elhóhérolt szívem, jó volna már pihenned!
Megszolgáltad a magaslati üdülőt,
a fenyveslevegőt, a kéklő sziklacsendet,
a tagolatlanul egybefolyó időt.

Ideje volna már, tudom, a bölcseségnek
előkelő, hűvös fátylába kösselek,
amelyen át dőfés a burkodig nem érhet,
s nem jutnak csücsködig incselkedő kezek.

Ha csíz volnál, szívem, most feltétlen kinyitnám
kalitkád ajtaját:
repülj, ha tudsz repülni még!
Bolond szolgálatod lejárt,
Rabságod végetért...

A JÖVŐ SZENTMISÉJE

„Milyennek képzelem a jövő szentmiséjét?” Ezzel a kérdéssel kezdte a Vigília 1955. évi februári száma az „Eszmék és tények” rovatban az „Universe” egyik cikke alapján Clifford Howell jezsuita atya nyilatkozatát az ünnepélyes mise szertartásainak tervbevett reformjáról. Bizonyára voltak, akik meglepetéssel, sőt talán megütközéssel olvasták a cikket. Hogyan, hát egyáltalában lehetséges, hogy a szentmise ősi, klasszikus, évszázadok óta változatlan szertartása megváltozzék? És ha igen, vajjon célszerű, üdvös, vagy szükséges az? A cikkíró e szavakkal fejezte be ismertetését: „Biztosan remélhetjük azonban, hogy magukról az okokról és a hozzájuk kapcsolódó érvekről, nemkülönbén a liturgiátörténeti és pasztorális szempontokról is kapunk még majd, íft folyóiratunkban is, avatott tájékoztatást”. E szakavatott tájékoztatást liturgiátörténeti szempontból meg is kaptuk azóta Radó Polikárp cikkében (A szentmise reformjának távlatai, Vigília 1955. szept. számában). A fenti nyilatkozat alapján azonban azt hisszük, nem lesz fölösleges, ha a következőkben elvi és gyakorlati szempontból is hozzászólunk e kérdéshez és igyekszünk azt kellőképpen megvilágítani.

A szentmise liturgikus reformjának kérdését a liturgikus mozgalom, másnéven liturgikus apostolság, vetette fel és érlelte ki a jelen század folyamán. E mozgalom célkitűzései és reformtervei különösen a legutóbbi tíz év folyamán váltak szélesebb körben ismertekké és nyertek átütő jelentőséget a különböző helyeken tartott nemzetközi liturgikus kongresszusok révén, úgyhogy az Apostoli Szentszék is felfigyelt rájuk és foglalkozni kezdett e kérdéssel („Mediator” pápai körlevél 1947-ben), sőt e reformterveknek egyik legfőbb pontját, a husvéti vigiliát, próbaképpen meg is valósította (1950). Legújabbban pedig a szertartások kongregációjának 1955. márc. 23-án kelt általános rendelete nagyarányú reformokat hozott be a szolozsma és a mise eddigi rubrikáiba, anélkül azonban, hogy a mise eddigi szertartásainak menetén változtatot volna. E rendelkezés beavatott helyről jövő nyilatkozatok szerint csak előkészítője egy még nagyobb és átfogóbb általános liturgikus reformnak, mely előreláthatólag a szentmise, főleg az ünnepélyes mise szertartásaiban is módosításokat fog eszközölni. Hogy e módosítások milyen méretűek lesznek és mikor fognak megvalósulni, azt pillanatnyilag még nem tudjuk pontosan megmondani, de a liturgikus kongresszusok eddigi célkitűzéseiből, tervezeiből és az eddig megvalósult reformokból sejthetjük azoknak irányát és jellegét.

Kérdés, vajjon miért és mennyiben szükséges a mise jelen szertartásainak változásokat eszközölni? Ha az Egyház hozzányúl eme ősi szertartásokhoz és változtat rajtuk, vajjon milyen elvek szemmel tartásával történhetik az? Hogy a kérdésben tisztán lássunk, a következőkben először a kérdés elvi hátterét fogjuk tisztázni, azután pedig az elvek világánál nézzük a liturgikusok által javasolt reformterveket, a „jövő szentmiséjét”.

I.

A mise reformjának *elvi háttérét* többféle szempontból lehet és kell megvilágítanunk.

1. Legelső és alapvető jelentőségű a *dogmatikus, hitelvi szempont*: Vajjon egyáltalában lehetséges-e bármit is változtatni a mise szertartásain? Mármost dogmatikus szemmel nézve a misét, amint az ma előttünk áll összes szertartásaival együtt, abban két elemet kell egymástól élesen megkülönböztetnünk, u. m. lényeges és esedékes elemet. A mise dogmatikus lényege abban áll, hogy a felszentelt pap Krisztus nevében és az Ő szavaival a kenyeret és bort átváltoztatja Krisztus testévé és vérévé és ezzel megújítja Krisztus keresztdozatát, melybe a jelenlevő hívek is, sőt valamiképen az egész Egyház belekapcsolódik. Dogmatikailag tehát lényeges a misében a búzalisztból készült kenyér és a szőlőből sajtolt bor, továbbá az átváltoztatás szavai: „Ez az én testem — Ez az én vérem“, melyeket a felszentelt pap a kenyér és bor fölött ejt ki. Ezt a lényegét maga Jézus Krisztus határozta meg, az örök és változatlan, azon az Egyház soha semmi körülmények között nem változtathat. Minden más, ami ezen kívül van még a szentmisében, u. m. a különféle liturgikus szövegek, azok nyelve, a különféle cselekmények, dogmatikus szempontból esedékes jellegűek. Ezeket az Egyház hozta be idők folyamán, azokat idővel változtatta, módosította az egyes korok szükségletei szerint. Azért dogmatikus szempontból nincsen semmi akadálya annak, hogy az Egyház a jövőben is bármikor megváltoztathassa a mise szertartási cselekményeit, szövegeit és azok nyelvét, ha azt jónak látja anélkül, hogy az isteni alapítású lényeghez hozzányúlna.

A mise fentebb említett két eleme között benső kapcsolatnak kell azonban lennie. Az esedékes, mondhatnánk, szertartási résznek a dogmatikus lényegből, az áldozatból kell kinőnie, és azt kifejezésre juttatnia, éspedig úgy, hogy abba a híveket is belekapcsolja. Ezért nem minden, egyébként jámbor imádság, ének, vagy ájtatosság alkalmas arra, hogy a mise szertartásaiba felvételük, hanem csak olyan, ami legalább is közvetve kifejezi annak áldozati lényegét és abba képes a híveket is belekapcsolni.

2. *Jogi szempontból* az a kérdés, ki illet meg a mise szertartásainak rendezése, reformálása? Mint az eddigiekből kiténik, a miseáldozat lényegét Krisztus Urunk alapította és azt rábízta Egyházára, mely azután a szükségleteknek megfelelően különféle szertartásokkal vette azt körül. A szentmise tehát az Egyház kezébe van letéve, az Egyház joga és kötelessége annak szertartásain örködni, s ha kell, változtatni. Amikor itt Egyházzal beszélünk, a tanító Egyházat értjük, mely a pápából és a vele egyesült püspökökből áll. A történelem is bizonyítja, hogy a liturgia rendezése sohasem a hívek, nem is az egyes papok, hanem a püspökök és végelemzésben a pápa hatáskörébe tartozott. Eleinte az egyes püspökök több-kevesebb önállósággal rendelkeztek e téren, később azonban, minél nagyobb lett az Egyház teste, annál inkább szükségessé vált, hogy a jogi kötelek, me-

lyek azt összetartják, szorosabbra fűződjenek. Így az egyházkormányzat egész vonalán mindjobban előtérbe lépett a centralizáció, mely az egyházi és így elsősorban a liturgikus ügyek rendezését a pápa és a körülötte lévő központi szervek, egyszóval az Apostoli Szent-szék kezében összpontosította. A jelenleg érvényben levő Egyházi Törvénykönyv egyenesen kimondja: „Egyedül az Apostoli Szent-széknek van joga rendezni a liturgiát és szertartáskönyveket jóváhagyni“ (1257. can.). A fentebb említett „Mediator“ pápai körlevél pedig ezt mondja: „A püspököknek az a feladatuk, hogy gondosan őrkdjenek az istentiszteletről szóló előírások felett... Senki magánembernek nincs joga ahhoz — még akkor sem, ha az illetők papok, — hogy valamit is módosítson az előírt liturgikus cselekményeken... Senki se merészkedjék sajátmaga szabályokat megállapítani és azokat akaratával másokra rákényszeríteni“. Jogi szempontból nézve a kérdést, tehát azt kell mondanunk, hogy e téren változtatást, reformot egyedül az Apostoli Szent-szék hozhat.

Ez azonban korántsem jelenti azt, mintha e kérdéshez a papoknak és híveknek hozzászólások egyáltalán nem volna szabad. Igen is szabad e kérdéstről tárgyalni, ajánlatokkal, óhajokkal, tervekkel előállni, amint ezt a „Mediator“ enciklika határozottan is megengedi. A liturgia reformjáról tárgyaló kongresszusokra a pápa áldását adta, képviselőjét küldötte ki és azok kívánalmait máris több pontban teljesítette. Szabad tehát e kérdéstről tárgyalni, józan reformokat javasolni, de mindig fiúni engedelmességben az Ap. Szent-szék iránt, és amíg ez nem rendelkezik, önkényesen semmi újítást behozni nem szabad.

3. *Történeti szempont.* Bár az Apostoli Szent-széknek joga volna bármikor egészen is megváltoztatni a szentmise szertartásait, azok helyett másokat, teljesen újakat állítani, ezt eddig sohasem tette és nem is fogja tenni. A szentmise liturgiája ugyanis, amint az ma előttünk áll, hosszú, kb. másfél évezredes történelmi fejlődésnek az eredménye, melyben benne rejlik az elmúlt korok, évszázadok jellegzetes áhítata, amiért is az Egyház féltő gonddal őrzi annak értékeit. Ha időnkint változtat, alakít is az Egyház ezeken az ősi szertartásokon, e változtatás sohasem történik forradalmi formában, mely szakítana az évszázados formákkal és teljesen új szertartást hozna be. Mint az élő szervezet, a liturgia is szervesen fejlődik, tehát nem úgrásszerűen, hanem megtartva a multból azt, ami jó, hasznavehető. Mint az egyházfegyelem terén, úgy a liturgiában is az Egyház a józan konzervativizmusnak a híve, mely a hagyomány alapján áll. Elve: megtartani az ősi, hagyományos szertartásokból mindazt, ami jó, hasznavehető, és csak annyiban alkotni új formákat, közvegeket és szertartásokat, amennyiben azt a kor szükségletei követelik. Ezért ragaszkodik az Egyház a hagyományos formákhoz, amíg azok megfelelnek a célnak, de nem riad vissza elhagyni őket, bármily szépek is önmagukban, vagy bármily hasznosak is voltak a maguk korában, mihelyt nem felelnek meg többé céljuknak és új, modernebb formák üdvösebbnek látszanak. Ez a helyes középút a túlzó régieskedés és túlzó modernizálás között, ez volt az Egyház útja a multban, ez a jelenben is.

4. *Lelkipásztori szempont.* Amint a kereszttáldozat „érettünk és üdvösségünkért” ment vége, úgy annak megújítása, a szentmise is érettünk, emberekért, elsősorban a keresztyény hívekért van. Célja, hogy bekapcsolva a híveket Krisztus áldozatába, őket megszentelje és az Atyának kedves áldozatul bemutassa. Ez a keresztyény életnek, ez a lelkipásztorkodásnak is végső célja. Ezért lelkipásztori szempontból is rendkívüli fontossággal bír a szentmise liturgiája. A mise szertartásainak célja és rendeltetése, mint mondtuk, az, hogy a híveket bekapcsolja a szent áldozatba, ezt pedig annál nagyobb fokban tudja megvalósítani, minél jobban tudja a hívek lelkét megragadni és gazdagítani. Ezért lelkipásztori szempontból az látszik kívánatosnak, hogy a mise szertartásai könnyen érthetőek, egyszerűek és olyanok legyenek, melyek a hívek lelkét megragadják, őket tanítják, megindítják, gazdagítják. Miután pedig mindennek első feltétele, hogy a hívek megértsék a liturgikus szövegeket, melyeket a pap az oltárnál imádkozik, vagy énekel, azért éppen a lelkipásztorok közül sokan sürgetik a népnyelvnek nagyobb fokú alkalmazását a liturgiában. A „Mediator” erre nézve ezt mondja: „Bizonyos szertartásoknál a népnyelv használata nagyon hasznos lehet a hívek számára, de ennek eldöntése egyesegyedül az Apostoli Szentszék feladata”.

Lelkipásztori szempontból valóban kívánatosnak látszanék a népnyelv alkalmazása, legalább is az oktató jellegű részekben (lecke és evangélium), továbbá a szertartási szövegeknek és a szertartás menetének bizonyos fokú leegyszerűsítése, hogy a hívek könnyebben követhessék. Azonban tisztán lélektani és pedagógiai szempontból sem volna kívánatos mindent „racionalizálni”, azaz egészen világossá, könnyen érthetővé tenni. Nem szabad felednünk, hogy a hívek lelkében él egy bizonyos misztikum utáni vágy is. Nem igénylik azt, hogy mindent százszázalékig megértsenek a szertartásokból. Szívesen hallgatják a latin nyelvű korális éneket is és áhítattal szemlélnek olyan szertartásokat, melyeket bizonyos titokzatosság, misztikum vesz körül és amelyeknek értelmét maguk sem ismerik teljesen.

Főleg pedig nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a liturgia nem pusztán szubjektív, pszichológiai hatáskiváltó tényező, vagy tisztán pedagógiai és lelkipásztori segédeszköz, hanem mindenekelőtt és mindenekfelett objektív, egyénefeletti istentisztelet, a misztikus Krisztus hódolata az Atya előtt, mely az egyes hívek egyéni közreműködésétől függetlenül is érvényes és értékes Isten előtt.

Mindent összetéve lelkipásztori szempontból kívánatosnak látszanék mégis a mise szertartásainak némi leegyszerűsítése, és a népnyelvnek bizonyos határok között való alkalmazása.

5. Végül, de nem utolsó sorban, tekintetbe kell vennünk a jelen kérdésben a szoros értelemben vett *liturgikus, szertartási szempontot* is. Amint fentebb mondtuk, a mise szertartásainak célja és rendeltetése az, hogy egyrészt kifejezésre juttassák annak dogmatikus lényegét, az áldozatot, másrészt meg bekapcsolják a jelenlevő népet. Ebből következik a mise liturgiájának két kelleke: a lényegszerűség és a drámaiság.

a) *Lényegszerűség* annyit jelent, hogy az egyes szertartások megfeleljenek a mise áldozati jellegének, ne vonják el attól a figyelmet. A lényegszerűség ellen van, ha valaki a prédikáció alatt lelkiolvasmányt, vagy keresztutat végez a templomban. Ugyanígy lényegszerűtlen a mise alatt végzett közös szentolvasó, litánia, vagy szentségimádás. Ez nem jelenti azt, hogy a felsorolt cselekedetek dogmatikailag tévesek, vagy erkölcsileg bűnösök, de ellenkeznek a dolgok lényegével, belső logikájával, és ezért bizonyos szempontból természetellenesnek, és amennyiben a liturgiával kapcsolatban történnek, liturgiaellenesnek mondandók.

A mise szertartásaira alkalmazva a mondottakat, azt kell mondanunk, hogy annál lényegszerűbb egy szöveg, vagy cselekmény egy misében, minél jobban kidomborítja annak áldozati jellegét. Az egyházi év gondolatai, a szentek kultusza is belefoglalható a misébe, de sohasem tehet túl az áldozati imák (felajánlás, secreta, kánon) rovására.

b) A liturgia másik fontos kelléke a *dramaiság*. A liturgia ugyanis közös, nyilvános istentisztelet, melyben résztvesz a pappal élén az egész hívő közösség. Ezért a híveknek is bele kell kapcsolódnia aktíve, cselekvőleg a szentmise liturgiájába. „Valóban rendkívül fontos, hogy a hívek ne csak mint idegenek vagy néma bámulók vegyenek részt a szertartásokon. ... hanem hangjuk a papéval váltakozzék” (XI. Pius pápa „Divini cultus sanctitatem” rendelete). A szentmise egy dráma, melyben a jelenlevők mind szereplők, akiknek megvan a maguk saját szerepük a mise szertartásában. Legszébben az ünnepélyes, papi segédlettel végzett misében jut ez kifejezésre: A főszereplő a pap, aki mint Krisztus képviselője és a közösség feje éneklí a könyörgéseket és imákat, melyekben a nép hódolatát, háláját és kéréseit terjeszti Isten elé, mire a hívek Amennel felelnek. További szereplők a segédkező szerpap és alszerpap, akik a szentírásból vett olvasmányokat (lecke és evangélium) olvassák fel a népnek. Végül a nép (ill. ma inkább csak az énekkar), mely a maga érzelmeit a különféle énekekben (zoltárénekek: Introitus, Graduale, Offertorium és Communia; litániák: Kyrie és Agnus Dei; dicsőítő himnuszok: Gloria és Sanctus) önti ki Isten előtt. Az egyes szerepeknek ritmikus váltakozása, melyeket még különösen élelénkítenek az egyes acclamatíók, üdvözlések és arra adott feleletek (Dominus vobiscum — Et cum spiritu tuo), teszik élő, mozgalmas drámává a szentmisét.

Sajnos, idők folyamán ez a drámaiság meglehetősen elmosódott és veszendőbe ment. Először is azzal, hogy a hívő nép kikapcsolódott annak menetéből. Éspedig vagy úgy, hogy szerepét az énekkar vette át, mialatt a nép csak hallgat, mint pl. a székesegyházak latin nyelvű konventmiséin; vagy pedig úgy, hogy énekel ugyan, de nem az őt megillető liturgikus szövegeket, hanem ettől eltérő népéneket, mint a legtöbb plébániai nagymiséken. Ezáltal a szentmise drámájából kiesik az egyik fontos szereplő, szerepével együtt. A másik mozzanat, mely a mai liturgiában a drámaiság rovására van, az, hogy a miséző papnak csendben el kell mondania mindazon szövegeket, melyeket a

segédkezők, vagy a kar, ill. a nép énekel, ahelyett, hogy azokat egyszerűen hallgatná, vagy pedig (pl. a Gloria, Credo, Sanctus énekénél) a néppel együtt énekelné. A drámaiság szempontjából ez épolyan fonák dolog, mintha egy drámában a főszereplőnek magában el kellene mondania a többiek szerepét is, mialatt azok azt szavalják, vagy pedig egy karvezető, miután intonálta az éneket, utána csendben mondaná magában annak szövegét, vagy pedig egyes szereplők nem a maguk szerepét mondanák, hanem ehelyett más szöveget, vagy éneket vinnének be a dráma menetébe. A liturgikus reformnak tehát arra kell irányulnia, hogy lehetőség szerint visszaállítsa a szentmise liturgiájának eleven drámai jellegét és eltávolítsa mindama mozzanatot, amelyek ezzel ellenkeznek.

II.

Az imént ismertetett szempontok világánál nézzük mármost, *milyennek tervezik a liturgikusok a jövő szentmiséjét*, nevezetesen a közösségi ünnepélyes nagymisét? A fentebbi megfontolások után könnyen megértjük a Clifford Howell által ismertetett tervezet egyes pontjait.

Eszerint a papság az *introitus* éneklése közben lép az oltárhoz, mint eddig is, de az oltár előtt nem mondja el a *lépcsőimát*. A lépcsőima ugyanis, mely eredetileg a pap magánimája volt a sekrestyében, vagy az oltárhoz vonulás közben, feleslegesnek látszik az *Introitus* mellett. Ma voltaképen két bevezető zsoltár van a misében egymással párhuzamosan: az egyik a lépcsőima zsoltára (42. zsolt.), melyet egész terjedelmében elmond a pap változatlanul minden misében, és egy változó zsoltár, az *introitus*, mely viszont csak csökevényes alakban maradt meg. Azért megfelelőbbnek látszik, hogy e két zsoltár közül csak ez utóbbi, az őszibb maradjon meg, viszont régi teljes formájában. Az sem látszik megfelelőnek, hogy mialatt a kar az *introitust* éneкли; azalatt a pap egy másik zsoltárt imádkozzék ahelyett, hogy osztatlan figyelemmel követné a kar énekét. Az újonnan engedélyezett husvétii vigília misében már nincsen lépcsőima. Hogy a pap az *introitus* szövegét nem olvassa, az szintén magától értődő a fentiek értelmében.

Ezután következik a könyörgő litánia, a *Kyrie eleison*, melyet a papság a néppel együtt, vagy felváltva énekel. A *Gloria* énekét a pap, mint eddig is, megkezdi, de azután nem csendben folytatja, hanem a néppel együtt éneкли végig. Ennek végeztével a nép felé fordulva üdvözli azt Dominus vobiscummal, melyre a nép ugyancsak egy szívvel válaszolja az *Et cum spiritu tuó*t. Ezután a pap az oltár felé fordulva éneкли a *könyörgést* (*oratio*, v. *collecta*), melyben összefoglalja és Isten elé terjeszti a nép kívánságait, kéréseit. Amint minden misében csak egy lecke és egy evangélium van, úgy természetes, hogy könyörgés is csak egy legyen. (A legújabb liturgikus reform értelmében ezentúl a nagymisékben már legtöbbször valóban csak egy könyörgés lesz.)

Hogy az ezután következő *leckét, graduálét és evangéliumot* a pap ne olvassa, hanem csak hallgassa azok énekét, az érthető. Ugyanis az is érthető, hogy a tervezet szerint a lecke és evangélium felolvasása, ill. éneke népnyelven történék, hogy a hívek megérthessék. Az evangéliumhoz szervesen kapcsolódik a *szentbeszéd*, melyben a pap a lecke és evangélium szent ígéit a népnek kifejti. Ennek végeztével a pap intonálja a *Credót*, melyet azután a papság a néppel együtt folytat és végigénekel.

A jelenlegi misében a pap a Credo végeztével a nép üdvözlése után „Oremus“-t énekel, mire azonban az Offertorium-vers következik. Legtöbbször nem is gondolnak arra, hogy ezen a helyen hézag tátong a szertartások menetében: az „Oremus“-ra egy könyörgésnek kellene következnie. Ehelyett egy szoltárvers következik, melyet viszont sohasem szokás „Oremus“-sal bevezetni. Eredetileg ehelyen *könyörgések voltak különféle szándékokra*, melyeket a pap először megjelölt, azután „Oremus“-sal felhívta könyörgésre a népet. Majd a szerep „Flectamus genua“ (Hajtsunk térdet) felhívására mindannyian letérdeltek és egy darabig csendben imádkoztak, kiki magában. Az alszerpap felszólítására „Levate“ (Keljetek fel!) felkeltek és ekkor a pap hangosan elmondta a megfelelő könyörgést, mely összefoglalta a hívek kéréseit a jelzett szándékokra. Így következtek egymás után a könyörgések az Egyházért, pápáért, papságért, hívekért, hitűjoncokért, eretnekekért, zsidókért és pogányokért, amint ez a nagy-pénteki csonkamisében mai napig fennmaradt. A Howell féle tervezet e szép szokást vissza akarja állítani s ilymódon a jelenlegi misében mutatkozó hézagot betölteni. Valóban megfelelőnek látszanék, hogy mielőtt az oltárra tennénk áldozati adományainkat, előbb előterjesz-
szük Istennek kéréseinket és a szándékokat, melyeket az áldozatba bele akarunk foglalni.

A felajánlási szertartás lényegében ugyanúgy menne Howel szerint, mint eddig, kivéve, hogy a felajánlást befejező csendes imát, a *secretát*, a pap énekelve végezné. Viszont sokan a liturgikusok közül megfelelőbbnek látnák elhagyni a kenyér és bor felajánlását kísérő imádságokat, melyek későbbi eredetűek és csak a misekánon gondolatait variálják. Ehelyett vissza akarnák állítani valamilyen formában a *felajánlás régi alakját*, mely szerint a hívek kenyeret és bort (esetleg más természetbeni adományokat) hoznak az oltárra annak jelzésére, hogy ők is hozzájárulnak a szent áldozat bemutatásához. (Az adományok eme felajánlását egyébként a „Mediator“ körlevél kifejezetten megengedi.) Miután a pap a hívektől átvette az adományokat és azokat az oltárra helyezte, a *secretában*, melyet hangosan énekelne, felajánlaná azokat Istennek. A *secretá* a mise könyörgései között leginkább domborítja ki az áldozati gondolatot; ezért látszanék megfelelően, hogy az hangosan mondassék, illetve énekeltessek.

Az áldozati adományok felajánlása után következik az áldozat bemutatása egy nagy áldozati imádság keretében (kánon), melynek ünnepélyes bevezetője a *prefáció*. Ezt a pap ugyanúgy éneкли, mint eddig, de a végén a Sanctust a néppel együtt éneкли (a Benedictussal

együtt, mely szervesen hozzátartozik) és csak ennek végeztével folytatja az áldozati imát, a kánont. Hogy ez a megoldás sokkal logikusabb, természetesebb, mint a jelen gyakorlat, mely szerint a pap a prefáció végeztével csendben elmondja a Sanctust és mialatt a kar azt énekli, ő már előre elmondja a kánon első részét, az a fentebbi megfontolások után, azt hisszük, egészen világos. Aki ma egy szigorúan liturgikus ünnepi misén egész szívvel-lélekkel akar résztvenni azáltal, hogy a mise egyes részeit énekli, vagy legalább is a kar énekét figyelemmel követi, az a Sanctusnál az elé a kellemetlen alternatíva elé van állítva, hogy vagy elszakad a kar énekétől és csendben, Missaléjába temetkezve követi a papot a kánon imádkozásában, vagy pedig a karral együtt halad és akkor lemond a mise legfontosabb imádságáról, a kánonról. A nehézséget egy csapásra megoldja a Howel féle tervezet, mely szerint a pap a kánont csak a Sanctus eléneklése után kezdi.

A kánon imádkozása egyébként Howel szerint továbbra is ugyanúgy menne, mint eddig, vagy csendesen, csak a közbeeső Amenek maradnának el. Vajjon miért? Két okból. Először is Amennek csak ott van értelme, ahol a nép felel a pap imádságaira. Amde a nép csak a kánon utolsó nagy befejező imádságára felel Amennel. A közbeeső csendes imákra nem is felelhet, mert azokat nem hallja. Viszont annak sincs értelme, hogy a pap saját imájára mondja rá az Ament. A másik ok az, hogy ezek a közbeeső Amenek megbontják a kánon egységét. A kánon (vagy anafora) eredetileg egészen egységes felépítésű és egyszerű vonalvezetésű imádság volt. Később beletoldtak bizonyos részeket (élők, holtak, szentekről való megemlékezéseket, Hanc igitur), miáltal eredeti egysége megbomlott, s a kánon túlságosan összetetté lett. Ezt az összetettséget a közbevetett Amenek csak még jobban kiemelik. Viszont ezeknek elhagyása által az egyes részek jobban összeolvadnak.

Másik változás a kánon jelenlegi imádkozásához viszonyítva az lenne, hogy annak végső befejező formuláját („Per ipsum . . .”) a pap hangosan imádkozná, ill. énekelné. Ennek rációja egyrészt az, hogy e szavak fejezik ki legpregnansabban a szentmiseáldozat célját: Krisztus által dicsőíteni az Atyát, ill. a teljes Szentháromságot; másrészt meg a hívek Amenjének, mely e formulát követi, csak úgy van értelme, ha a hívek hallják azt, amire Ament mondanak. Ehhez pedig szükséges, hogy legalább valami befejezett értelmű mondat előzze meg azt. A „per omnia saecula saeculorum“, amit a pap énekel, önmagában még nem bír befejezett értelemmel.

Ilymódon egyben a kánon szimmetrikusan alakulna: Elején (prefáció) és végén (Per ipsum . . .) egy-egy dicsőítő ének hangzik el énekelve, melyek közül az elsőre a nép Sanctussal, a másodikra Amennel felel. Közbe esik a csendes kánon a konszekeráció szavaival és áldozati imádságaival.

E tervezet szerint tehát a kánon, kivéve annak befejező formulája, továbbra is ugyanúgy csendben mondatik, mint eddig. Kérdés,

vajjon ez a megoldás mindenben kielégítő és ideális-e liturgikus szempontból? Vajjon a hosszú csend, mely a kánon egész ideje alatt uralkodik, nem túl hosszú és nyomasztó-e? És főképen megfelelő-e, lényegszerű-e az, hogy a szentmise legfontosabb, liturgiailag leglényegesebb része, mely magában foglalja a mise lényegét, a konzekráció szavait és az áldozati imákat, teljesen csendben mondassék és abból a hívek semmit ne halljanak? Ez kétségenkívül a mise reformjának legkényesebb és eddig nem igen bolygatott pontja, melyet csak legújabb időben kezdtek előhozni egyes liturgikusok. Kérdés azonban, vajjon szabad-e, lehet-e erről egyáltalában beszélnünk? Hisz az Egyház évszázadok óta a legszigorúbban előírja a kánon csendes imádkozását és határozottan elutasított (pl. a janzenizmus korában) minden olyan kísérletet, mely annak hangos imádkozását szerette volna behozni. E kérdést is a fenti elvek világánál kell megvizsgáljunk. Ezek szerint dogmatikailag semmi akadályja nincsen a kánon hangos imádkozásának, viszont annak megengedése egyedül az Apostoli Szentszék dolga. Ha történetileg vizsgáljuk e kérdést (v. ö. Jungmann: *Praefatio und stiller Kanon*. 1941.), akkor azt találjuk, hogy eredetileg az egész kánont, miként a prefációt is, a pap éneklő tónusban imádkozta és csak a középkor folyamán lassan és észrevétlenül tértek át a csendes imádkozásra. Tették pedig ezt nem elvi megfontolásból, hanem tisztán gyakorlati okokból: Amikor a Sanctus eredetileg egyszerű és rövid éneke a korális ének, majd meg a polifonia fejlődésével túl hosszúra nyúlott, a pap időkimélés szempontjából nem várta meg annak eléneklését, hanem a kar éneke alatt csendben elmondta a kánon imáit. Hivatalosan csak az V. Pius féle Missale (1570) írta elő kötelezően az egész Egyház számára a jelen gyakorlatot. Tehát történelmi szempontból sem jelentene nehézséget visszatérni a régi formára, vagy legalább is a kánon egyes részeinek hangos imádkozására, ill. éneklésére, mint az pl. a görögkatolikusoknál ma is megvan. Lelkipásztori szempontból nyereségnek látszanék, ha az ősi eucharisztikus ima tartalmi kincsei megnyílnának a hívek előtt. Liturgikus szempontból pedig egyenesen ideális lenne, ha a mise legfontosabb, legmagasztosabb és legünnepélyesebb része külsőleg is elnyerné az őt megillető ünnepélyes kifejezési formát a mise többi, kevésbé lényeges szövegei között.

A kánon befejezése után következik a Miatyánk (*Pater noster*) imája, mint az áldozási előkészület kezdete. A legszentebb imának fontosságát a mai liturgia is kellőképpen kiemeli egyrészt azzal, hogy a pap azt egy, minden egyszerűsége mellett is méltóságteljes, ősi dallamban énekli, másrészt meg azzal, hogy azt mintegy bekeretezi, amikor egy rövid bevezetővel látja el („*Praeceptis salutaribus moniti*”), végéhez pedig egy másik imát (embolismus: „*Libera nos*”) csatol, mely a Miatyánk utolsó kérésének parafrázisa. Eredetileg mindent énekelte a pap, manapság az utóbbi imát csak csendben mondja el (nagypénteken ma is hangosan mondja). Mármost logikusnak látszik, hogy ha a *Pater noster* bevezetését énekli a pap, akkor befejezését, a „*Libera nos*”-t is énekelje.

Az áldozási előkészület következő mozzanata a *szentostya megfőrése* és a szent vérrel való vegyítése, melyet a pap jelenleg a „*Libera*” imádság befejező szavai alatt végez. Jobbnak látszik, hogy azt az imádság elvégzése után végezze. Az ostyatörés szertartását eredetileg az *Agnus Dei* éneke kísérte, mely később az ostyatörés utánra került. A tervezet ezt visszateszi eredeti helyére, viszont a békeimát közvetlenül kapcsolja a „*Libera nos*” imához, mellyel az tartalmilag szoros kapcsolatot mutat.

A pap áldozását közvetlenül megelőző és követő imák és szertartások változatlanul maradnak. A *pap áldozásához közvetlenül és szervesen* kapcsolódik a hívek áldozása, melynek eredeti és természetszerű helye itt van. A hívek áldozását megelőző imák (*Confiteor, Ecce Agnus, Domine, non sum dignus*) azonban elmaradnak az ismertetett tervezet szerint. Ezek az imák a misén kívüli áldoztatás szertartásából kerültek be a misébe. Amikor ugyanis a középkorban a misén kívüli áldoztatás is szokásba jött, hogy ez ne álljon csúszáson, körülvették a szentmiséből kölcsönzött egyes imákkal, melyek mintegy pótolni voltak hivatva a szentmisét. Az egész tehát a mise szertartásának kivonata, pótléka. Később ezen imákat a misében történő áldozás előtt is kezdték elmondani, holott a mise folyamán már mindezek elmondattak. A mai rubrikák szerint el kell mondani őket, liturgikus szempontból azonban megfelelőbbnek látszanék ezek elhagyása. Ilymódon a hívek áldozása közvetlenebbül kapcsolódna a pap áldozásához, mintegy annak szerves folytatása.

A *communio-verset*, melyet ma a kar a pap áldozása után énekel, a pap pedig a kehely összerakása után olvas el a misekönyvből, eredeti rendeltetése szerint a kar a hívek áldozása alatt énekelné espedig nem a mai, egy versre korlátozott, megcsönkített formájában, hanem, mint régen, a zsoltárt lehetőleg egész terjedelmében énekelve. Ez a hívek lelkét az illető pap szent gondolataival és érzelmeivel telítené a szentáldozás pillanatában. A pap természetesen ezek után nem mondaná el külön a *Communiot*. Áldozás után a pap a hálaadó imát épúgy énekelné, mint eddig. Természetesen a hívek erre Amennel felelnek.

Miután a pap még utoljára üdvözli a népet, a szerpap az „*Ite missa est*”-tel elbocsájtja a híveket. Végül a pap búcsúzóul *megáldja* a távozó népet, mely az áldás szavaira Amennel felel. Ez viszont azt feltételezi, hogy a hívek hallják az áldás szavait és ne nyomja el az orgona harsogó hangja a pap áldástosztó szavait. Sőt részünkről megfelelőbbnek tartanánk, ha a pap az áldás szavait énekelné, mint az a főpapi misékben szokás. Ezzel az ünnepélyes aktussal logikusan és kereken befejeződik a mise szertartása. Egyáltalában nem természet-szerű, hogy a pap ezek után még visszafordul az oltárhoz és ott még egy evangéliumrészletet olvas (már volt egy evangélium a misében!). Ezért kívánják a liturgikusok az *utolsó evangéliumnak* (mely egyébként is csak a 16. században került hivatalosan a mise végére) elhagyását. Az újonnan engedélyezett husvétii vigília miséjében már el is marad az utolsó evangélium.

Igy festene tehát a „jövő szentmiséje“ a liturgikusok elgondolása szerint. Ha végigtekintünk rajta, akkor arra a meglepő megállapításra jutunk, hogy az voltaképpen nem más, legalább is nagy vonásaiban, mint a „mult szentmiséje“, azaz visszaállítás a mise ősi, egyszerű, klasszikus formáinak. De éppen ebből adódhatnak egy ellenvetés, melyet sokszor nekiszégeznek a liturgikus mozgalom híveinek, hogy t. i. mindenáron vissza akarnák fordítani az idők kerekét, visszacsinálni a multat, mely régen letűnt. Erre ezt feleljük: Amikor a liturgikus mozgalom több régi forma és szokás felelevenítését és viszont más, újabb eredetű formák eltörlését javasolja, ezt korántsem azért teszi, mert azok régebbiek, ezek meg újabbak, hanem azért, mert az általa felújítani szándékolt formák lényegszerűbbek, természetesebbek, a liturgia szellemének megfelelőbbek, míg számos újabb eredetű szer- tőlnek kevésbé az. Ismétlően hangsúlyozzuk azonban, hogy az is- mertetett reformok csak javaslatok, elgondolások, tervezgetések. Hogy abból mi valósul meg, azt eldönteni egyedül az Apostoli Szentszék- nek joga. Gyermeki egyszerűséggel és őszinteséggel tárjuk fel elgön- dolásainkat és kívánságainkat az Egyház legfőbb tekintélye előtt és készséggel várjuk annak intézkedését, melyet mindenben követni aka- runk.

***

Amikor a liturgikus mozgalom körülbelül fél évszázaddal ezelőtt útjának indult, hogy az ősi, klasszikus római liturgiának meghódítsa a lelkeket, akkoriban a jelenleg fennálló liturgiát tartotta eszményé- nek, melyen a legkisebbet sem akart változtatni. A. Baumstark, a ki- váló német orientalista és liturgiátörténész éles szeme azonban már akkoriban megsejtette a jövőt, amikor azt mondotta, hogy a liturgikus mozgalom maga fogja összetörni azt a liturgiát, melynek felelésté- sére utnak indult. És valóban így van. Azt mondhatnánk, ez a litur- gikus mozgalom tragikuma. Azonban, ha mélyebbre tekintünk, ez a „tragikum“ voltaképpen nem más, mint a búzaszem tragikuma, mely- nek meg kell hálnia, hogy új élet legyen belőle. A földi életben ez így van: minden új élet a réginek halálán fakad. De ez a halál nem jelent teljes halált, végpusztulást. Ha a búzaszem egészen meghalna, nem lenne semmi belőle. Nem is hal meg egészen, sőt éppen belső élete, lényege megmarad és csak bizonyos külső formái korhadnak le, hogy helyet adjanak egy új, tökéletesebb formának. Így van ez a szentmise liturgiájával is. Annak benső lényege (éspedig nemcsak örök, dogmatikus, hanem történelmi liturgikus lényege is, azaz főbb alapvonásai és alkotóelemei) tovább élnek változatlanul, csak bizo- nyos formák tűnnek el, hogy helyet adjanak újabbaknak, tökélete- sebbeknek. Az Egyház pedig, mint bölcs házigezda, a maga kincstá- rából újat és régít hoz elő (Mt. 13, 52.), azaz az új kor kívánal- mainak, lelki igényeinek tekintetbevételével és a régi szertartások fel- használásával mindenkor új, korszerű köntösben állítja hívei elé legna- gyobb kincsét, Krisztus áldozatát, hogy abba minél intenzívebben belekapcsolódva, éljenek Krisztus által az Atya dicsőségére.

LEGENDA ÉS CSODA Irta Bohuniczky Szefi

Egyszerre hinni kezdtünk a csodákban. A szaladgáló, megbolygatott emberek gyötrelmeik közben pillanatra fölocsúdtak, tárgyanyílt szemekkel mondták: Csoda! Legendák szövődtek, mérhetetlen félelmek között sokan mindent elvesztve, mások lassan vesztegetve apró fényekre figyeltek. Nem tudták, nem is látták, csak sejtették, hogy zokogásuk, panaszaik közben valaki láthatatlanul jelen van. Apró csodák történnek. Mint olyankor, ha eszünkben, érünkben nem bízunk és felfedezzük, hogy sorsunkat magasabb kezek őrzik. Akit eddig életünk nyüzsgő változásai eltakar- tak, sorsunk fordulatával valóság lett. Ha valaki azt mondta: megint egy csoda, nem nevetett senki. Így élesztgettük egymást. A fronton történt ez negyvennégy-negyvenöt telén. A folyóparti városkában kicseréldött mindenki. Aki meghalt, irigyelték, aki élt, sajnálták. A régi vágyak olcsók lettek, silány felesleggé foszlott minden. Zúgtak a bombák. A folyó egyik felén Sztálin-orgonák, a másikon német ködvetők. A mozgó talajon már ötödik helyre költözködtünk és nem találtuk különösnek. Fogyott ba- tyunk, könnyült vándorlásunk. Más is így járt. Mint búzagalaszok, egy- máshoz ütödtünk s ahogy a túlérrett mag kiömlik, gyors őszinteséggel szórtuk egymás elé sebeinket, gyászunkat és életünk sok fölismert osto- baságát. Ebből fakadtak jóízű nevetéseink. Annyit soha nem neveltünk s nem sírtunk. A kettő együtt kellett. Mert, ha csak nevetünk, mások bosszankodnak rajta, ha csak sírunk, megneheztelnek, hogy közös ba- junkban elkülönülünk. Azok váltak silánnyá, akik panaszaikkal, síra- saikkal különváltak, de akik sírvanevető kedvükkel tragikomédiát rögtönöztek, a kétségbeesés hinarjai közül kimenekültek. Ezek után az ember magasba nézhett, mint pacsirta, ha könnyen siklik fény felé. Így soha annyi tragikomédia nem született még. És a front fölforgatott ta- laján egymásnak szaladó sírások, nevetések, panaszok sűrűjében meg- születet a jószág. De ugyanakkor a gonosz is emelkedett. Mérleg lengett közöttünk és kíváncsian lestük rajta az ember változandó arcát. Pedig a kíváncsiság: életvágy, s míg ez megvan, jó élni. Kívántunk élni! Talán azért, mert a szív egyszer kiöntötte magát, máskor csordultig telítette. Így kerültünk változandó dolgok között tél végén egy idősebb házaspár házába. Agyérelmeszesedés folytán gyermekké vált anyánk velünk volt. Laraktuk megcsappant málhánkát a tragacsról, új házigazdáinkkal kez- ráztunk és nyomban tegezödtünk. Pedig rögtön láttuk, az öregúr becsa- pott bennünket: két szobát ígért és adott egy ebédlőt és fülkét ágy nél- kül. Előszobájukból nyílt az ebédlő, hivatlan vendégek előtt bebújhat- tak védett hálójukba. Pedig akadt ilyen sűrűn! Az emberek nyugtalanok voltak, keresgélő, szimatoló útjuk közben gatlás nélkül nyitogattak bár- hová. De, ha már bent voltunk és tegezödtünk, tovaállni nem lehetett. Pedig hamarosan kiderült egyéb bibi is: gazdáink szobája fűthetetlen, a meleget a mi kályhánk szolgáltatja majd nekik. Világosabban: napköz- ben nálunk lesznek. Az öregúr le is zötytente nyomban a kályha mellé tolt fűles fotelba. Kezeit dörzsölve mondta: — valljátok meg, kellemes nektek is, hogy magatokfajta emberekkel lehetek együtt, mikor ma- napság annyiféle vegyül. Mondhatom, jól jártatok! Ezegyszer előnyös, ami kellemes!

Totyakos, nagyfejű ember volt, borzas hajával művészforma. Hama- rosan megtudtuk, valaha dalárdista volt, sokat utazgatott, de az országok nevét elfelejtette. Kupátverő, göndörös haja és hamissá vált, óriási hang- ja hitelesítette zavaros meséit. Nagy fecsegő volt és mérhetetlen gyáva.

Rettegett mindenfajta katonától, lehetett magyar, német, vagy orosz. S mert alaposan süket volt, állandóan hallgatózott és kihevülten kiabált: — most oroszok sípolnak, ezek meg németek! De, hallom, a magyarok is dolgoznak! — Am, ha valóban észlelt neszelést, elbujt és hívta feleségét, hamar ágyba, legyenek betegek, akkor az idegenek megszánják őket. De ha az a közénk telepedett vendég nem volt veszedelmes, csak felesleges, előjött rejtekéből, öreg, laza testét, mint rongyot, a fotelba dobta, örömet szimulálta és csacsogni kezdett. Végül énekesi pályáját bizonyítva hatalmas, rekedt hangján elfújta a Cigánybárá nagy áriáját. Ha hívatlan vendégünk kibirta ezt és maradt, kiugrott füles foteljéből, táncba kezdett, közben sunyin leskelődött, aztán ugrándozott, végül üvöltve rángatózott s csak miután a vendég ész nélkül menekült, nevetett a markába — látjátok, bevált a trükköm! Mondtam, hogy szerencsés helyre kerültek! Bolondot látva, menekül a legelszántabb tolvaj is! Nem azért lettem ateista, hogy fékezem az eszemet.

Dörzsölte a kezét és vizenyős, nagy szemével a többiektől elkülönülve nevetgélt befelé.

A felesége tökéletes ellentéte volt. Amilyen nagy hazug és fecsegő az öreg, olyan tisztán fénylett és jóságot sugárzott az asszony. Csak a nevük hasonlított. Egyik Marci, másik Mancsi. Anélkül, hogy észrevették volna, mind a ketten meglehetősen süketek voltak és rimben beszélgettek:

- Mit művelsz megint, Mancsi?
- Dolgozom, hagyj békében, Marci!
- Kérdeznem csak szabad, Mancsi?
- Szabad, de késleltetsz, Marci.

S mert mindegyik azt akarta, hogy az övé legyen az utolsó szó, haszontalan beszélgetésükből sokszor nem is versecské, hanem hosszú versek keletkeztek. Neveztünk rajtuk, de az ember ilyesmibe beleun és hamarosan bosszankodtunk, mint olyankor, ha a zenét macskanyávogás imitálja. A kótyagos öreg hazugságaival nem sokáig mulattatott, a hamisságok fásasztanak s előbb, utóbb kimerítenek. Mancsi észrevette. Rezignált mosolyát megosztotta velünk és kérő pillantással csillapított. Csendes asszony volt, akit csak fecsegő urával fokozódó ellenmondásai tettek beszédessé. Lassankint sok mindent elárult nekünk, nem panaszkodásból, csak véletlen elszólásokból. Megtudtuk, hogy Marci ravasz, fukar, írgy, bosszúálló. De azért jó ember. Persze, csak a maga módján. Hanem egy nagy bűnét Mancsi nem felejtethi, meg se bocsáthatja:

— Miért hazudjak? Így van! Sokat megbocsájtottam, ezt az egyet soha! — mondta. Föllángolt tekintetéből sokat sejtettünk. Ilyenkor megfiatalodott, pedig öregedő asszony akkor fiatalodik, ha az ellen lángol, ami valaha legjobban sértette. Egyébként Manciban sok benső szünet fedeztünk fel, Marciban annál több ellentmondást. Óriási hangjához süket, gondolkodás helyett töpreng, jószívűség híján szívélyes, s mert képtelenül kicsinyes, bohémét játszik. Állandóan sürgős intéznivalói voltak és úgy mutatta, dolgozik szakadatlan. Kelekötyán szaladgált. Ide oda keringett. Mint az ideges gyerek, kiben az elfogult szülő gyönyörködése összekúsálja a jót, rosszat egyaránt. Mancsi-Marci két dologban hasonlítottak: süketek voltak és titkolódzók. Nem tudhattuk, hová húznak: némethez, oroszhoz? Mert Marci, ha elhagyta a szobát és hírekért nyargalt, visszaérkezve gyászosan zöttyent foteljébe: — Győznek a muszkák — sírta. Pihent kicsit és megint elrohant. Új híreivel még gyászosabb lett: — a németek győznek, már itt sorakoznak a folyó partján! Egyszer

az oroszok mellé állt, máskor a németekhez s mert könnyen csalódott, dicséretei gyorsan váltak szidalmakká. Végül mindig a homlokára ütött: — van itt ész! Ha a ruszok jönnek, szidom a németeket, ha meg ezek, szidom a ruszkit. — Ugy vélte, ezzel végleg megoldta kétes helyzetét. Fölkelt a fotelból, átgurult szobájukba. Szekrényeikből kihányta ruháit, keresett egy rongyosat és félretett egy vasaltat.

Manci csóválta a fejét:

— Ravaszságaidat nem szeretem, Marci.

— Pedig követhetnél, Manci!

— Ismerlek jól, Marci.

— Meg kell bocsájtani, Manci!

Fáradttá váltunk közöttük, de mozdulni nem birtunk, hozzájuk kötődünk. Beteg anyám állandóan feküdt. Aztán mégse volt náluk igazában rossz. Mert nyíltan nevetgélünk, bosszankodtunk és végül tanácskoztunk. Már észre se vettük, hogy annyira különböznek tőlünk, lassan egymás részeivé váltunk. Így éldegélhettünk békében egyre recsegőbb, nyugtalanabb talajunkon. Tudtuk, hogy valami közeledik, mégis, mikor megérkezett, hirtelenül fölfordult minden, kétségbeesetten néztük egymást. Marci hozta a híreket, szokása szerint zavarosan.

— Kiürítik a várost, az országútra szórnak bennünket! Harctér lesz! Két napot adnak, aztán előre: huszonöt kilométert gyalogolhatunk! Két fülemmel hallottam! Nem vagyok süket!

— Megint hazudtál, Marci!

— Pedig elhíheded: a fülembé doboltattam, Manci!

Legyintgetve totyogott szép vitrinjük elé, öreg ezüstjeiket, régi poharaikat nézegette. Hüppögött, mint összetört játékaik előtt a gyerek. Utána felénk fordult: — elhízitek-e most már nekem?

— Még mindig lehet kacsá...

Letörölte könnyeit, kabátot rántott. Végigmért bennünket és elrohant. Ezekután magunk is utánanéztünk a dolognak és megtudtuk, bizony igaz híreket hozott. Annál furcsább volt, hogy délfelé örvendezve, megfiatalodva perdült be.

— Minek örülsz?

— Mert ti két napon belül távoztok innen, de mi Mancikámmal maradunk. Addig ugráltam, sírtam, könyörögtem, végül daloltam nekik, míg megszántak. Betegnek lettem nyilvánítva: igazolványt adtak. Mindjárt ágyba bújok, Manci, ápolni fogsz s ha a parancsnokságról jönnek, fogod a hőmérőt!

— Mutasd az igazolványodat!

Készségesen nyúlt zsebébe, a gyanakvóknak kijáró lenézó nevetéssel és fölfújódott bizottsággal, mintha fogná a papírt. De hirtelen bosszús lett: — na, hol vagy? Bújj már ki! Kis papíroskám, kukkants elő! — mondogatta, miközben átkotorászta összes zsebeit. Végül lilapiros színt kapott és vizenyős szemében érthetetlen dolgok zavarodtak. Ekkor vetközni kezdett. Rövid alsóban, fehér ingben oly ijedten szepegett előtünk, mint gyerek, kinek büntetésből elzárták a felsőjét. Manci lassú, józan gondossággal kutatta át a ledobott ruha zsebeit.

— Semmit se találok!

— Meg kell találnod!

— Láttad valóban az igazolványodat?

— Valamit láttam.

— Kezdedben volt?

— Hagyjatok már békében! Megőrülök! Volt, nem volt, tudom is

én! Mit faggattok? Levetköztem és most felöltözöm. Bolondot tesztek belőlem, de most ereszettek.

Megháborodottan kapkodta gúnyáit és borzas haja kilengett sapkájából. Sokáig ögvelgett, aztán megadó arccal sompolygott haza és alázatosan gubbasztott a kályha mellett. Nem kérdeztünk semmit. Rövid pihenés után mégis beszélt: — hát, bolondot tettek belőlem! Nem kaptam én tőlük semmi írást, az egész dolog képzélgés volt. Kinevették! Nincs is orvosuk, egy közlegény kopogtatta meg a hátamat és lebetegített valami papirost. Azt mondja: vicc! Most már vége a világnak: csomagolhatunk!

Tele voltunk gonddal: Manc-Marci betegesek, anyám ágyban fekvő, hogy gyalogoljunk velük huszonöt kilométert? Rövid tanácskozás után elmentünk a parancsnokságra. Marci nem jött. Akiből egyszer bolondot tettek, még ha eddig ő is ezt művelte, másokkal most már bizalmatlan. A parancsnokság előtt kétségbeejtő kép fogadott: kisírtarcú fiatalok és mindenbe beletörődött, mosolygó aggastyánok. Legyintettek: felesleges volt fáradnunk, senkinek sem tesznek semmit.

— Akkor mire várnak?

Vállat vontak:

— Nem tudunk egyebet tenni.

Mancival sápadtan loholtunk hazafelé. Marci ekkor már a fotelben úgy összeomlott, mint egy félrehajított nadrág, melyből ép többé nem lesz. Sokáig sírdogáltunk és utána, tehetetlen kétségbeesésünk kezdetével apró csodák indultak el és úgy éreztük: mélyebben léptünk a legendába. Anyám, aki zavaros fejével rég nem mondott értelmeset, most felült ágyában és tiszta szemekkel szólt: — ne sirjatok, a jó Isten megsegít, bízzatok benne! Utána leszállt az ágyról és szédülések nélkül öltözködött. Marciék abbahagyták nyugtató, rímes beszédjüket. — Drágám! — szólította feleségét, elfelejtett füllenteni és hamarosan hős lett.

— Lopjanak el tőlünk mindent, ürítsék ki a vitrinjeinket, csak te maradj ép, egészséges, drágám! — szólt és megcirógatta Mancit. Egymásra néztünk: — hát nem csoda?

Vándorútunkra készülődve, bugyrainkat varrva és kötözve, egyre több nevetés bugyogott ki belőlünk. Ötleteinken, a kényszerűségen, de különösen önmagunkon. Hónapok óta úgy éltem, hogy anyám a kised, én pedig az anya. A veszély viszonyunkat elmélyítette, és egyszerre megint anya lett belőle. Föl-alá sétált és biztatott, készítsünk neki is bugyrokot, segít, akár kettővel is. Óriási felbuzdulással erőnket meghaladó máhátkat préseltünk össze, de próbamenetelések után végül csak a legfontosabb dolgokat hagytuk bennük. Amit kitettünk, már úgy néztük: nem a mienk, vigye, aki akarja! Temérdek életfeleslegre jöttünk rá. Ha valamit mégis sajnáltunk, nyomban neveltünk magunkon és egymáson. Kemény, válságos nap volt, mégis világos, színes, tisztító. Emberek jöttek, mentek, tanácsokat adtak. A mérleg sebesen billegett. Megmutatta, ki igaz, ki hamis. Gyors mesék, elsietett panaszok, lelkesítő reményadások és a szelíd megadás bölcseségei között kifénylített a legenda. Egyben megegyeztek: mindnyájan tudták, hogy feleslegek lomhalmazai között éltek, hamis szenvedélyek tüzeben. Már suhogott a kiszabadulási szellője. Fájdalmasan tisztogattott, de a lélek kamrájába életet lehelte. Az ellenségek kibékültek, dühös haragosok váltottak búcsúcsókot. Így történt, hogy másnap reggel jóképű, szikár, ötvenév körüli parasztasszony állított közénk. Tisztítót, kövér tyúkot szorított a karja alatt, szatyrából

illatos zöldségek kandikáltak ki. Marci feje búbjáig vérvörössé vált és míg az asszony beszélt, hátalva a kályha felé meredt.

— Elhoztam az utolsó tyúkomat, főzzenek levest, zöldséget is hoztam, erősödjenek az út előtt. És bocsássanak meg nekem, én is megbocsátok mindenkinek.

Keményen, őszintén, tisztán állt előttünk. Pillanatokig csend volt.

— Hová megy Erzszi? — kérdezte csendesen, meglágyulással Mancsi.

— Majd csak elvezet valahová az Isten, bízom benne!

— Mi is bízunk!

— Megbocsát? — kérdezte ságva az asszony.

— Meg — súgta vissza Mancsi és erélyesen szólt Marcinak: — Gyere, köszönd meg a tyúkot és búcsúzz el szépen!

Mi, idegenek, távolodtunk. Marci nagyokat fujt zsebkendőjébe és lassan előcsoszogott:

— Isten áldja!

— Magát is.

Mancsi megölelte az asszonyt. Ekkor mindhárman felszabadultak és puhán, enyhén nézegették egymást, mint kitöltött büntetésük után bilincseikből kiengedett rabok.

— Bízunk Istenben — búcsúzott az asszony.

Marci, az ateista nem ellenkedett, lesütötte szemeit.

Mindnyájan tudtuk, hogy a sokat emlegetett nagy bűn bocsájtatott meg és oszlott egyszerre semmivé.

A főlaprított, kövér tyúk hamarosan fortyogva emelgette a nagy fazék fedőjét és zöldséggel kevert illata áldást hozva áradt. Marci a tűzhely mellé ült, megsoványodott, lötytyedt kezeit elégedetten dörzsölgette: — kezdek hinni a csodákban!

Délben a régen jóllakottak csendes derűjével ettünk. Míg Mancsi igazságosan osztogatott, úgy éreztük: valaki itt lebeg közöttünk és irányt, békít, vigasztal. Délután jókedvűen próbálgattuk batyuinkat és neveltünk egymáson, mert pipókat kaptunk s több ruhát szedve magunkra, alaposan meghíztunk.

Edesanyám ágytakarójából karmantyut varrtunk s ő velünk együtt ablak elé állt: hátha tanulhatunk valamit az útrakelt vándorok praktikáiból... Így tudtuk meg: sietni nem szabad, úgy kell kezdenünk, mintha sétálni indulnánk. Aki jókedvű, könnyebben ér célhoz, aki sír, nehezebben. Nem kell panaszkodni, ismerőseinket bizakodó kedvvel köszönt. Az ablak megtanított, hogy közös sorsból ostoba farag külön bajt.

Aztán másnap reggel mindannyiunkon megjelent a béke és megnyugvás fénye. Játékszerré váltunk és a nagy magasság és jóság nem volt már kívül, küssé belénk költözött. Mikor a hűvös, szeles, koramár-ciusi reggelen elindultunk, nyugalomunk biztossággá erősödött. Anyám frissen szaporázott előttünk, mintha kicsiny zászlót vinne. Akik ismerték, alázatos bizakodással mondták: csoda! Mert az emberek ezen a reggelen mintha kicsérélték volna magukat, egymás hitét, bizakodását szíftották és biztatták. A csúfolódó ironia elillant. Mintha eddig hamis-ságok között éltünk volna, a véletlenekhez vezető út világosságot ígért. Sokan indultunk együtt, de többen visszafordultak, úgy vélték, otthon felejtettek valamit. Később megbánták, mert nehezebb lett a batyu és hamarosan ki kellett rakodni. A folyón átkelve, a messzekígyózó úton végeláthatatlanná vált a tömeg. A közös baj közös nevezőre hozott mindent. Ki ellenség volt nemrég, most részvétellel nézte haragosát és egyre erősebben sütött a szép emberi összetartás. Kiüfirtett faluba érkezünk.

A döböntő csendben alig mocorgott valami. Az egyik kapu mögül ösz-szeszáradt vén paraszt kukucskált kifelé. Édesanyámat fölismerte, kucs-máját kijebbe tőta és intett: lépünk beljebb.

— Pihenjenek kicsit, van egy köcsög friss tejem, megihatják — mondta és elbeszélte: nem birta itthagyni tehenét, mikor a többiek útra-keletek, elbújt a jászol mögé. Marci szöröcsögte a tejet, ingatta nagy fejét, de egyelőre nem közölte gondolatait. Mikor fizetni akartunk, az öreg hátrafonta kezeit. Ekkor érkezünk életünk új szakaszába. Az ingyenélést egyszerű megadással vállaltuk. Az országúton aztán Marci ránk emelte átázott szemeit. Hogy egy vén paraszt ingyen adjon valamit: csoda!

Az országút kiszélesedett és mégis, ember, ember hátán mozgott. Az út melletti árokban széttört taligákat, gyerekkocsikat, tolószerszámokat láttunk, aztán keleti szőnyegeket, bársony ruhákat, ezüst holmit és mind-azt, amiért nemrég érdemes volt tülekedni, hízelegni, hazudozni; de a vándorok útja életfelesleggé silányította. Senki se nyúlt értük. A kedv emelkedett és aki nem hozott magával többet, mint amennyit elbirt, méltán okosnak érezhette magát. Kulturánk és műveltségünk régi fényeből egyetlen értelem maradt: annyit vállalni, amennyit el lehet bírni. Új szellemi folyamatumk régi formáit elhajította, helyébe egyszerű ötleteket hozott, kis ravaszkodást és sok merészséget. Azt mondtuk: miért engedelmesskedjünk a parancsnokságnak, mikor már jól a hátunk mögé került? Mért vágatassunk huszonöt kilométert, amikor hamarább is el-bújhatunk? Hamarosan szabályokat állítottunk fel: jólelkű emberekre fogunk vadászni és ahol teheneket, malacokat, nyüzsgő baromfias udva-rokat látunk, ott lerögződünk. Ekkor útunk megint kihalt faluba vitt. A háború itt átnyargalt már, az átlótt gépek, repülők roncsai és a kis há-zak összezúzott bútorai beszélték, hogy alig néhány nap előtt főhadiszál-lás lehetett. A falu végén váratlanul két kocsi került el bennünket. Az egyiket a gazdag ember ült, akit előző napon kértem, vegye fel anyá-mat kocsijára, de azt hazudta, gyalog indul maga is vándorútra. Mikor fölismert bennünket, csak a nyaka kivörösödését láthattuk, mert arcát eldugta. — Akinek most jobb, annak később rosszabb lesz — mondtuk s még azt is: — közös bajból veszedelem kimaradni! Édesanyám, mintha félne, hogy az emberi kegyetlenség előtt megtorpanunk, gyorsított lép-tein. Nagy betegségenek nyoma sem volt. Megnéztük az órát: már négy órát gyalogoltunk.

A szél elállt, a délután előrehaladt. A tavaszi égbolt vörhenyébe hű-vös felhőkardok feküdtek már, amikor az útkanyarodónál idegen ember lépett elénk.

— Hol vagyunk? — kérdeztük.

Két falu határát nevezte meg.

— Melyik van közelebb?

— Nyim!

Így kerültünk abba a kis faluba, ahová nyomorúságunknál egyebet nem hozhattunk és mégis ott emelt ki magunkszótté legendánkából a valódi csoda.

Magas dombok között lépegettünk sárgába öltözött fűzkoszorúk kö-zött, a keskeny völgy házai mellett. A falu már megtelt menekültekkel, de a kápolna fehér tornya, mint világító gyertya biztatott. Végre egy dombra épített oszlopos nagy házban ránk mosolyogtak:

— Már van húsz menekültünk, úgy nincs, de, ha szalmával meg-elégzenek, lépjenek be.

Anyám, mint fölhúzott játékszer, szaladásnak eredt. Ahogy belépünk a házba, otthon lettünk és hamarosan meleg tejet, friss kenyeret, sonkát falatoztunk. A kályhában rözse ropogott. Marci csak akkor kontyolódott el, mikor egy legény kisebb boglyára való szalmát hozott üres szobánkba.

— Szalmán még nem aludtam, alighanem vége lesz a legendánknak, — mondta.

Nem feleltünk, fáradtak voltunk, dologhoz láttunk. Gyermekkoromban sokszor láttam, hogyan ágyaznak maguknak istállóban a kocsisok. Tétovázás nélkül ötfelé osztottam szalmánkat. Tiportuk, puhítottuk, elrendeztük és hamarosan öt pamlag sorakozott egymás mellé. Marci panaszkodva hanyatlott rá, de ahogy kipróbálta, fölkiáltott: — csakugyan kellemes! Aztán egykettőre félálomba motyogott. Az alvók között béke, nyugalom áradt. A szalma finom zizegése régi mesék illatát ontotta, s mire elaludtam, gyermekkorom elvesztett és újból megtalált ritmusához érkeztem.

A kápolna harangja ébresztett föl bennünket. Vasárnap reggel volt. Marci szemét dörzsölgetve ült a szalmán. Miután jól kialudta magát és fedél alatt biztonságban volt, régi ravaszkodásával hunyorgott:

— Tegnap adtak enni, jó volt a tejük, meg a sonkájuk, de kíváncsi vagyok, kapunk-e tőlük ma is valamit? Mondok én nektek okosat: ha adnak, maradok a legendátokban, de ha nem kapok semmit, kilépek és megint praktikusán kezdek gondolkodni.

Nem szólhattunk: kopogtak az ajtón. Marci ártatlanná vált, szájára tette az újját, mintha más gondolta volna, amit mondott, vagy más mondta, amit gondolt.

Háziasszonyunk lépett szobánkba, tejes bögréekkel, kenyérral megrakott tálcával. Biztonságot sugárzott, mint egy szívós gyökerekkel benőtt, árnyékotadó lombos fa. Biztatott, mehetünk templomba, délben náluk ebédezzünk.

— Holnap — mondta — a konyhánkon már főzhetnek maguknak, majd csak akad itt ez is, az is.

Sietve öltözküdtünk. Marcit senki sem bízatta, de mikor elindultunk, közénk lapult, ahogy egy kis béka bújik sáslevelek közé. Még nem harangoztak be, de a kápolnát, a falu lakóit kiszorítva, már megtöltötték a menekültek. Akik tegnap kényszeredve bízatták egymást, most a révbejutottak hálás pillantásait cserélték.

Mély áhítattal borult le mindenki, mintha tudná, történni fog valami. A pap maga is menekült ember volt. Mikor fölment a szószékre, bizalommal néztük: hallja meg zaklatott szívünk dobogását, adjon bizonytalan sorsunkban biztonságot. Nyugalommal, egyszerűen kezdett beszélni, aztán egyszerre, mintha sóvár lelkünk fölemelné, fölemelt karokkal imádkozni kezdett: — Urunk, Istenünk, mi, akik idegenből vetődünk ide eléd, könyörgünk: végy el tőlünk többet, végy el mindent, csak Magadat add egészen nekünk!

Kezdetben egy-ketten, aztán egyre többen sírtunk és mire a Miatyánkban oda értünk: „add meg a mi mindennapi kenyerünket és bocsásd meg vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk“ — együtt zokogott a templom.

Ekkor foszlott szét apró véletlenekből szőtt legendánk, hogy helyén igazi csoda viruljon. Így kaptunk legtöbbit akkor, mikor úgy vélhettük: mindenünket elvesztettük; és új napokba léptünk.

Van a szentségnek orvosi oldala is, mert akik nagyok lettek Isten és a szellem országában, azoknak az istenit többnyire „törékeny edényben“ kellett hordaniok. Áll ez Pálra, akinek testébe „tövis adadt, a sátán angyala“, hogy arcába üssön, áll a finom idegzetű Ágostonra, a parapszichikus állapotokba sodródó Avilai Terézre és a jókedvű Néri Fülöpre, akinél a „széteső“ bordák jelezték, hogy szellemét már alig bírja tartani testének földi edénye. Loyolai Ignácot is közéjük kell soroznunk.

Így kezdi tanulmányát *Hugo Rahner* a *Stimmen der Zeit*ben. Megvallom, nem nagyon vonzott a címe: „A beteg Ignác“, s olvasását a havi penzum végére helyeztem. Amikor azonban mégis belefogtam, le sem tudtam tenni a kezemből. Szinte már mellékesnek tűnt fel a tanulmány alkalmoszerűsége is, az nevezetesen, hogy Loyolai Szent Ignác 1556 július 31-én halt meg, vagyis most emlékezünk halálának négy századik évfordulójáról. Orvostörténeti és lélektani szempontból egyaránt érdekes az a kép, amelyet az innsbrucki professzor — gondolom, a nagy hírű dogmatikus Karl Rahner fivére — a feldolgozott rengeteg forrás alapján elébünk tár.

Ignác hűséges titkára, Juan de Polanco mindjárt a mester halála után feljegyzéseket készített, amelyek később beszámolójának élére kerültek a rendi krónikába. Rahner mindenekelőtt az ő szavaival fedi fel azt az orvosi tragédiát, amely miatt Ignác külön is oly sokat szenvedhetett. „Ignác atyának — úgy mond — már régtől fogva rossz volt a testi állapota. Ez év (1556) kezdetén azonban a szokott mértéken felül gyengélkedett és kinlódott gyomorfájdalmaival. Ám csak most, az utolsó hónapokban jöttek rá, hogy betegsége nem a gyomortól, hanem a májtól ered.

Vagyis több mint 30 éven át éppen a betegségére legkárosabb eljárásokat alkalmazták az orvosok. Azon voltak, hogy belső és külső eszközökkel melegítsék a gyomrát, és csak életének utolsó szakában derült ki, hogy merőben ellenkezőképpen kellett volna kezelniök. Így most egyszerűen hideg borogatást raktak a mellére s némi hideg vizet itattak vele, s Ignác hamarosan valamivel jobban érezte magát.“

Luis Goncalves da Camara atya portugál nyelven irt naplójában közvetlen elevenséggel világít rá erre az orvosi tévedésre: „Amikor Ignác súlyos betegen feküdt Rómában, egy rendi orvos kezelte, aki még nagyon fiatal volt és keveset tanult. Minthogy a betegség gyökerét félreismerte, forró eszközöket használt s ilyen módon egészen helytelenül fogta meg a dolgot. Nyár volt, tehát a legnagyobb forróság ideje Rómában. Elrendelte, hogy Ignácot sok takaróba burkolják és csukják be a ház ajtóit és ablakait, nehogy friss levegő hatoljon be. Utána meghagyta neki, hogy semmi mást ne igyék, mint erős és tiszta bort, mert úgy vélte, hogy a fájdalmak gyomorhülésből származnak. Atyánk égett a szomjúságtól, de nem kért egy csepp ivóvizet sem. Csaknem belepusztult a fájdalmakba és a lázas forróságba, amely annyira megizzasztotta, hogy egészen átáztak az ágy párnái. Mégsem panaszkodott. Végül már közelinek érezte elmúlását, de akkor sem szólt semmit, hanem mindenben oly sok hívő bizalmat tanúsított az orvos iránt, mintha az a legtökéletesebb ember lenne a szakmájában, — holott teljesen tisztán állt előtte annak nagy tehetetlensége. Inkább hozzáfogott, hogy felkészüljön a halálra. Észrevettük ezt, mert azt kérte, hogy ápolóin kívül senki se beszéljen hozzá a betegszobában, a rend

ügyeinek intézését pedig átadta az atyáknak. A házban jelenlevő fogadalmasok ekkor tanácskozássra ültek össze és egyetértően megállapítottuk: kötelességünk, hogy más orvost is hívjunk. Vizsgálja meg az is atyánkat s ha lehet, mentse meg életét. Így jött el Alessandro Petro-nio doktor. Meglátta atyánkat és tájékoztatta magát az eddigi kezelésről, felkiáltott, hogy ezzel az izasztással halálba taszítjuk őt. Nyomban megparancsolta, hogy szabadítsuk meg a takarók terhétől, rántsuk fel a ház ablakait, majd hogy annyi friss vizet adjunk neki inni, amennyit csak kíván. Ezen a módon atyánk rövidesen meg is gyógyult.“

Amit azonban Ignác néhány héttel a halála előtt átélt, csupán párányi töredéke annak a szenvedésnek, amelyet teljes 30 éven át — a hibás gyógykezelés folytán fölös mértékben is — el kellett viselnie. Betegségének megnyilatkozásairól ugyanis a történeti források oly pontosan tudósítanak, hogy adataikból könnyen összeállíthatjuk a klinikai képletet. De ha csak azt vennők alapul, amit Polanco titkár 1554. július 22-én irt Alfonso Salmeronnak — „Atyánk hol letörök, hol megint talpra áll gyomorban-talmaival“ —, akkor sem lehetne kétséges, hogy a szinte rendszeresen visszatérő epekölikának tipikus esetével állunk szemben. Ez volt az a betegség, amely még a párisi időkben kezdődött s amelyet Szent Ignác is, meg a társai is gyomor-bajként emlegetnek.

Akik Inigo de Loyolát közelebből ismerték, tőle magától hallották, hogy fiatal korában pompás egészségnek örvendett. Kiténik ez abból a módból is, ahogyan szörnyű kínjait viselte, amikor szétroncsolt lábát kezelték az orvosok, s még inkább abból, hogy milyen gyorsan talpra birt állni. Azok az elmondhatatlan fájdalmak is, amelyeket mint zarándok magára vállalt — amikor a tengereket járta,

majd amikor többnyire gyalogszerrel bevándorolta Spanyolországot, Franciaországot és Itáliát —, szintén bizonyítják, hogy természetlő fogva erőteljes férfi volt. Egészsége azonban úgyszólván egycsapásra megváltozott azoknak a — mint Rahner mondja — „meggondolatlan“ vezeklési gyakorlatoknak nyomán, amelyeket Manresában 1522 márciusától 1523 februárjáig végzett. Testi kondíciójának ezt az összeomlását már a Szent Ignácraól megkísérelt első életrajz, az 1547-ben készült úgynevezett „Epistola Lainii“ is megemlíti: „Jóllehet korábban erős és jó szervezetű volt, utána ami a testi egészségét illeti, egészen mássá változott.“ S bizalmasa, Pedro de Ribadeneira utal arra is, hogy a betegségben, amely Manresában kezdődött, már akkor megnyilvánultak a későbbi „gyomor-baj“ jelenségei, alkalmasint tehát már akkor felléptek az első epezaravok. „Azelőtt erős volt a teste, virágzó az egészsége. De tönkretette magát a túlságos böjttölés és vezekléssel. Utána gyakran kínozza betegség, különösen gyomor-fájás, amely egész életén át tartott.“ Aligha gondolhatunk másra — írja Rahner —, mint hogy már a két manresai megbetegedés, amelyek heves lázzal a sír szélére vitték, epekölika volt. Ugyanez lehetett az a betegség is, amely röviddel a zarándokhajó indulása előtt, 1523 júliusában Velencében lepte meg; s nem annyira az első tengeribetegség okozta hányás lehetett az, ami a saját közlése szerint meggyógyította, hanem az eperoham elcsittulása, amit a beteg megváltó szabadulásnak és áradó egészségnek szokott érezni. Erre vall az is, hogy a hasonló esetek éveken át elmaradtak. Ő maga számol be arról, hogy barcelonai tanulmányai idején „semmit sem észlelt azokból a gyomorgörcsök-ből, amelyek Manresa óta gyötörték és a jeruzsálemi úttal szűntek meg“. Annál ádázabban törtek rá azután ismét, amikor

évekig tartó megfeszített tanulás után a párisi főiskolán elnyerte a magisteri oklevelet. Általános összeroppanás következett. „Párisban súlyos gyomorfájás vette elő — hangzik egy feljegyzés —, úgy hogy Ignácnak minden két hétben görcei voltak, amelyek mindannyiszor jó óra hosszat tartottak és magas lázt váltottak ki. Egy alkalommal egy ilyen görce 16 vagy 17 órára nyúlt. Azután pedig, hogy a bölcseleti kurzust befejezvéen néhány éve már teológiát tanult és összegyűjtötte társait, betegsége mind előbbre haladt anélkül, hogy — bármennyit is kipróbáltak —, hatásos szert találtak volna ellene.“ Az akkori orvosi gyakorlat szerint ajánlott „honi levegő“ sem segített. Azpeitában 1535 júliusában olyan roham érte, hogy megint a halál küszöbére került. Ugyanígy egy második rohamnál is, amely mindjárt decemberben Bolognában döntötte le „ama legnagyobb megerőtetés és testi fáradalom után, amellyel valaha is meg kellett küzdenie“, az Appenineken való átkelés után. „Hét napig feküdtem ágyban gyomorfájdalmakkal, hidegrázással és lázzal“ — mondta el ő maga egy 1536 február 12-én kelt levelében. Amint azonban elmúltak fájdalmi, nyomban folytatni tudta vándorlását Velencébe, ahol már „egészségileg lényegesen jobban“ érezte magát.

Később, hogy Ignác végérvényesen Rómába tette székhelyét, mindegyik levélben, amelyet ő maga vagy titkárai írtak, folyton újabb és feltűnően váltakozó híreket találunk állapotáról. Sűrűn ismétlődnek a „letörések“ és „talpraállások“, amelyek annyira jellegzetesek Ignác betegségére. A testvérek hamarosan úgy megszokták, hogy 1556 júliusában még a halálos ki menetelő megbetegedést sem veték olyan komolyan, mint ahogyan kellett volna. Már 1542 májusában megjegyzi Juan de Polanco, hogy bár röviddel előtte lépett be a rend-

be, neki kellett segítenie a posta intézésében, „mert Ignác mester kínzó gyomorfájdalmakban szenved“. Maga Ignác ugyanennek az évnek decemberében Faber atyának, akit a jelentés-tételek szabályozásával bízott meg, a következőket írta: „Nektek csak egyetlen emberrel kell leveleznetek, nekem azonban mindannyiatokkal. Ma éjjel megszámloltuk a leveleket, amelyek innen mentek eddig a világba, s 250-re jutottunk. Ha tehát túlterhelésről panaszkodik valaki a rendben, úgy meg vagyok győződve arról, hogy én még jobban vagy nem kevésbé meg vagyok terhelve, mint mások, s hozzá kisebb testi egészség mellett.“ Egy évre rá, 1544 januárjában közlik, hogy Ignác megbetegedése immár négy héten át tartott s a testvérek felkészültek elvesztésére. Így ment ez 1550 elejéig. „Ami testi egészséget illeti, kevesem van belőle. Dicsérjük azonban Istent“ — írta Ignác a barcelonai Rejadella Teréz bencés apácának.

Ez a makacsul visszatérő testi szenvedés felmorzsolta Ignác erejét. Annál inkább kiemeli lelki erősségét egy feljegyzés 1550-ből, amikor megint úgy látszott, hogy Ignác meg fog halni: „Ő maga is azt hitte, hogy a halál ott áll az ágyánál. Akkora örömet talált azonban a halál gondolatában, s oly sok menyeyei vigaszt merített belőle, hogy valósággal patakzottak könnyei a boldogságtól. S annyira állandó jelenség lett ez nála, hogy a vigasztalódás túl nagy mértékének kerülése okából gyakran már akarattal nem gondolt a halálra.“ A halálos gyöngeség 1551 január közepéig tartott. Ekkor határozta el Ignác, hogy ünnepélyesen leteszi a rendfőnöki tisztséget: bűnei és hibái mellett kifejezetten hivatkozott „belső és külső betegségeire“ is. Az atyák azonban egyhangúlag elutasították visszalépését, s jellegzetes Ignác betegségére, amit Polanco a rendi krónikában folyta-

tásként hozzáfűz: „Isten jóságából röviddel rá visszanyerte szokott egészségét, természetesen nagyon törékeny egészséget.“ Már a lemondási ügyet követő napon, 1551 február 1-én 12 fontos levelet küldött el.

Ha Ignác „belső“ betegségeket is említett — állapítja Rahner —, kétségkívül azokat a gondjait és aggodalmait értette rajtuk, amelyeket a rend viharos növekvése 1551-től kezdve okozott neki. Az igazgatásnak és a fiatalok nevelésének terhére, a szorongást amiatt, hogy ellaposodnak eszményei: mindezt olyan embernek kellett magára vennie, akinél az epebaj fájdalmi gyakran már a kibírhatatlant súrolták. „Atyánk nagyon rosszul van — üzeni a titkár 1553 június 2-án Simon Rodriguesnek. — Két hónap óta mind lefelébb megy, s féltő, hogy hamarosan elveszítjük. Ha Főtisztelendőségem még életben akarja találni, nagyon kell sietnie.“ Ez volt a második halálveszély. Ám ez is feloldódott, s júliustól augusztus végéig csupa jó hírt kapunk munkakedvről és egészségéről. Úgyannyira, hogy Ignác hozzá tudott fogni életmódjainak diktálásához is. Szeptemberben azonban megint változott a helyzet s hullámlázmott tovább 1553 végéig. Életemlékeinek legújabb német fordítója, Burkhard Schneider írja: „A szentnek életéről szóló részletes kronológia, amelyet De Leturia dolgozott ki, rámutat, hogy Ignác az utolsó években, 1553-tól haláláig nem kevesebb, mint nyolcszor volt súlyos beteg, s legalább 12 hónapot kellett ágyban töltenie.“ Polanco jegyezte fel 1554 szeptemberében: „Atyánk mintegy három hónap óta mind a mai napig súlyos beteg volt, nem egyszer már közel a halálhoz. Pillanatnyilag azonban Isten kegyelméből jobban érzi magát, bár egészen gyöngye és szinte folyvást ágyhoz van kötve.“ Mindig és újból az állítólagos gyomorgörcsök szerepelnek. Ignác el is

rendezte dolgait. Jeronimo Nadal lett a helyettese. Decemberben azonban látszólag megint rendbe jön, 1955 január elején pedig „háttározottan nagyon jól“ érzi magát. Ekkor éri a hónap 15-én a szokásos visszaesés. Márciusban végre folytathatja életrajzának tollbamondását. Decemberben újból megbetegszik s 1556 január végéig nem is hagyhatja el az ágyat. Több hónapon át nem tud misézni s minden nyolc napban megáldoztatják. Ekkor éri 1556 kora tavaszán az a szörnyű roham, amelynek különös kezeléséről bevezetőben szoltunk. Ignácot július elején ráveszik, hogy menjen el ő is üdülni abba a kis nyaralóba, amelyet a római kolégium tagjai részére az aentinusi Santa Balbina mellett akkoriban építtetett, de ez nem segített. Július végén visszatért a rendházba, hogy ott haljon meg. Ezúttal komoly volt a dolog, ámbátor Polanco atya most sem akarta hinni. Az óriási elme „földi edénye“ szétmálolt a hosszú 30 év alatt. A halál egészen halkán kopogott be hozzá. A szentnek első életrajza, amely még a halál évében, 1556-ban jelent meg, ezeket mondja: „Amint azonban a nap felkelt, július utolsó napján, ott találták őt finoman, szelíden küzdve a halállal.“

Az állandó betegség fájdalmait és az orvosi kezelés tévedéseit nem kapcsolhatjuk ki Szent Ignác életéből és lelki fejlődéséből — állapítja meg Rahner —, ezek, mint a Gondviselési rendelkezései, annyira betartoznak az erők és gátlások hajszájába, amelyek ezt az embert és szentet alakították, hogy Ignác még indulásának ónsanyargató dőreségeit is, amelyek mindörökké megfosztották egészségétől, épp úgy kárhóztathatta, mint dicsóíthette. Ő maga foglalta össze tömören Polanco számára a leckét, amit leszűrte belőle: „aprediendo con error“, tanulni a tévedésből. Nem vitás — emeli ki Rahner —, hogy ennek szükségére a manresai túlzá-

sokból jött rá legelőször. Az érett korú Ignác, amikor visszatekintett a múltba, Isten vezetését ismerte fel abban, hogy a nyilvánvaló hibák ráirányították figyelmét a testi egészség ápolásának fontosságára. Mi több, Pedro de Ribadeneira egyenesen arról tanúskodik, hogy ez a sarkalatos belátás nagy szerephez jutott Ignácnál a rendi eszmény megformálásában is. Ribadeneira, akinek betegágyánál a meghatóan aggódó Ignác éjszakákon át üldögélt, hogy megigazítsa időnként az érvágás kötését, tudósít a következőkről: „Apránként elmondta, mennyire csodás gondviselése volt Istennek, hogy ő neki, Ignácnak, betegsége miatt oly sokat kellett túrnie. Így ugyanis megtanulta, hogy osztozzék mások bajában és megértse szenvedésüket. Mert — mondta Ignác — nekem az volt eredetileg a szándékom, hogy egészen kemény és nyers életmódot eszelek ki társaságom számára. Ha tehát magam testileg egészen erős maradtam volna, semmit sem lazítok azon a lelki feszítettségen (animi contentio) és azon a szigorú életmódon (vitae austeritas), amelyet elképzeltem, akkor pedig senki sem tudott volna követni utamon. Most azonban, hogy testileg törődött és gyönge vagyok, Isten kioktatott arra, hogy a gyöngekkal gyönge legyek és hogy számoljak az emberi fogyatékossgal.“ A fájdalmak közt elsajátított szelidségnek és elnézésnek megindító példáját, egyben finom humorának bizonyosságát is adta Ignác, amikor egy fiatal atyának, aki megígrott hivatásában és el akarta hagyni a rendet, majd azonban megbánta megtorpanását és vezeklés kimérését kérte, ezeket felelte: „A vezeklést elvégzem én önért mindannyiszor, amikor a gyomorgörcsöt kapom.“

Csakis ennek a háttérnek ismeretében érthetjük meg Szent Ignácnak azt az álláspontját, amely az ő korában bámulatosan felvilágo-

sultnak hatott: hogy egészségünk ápolását Isten is megkívánja tőlünk. Ignác ugyanis önmagán tapasztalta meg, hogy testi fájdalmainak elmúlása után egyszerűen felfokozódott az élénksége, fogékonysága és munkakedve. Minden könnyebben és szárnyalóbban ment ilyenkor. Gyakran mondogatta: „Ha testileg ismét jobban érzem magam, akkor sokkal fürgébb vagyok az imában is, a dolgaim végzésében és egyáltalán mindenben.“ Nem egyszer beszélt erről társainak. Fennmaradtak szavai, amelyek szinte úgy hangzanak, mint az egészség valamiféle teológiája. „Ha az ember beteg, semmit sem tehet — vagy inkább így mondhatnám, akkor Isten, a mi Urunk, semmit sem akar tenni általa. Ha azonban egészséges, akkor sokat tehet, azaz Isten sokat akar tenni általa.“ Rendi szabályzatát tele is tűzdelt az egészség ápolására vonatkozó utasításokkal, az orvosnak pedig olyan fontos szerepet juttatott, hogy azt a készséget, amellyel az orvosi rendelkezéseket kell követni, egyenesen a rendi felsőbbség iránt való vallási engedelmességgel vette azonosnak. Tisztában volt azzal, hogy Isten országának szolgálásához egészséges emberekre van szükség, s jellemző okosságára, amit Ribadeneira jegyez föl: „Nagyon ügyelt arra, hogy akik be akartak lépni a rendbe, egészségesek és testileg erősek legyenek, különösen, ha még fiatalok voltak... Csak a nagy tanultságú és kivételes tudású embereknél nem volt ekkora tekintettel az egészségbeli hiányokra, minthogy ezek még félholtan is képesek teljesítményekre.“

Az egészség gondozására kiter Szent Ignác majd mindegyik levelében. Már 1536 szeptemberében ezt írja Barcelonába Rejadella apácának, aki idegyöngeségben szenved: „Ha az ember nem tud aludni, megérzi az egészsége — s ezt mindenképpen el kell kerülnie. Egészséges testtel sokat tehet, be-

teg testtel nem is tudom, mihez foghatna. A jó egészség pompás eszköz arra is, hogy sok rosszat, meg arra is, hogy sok jót cselekedjünk — sok rosszat, ha valakinek züllött az akarati iránya, sok jót, ha valaki az akarátát teljesen és osztatlanul Istenre, a mi Urunkra állítja be.“ Saját szenvedései közepette adja 1554 április 2-án egy fiatal nápolyi rendtársnak ezeket a tisztánlátó utasításokat: „Tekintse az engedelmisség parancsának azt, hogy igénybe vegye az orvosi segítséget és mindazokat az eszközöket, amelyeket önnek rendelkezésére bocsátanak, ugyanígy minden tisztességes üdülést, a test számára is, amit önnek tanácsolnak. Akkor majd Isten segítségével hamarosan kilábal betegségeből, hogy ismét teljesen Isten szolgálatának szentelhesse magát. Ne tekintse azt csekély dolognak, hogy nagyon szíven viselje gyógyulását, természetesen akként, hogy egyedül Isten szolgálása kedvéért kívánja azt. Ebből fogja meríteni azt a sok belső nyugalmat, amelyre éppen akkor van szüksége, amikor az összes észszerű eszközöket felhasználják gyógyítására. Mindaddig pedig, amíg Isten betegséggel látogatja önt, fogadja ezt kezéből úgy, mint az atya és a legbölcsebb orvos értékes adományát.“

A most olvasott utolsó mondat azt a tanítást fejezi ki, amelynek Ignác a saját legmélyebb élményei nyomán újból és újból hangot ad: nevezetesen, hogy a legjobb orvosok egyike a belső nyugalom, az a „közömbösség“, amelyről a lelkigyakorlatokat tárgyaló könyvében is beszél. Ide tartozik a készséggel elfogadott betegség esete is. Ignác ugyanis kisujjnyit sem tágit attól a tételétől, hogy a betegség „éppúgy Isten ajándéka, mint az egészség“. A betegség szerinte az örökkévaló tüske, amellyel Isten megóv minket attól, hogy „idelent a pihenésnek adjuk át magunkat és önszeretetünk kényelmes alvásra

készítsen minket“. Ennek ellenére azonban semmi gátja annak, sőt egyenesen kötelességünk, hogy minden eszközzel, orvosi eszközökkel is felvegyük a harcot egészségünkért. Társai sokszor megcsodálták azt a lázas érdeklődést, amelyet Ignác az egészségük vagy gyógyulásuk iránt tanúsított, s azt a szinte szenvedélyes szeretetet, amellyel a betegeket vette körül. Amikor kinnoktól gyötörten más kezekbe tette is a rend vezetését, mint legsajátabb területét magának tartotta meg a betegekről való gondoskodást. „Egy testvérem egészsége minden kincsnél nagyobb érték a szememben“ — szokta mondani. Hogy a drága orvosságokat is megszerezhesse számukra, nem egyszer zálogba rakatta a rendház önérdényeit. Amellett azonban tudott különbséget is tenni: a megrögzött panaszkodókat, akik egyik orvostól a másikhoz futnának, „hogy az eget tetszésük szerint megváltoztassák“, a szigorúság gyógyszerével kezeli.

Az akkori idők híres anatómusa, Realdo Colombo, Ignác halála után felboncolta a holttestet s később „De re anatomica libri XV“ című könyvében, amelyet egy Jakab nevű barátjának készített, ezeket írta: „Elhitheted nekem, saját kezemmel szedtem ki számtalan követ, amelyek különböző színben a vesékben, a tüdőkbén, a májban és a kapuérben voltak.“ Ezekből és az előző adatokból egy modern sebész pontosan megszerkesztette Szent Ignác kórképét, amely egy-egy megsejtet valamit velünk e hősi ember nagyságából. A sebész, akit Rahner nem nevez meg, ezt a megállapítást tette: „Ignác betegsége epeköbántalom volt, olyan kísérő jelenségekkel, amelyek a gyomrot is bevonták. Az ő esetében a fájdalmak a gyomorra sugároztak ki s így azt a látszatot keltették, mintha ez a szerv lett volna beteg. Pontosan ez történik az epekölikának abban a formájá-

ban, amelyet éppen e jelenségek miatt gyomorgörcsnek nevezünk. A boncolási jelentés lehetővé teszi, hogy lemérhessük a fájdalmak szörnyűségét és a férfi erősségét, aki azokat szent és bölcs nyugalommal elviselte. Realdo Colombo még a máj-kapuérben is talált köveket. Ezek az epehólyagból vándoroltak oda egy olyan gyulladási folyamatban, amely mérhetetlen szenvedésekkel jár.

Egy alkalommal, amikor Ignácot efajta kínok gyötörték, Olave, a római kollégium rektora is súlyos betegesen feküdt. Ignác egy rendtagot küldött hozzá ezzel a meghagyással: „Mondja meg Olave atyának, hogy én megemlékezéseibe ajánlom magamat, s adjunk hálát mind a ketten Istennek ezért a betegségért: mert így tanít meg miniket arra, hogy együtt érezzünk a szenvedőkkel.”

Ciprus szigete, amelyről ma annyit hallani, nem valami nagy földdarab: területe 9.200 négyzetkilométer, alig kétszerese Szabolcs megye területének. Aki azonban meg akarná írni Ciprus történetét, lényegében világtörténelmet írna. Kezdhetné a messi ókorból a hettitákkal és Föniciával, s mire eljutna Krisztus idejéig, szólnia kellene Egyiptomról, Görögországról, Rómáról. Utána a bizánci császársággal, a keresztés háborúkkal és a jeruzsálemi királysággal, majd Velencével és az ozmán birodalommal foglalkoznék. Így érne el 1878-ig, amikor a török szultán a berlini kongresszuson anyagi térítések ellenében Angliának adta át a szigetet. Amikor azután Törökország 1914-ben háborúba lépett Anglia ellen, utóbbi annektálta a szigetet s 1925-ben koronagyarmattá nyilvánította. Az 1882-ben létesített törvényhozó tanács is megszűnt 1931-ben s a törvényhozás jogát azóta is valójában az angol kormányzó gyakorolja. Annak ellené-

re, hogy a lakosság — 1947-es adatok szerint 440.000 lélek — 80%-a görög, akiknek minden vágya az „emosis“, a Görögországgal való egyesülés.

Könnyű természetesen megértenünk, hogy Ciprus szigetét, amióta csak történelmet ismerünk, ennyire közrefogták — legtöbbször a ben-szülött lakosság rovására — a vetélkedő nagyhatalmak. Ott fekszik a sziget a Földközi-tenger keleti sarkában, Kisázsia könyökhajlásában, 75, illetve 93 kilométerre annak partjaitól. Akinek kezében volt, ellenőrizhette a tengert, az egész levantei kereskedelmet, akinek nem volt a kezében, de erre akadt dolga, aggodalommal nézhetett a sziget urai felé.

Közben azért volt egy időszak, 1192-től 1489-ig, amikor Ciprus függetlenséggel dicsekedhetett. Szorosan véve csak 1426-ig, mert utána már az egyiptomi szultán hűbéreseként uralkodtak a ciprusi királyok. Aránylag rövid idő ez Ciprus hosszú életében, de mint több helyütt is olvastam, ami érdekes emléke van a szigetnek, azt mind ennek a három évszázadnak köszönheti. Azok a városai is, amelyekét ma sűrűn emlegetnek: Famagusta, Nikosia, Larnaka — voltaképpen akkor lettek városok.

Amit a keresztény Európa oly nagy szerencsétlenségnek tekintett — és sok vonatkozásban okkal tekintett —, abból született meg Ciprus önállósága. Szaladin szultán 1187 júliusában Hittin mellett megverte Lusignan Guido seregét és véget vetett a jeruzsálemi királyságnak. A trónjavesztett Guido, aki Poitiersből származó francia nemes volt, 1192-ben birtokba vette Ciprus szigetét s oda gyűjtötte maga köré azokat a honfitársait, akiknek a Szentföldről hol előbb, hol utóbb menekülniök kellett. A harmadik keresztés hadjárat vezére, Oroszlánszívű Richárd, csakhamar elismerte Guidót Ciprus királyának.

A kereszties hadjáratok, egyben Ciprus történetének érdekes epizódja, hogy 1248-ban Szent Lajos francia király, aki seregével Egyiptom felé tartott, útközben megbetegedett és kénytelen volt Ciprusban partra szállni. A király nyolc hónapot töltött a szigeten. Közben a keresztieseknek elfogyott a pénzük, s hogy tovább mehessenek, kölcsönt kellett kérniök. A fennmaradt okmányok, amelyek a kölcsön feltételeit tartalmazzák, igazolásul szolgálhatnak azóta is azoknak a francia családoknak, amelyeknek tagjai a királyt kísérték. Címereik ott függenek Versaillesban a „keresztiesek termésében“.

A régi feljegyzések szerint Ciprus a Lusignan-dinasztia alatt rendkívüli jólétnek örvendezett. Ujból fellendült az ókorban híres bortermelés és méhészet. Maguk a lovagok vidám életet folytattak, vitézi tornákat, játékokat és vadászatokat rendeztek. A fényűzésből, amelyet Ciprus legfelső körében fejtenek ki, a középkori társadalom egy dolgot vett át: a „ciprusi madarak“ divatját. Művészileg mintázott mű-madárkák voltak ezek ezüst kalitkában; a kalitka aljában lepényfeleség volt, amely, ha meggyújtották, liliom- és pézsmaillatot árasztott magából.

Ciprusnak a három évszázad alatt 16 királya és 2 királynője volt, s nem egy közülük messzemenően pártfogolta az irodalmat, a tudományt és a művészeteket. Figyelmet érdemlő adat, hogy Aquinói Szent Tamás az egyik ciprusi király kérésére írta meg „De regimine principum“, Boccaccio pedig „De genealogiis deorum gentilium“ című munkáját. Annál furcsább, hogy maguk a nemesek nem tanultak meg latinul. Egy korabeli feljegyzés szerint, hogy megértsék a pápai bullát, amely elítélte a templorhosokat, akiknek zöme a Szentföld eleste után Ciprus szigetére húzódott vissza, a bullát előbb franciára kellett fordítani. Pierre

Mesenge, aki 18 évvel azután járt ott, hogy Velence megszerezte Ciprust, ezeket írta: „Az ország összes lakosai s főleg a nemesek, mind derék franciák, olyanok, mint mi, az anyaországból valók.“ Az „összes lakosai“ kifejezés természetesen túlzás, mert hiszen Mesenge maga sem állítja, hogy a nemesi portákon kívül bárkivel is érintkezett volna.

A Lusignan-uralkodók a hűbéri világ törvényeit és szokásait vezették be a szigeten. A bíraskodás olyan jogszabályok alapján történt, amelyek a „jeruzsálemi törvényszék határozatai“ gyanánt szerepeltek. A tudományban ma is ezen a néven tárgyalnak róluk, valójában azonban utólagos kompilációról van szó, amely abban az időben készült, amikor Jeruzsálem már nem volt a keresztiesek birtokában. Mindenesetre ott őrizték az „eredeti“ szöveget a nikosiai székesegyházban egy ládikóban, amelyet csak a király és nyolc más személy együttes jelenlétében volt szabad kinyitni.

Ma főleg az egyházi épületek azok, amelyek Ciprus fénykoráról regélnek. Kár, hogy annyi köztük a rom, a felelősség azonban csak kisebb részben terheli érte a háborúskodó feleket és a sziget lakóit. Nagyobb részben a gyakori földrengések játszottak közre benne. Famagustának annakidején nem kevesebb, mint 20 csúcsíves temploma volt, körülöttük pálmakertek és virágzó kaktuszok. A Szent Miklósnak ajánlott székesegyház, amelyet a törökök később mecsették alakítottak át és ma is ők használnak, megszólalásig hasonlít a reimsi katedrálishoz, bizonyosságul annak, hogy a Champagné és az Ile de France stílusát Ciprusban is szívesen fogadták. A korábbi, tehát egyszerűbb gótika remekműve a Szent Anna-templom, amelyben a Lusignan-királyokat koronázták. Ugyancsak díszre a ciprusi építőművészetnek a Karmeli Szűzanya

temploma, amelyhez a pénzt az egyik uralkodó gyűjtötte össze európai körútján. A famagustainál kisebb a nikosiai székesegyház, amely szintén az Ile de France stílusában épült. Ennek költségét

javarészt Szent Lajos francia király viselte. Nagy érték végül Kerina mellett a dellepasi apátság, amely összhangzatosan szemlélteti a gótika alakulásának valamennyi fázisát.

A KIS ÚT

„A világ hatalmas feladattömegében, testi-lelki munkamegosztásában tökéletesen ránszabott feladat vár bennünket, amelyre minden földi és transzcendens tényező előkészít és alkalmassá tesz. De az ember sokszor képtelen észrevenni erőinek és körülményeinek harmóniáját és magasabb viszonyait, ezért idegen területen csökkent erő és tudásforrással s csökkenő alkalmassággal tevékenykedik.“ Ezt írja Ön. Igaza van: sokan vannak, akik jóhiszeműen és jóakarattal élük életüket s mégsem találják meg annak értelmét, mert nem ébredtek rá arra, amit Ön úgy mond, hogy egyéni hivatásunk tudatának az isteni Gondviselés hitén kell érelődnie.

Ehhez kapcsolódó gondolatainak egyike-másika azonban kiegészítésre szorul. Ezt írja: *„Életünk helyessége felől viszonylag nem sok külső bizonyossággal rendelkezünk. Ezért kiegyensúlyozottságunk egyik fő feltétele, hogy gondolkozásunkat a belső bizonyosságok kiépítése felé fordítsuk. Ezeket keresztül majd kirajzolódik előttünk hivatásunk képe s azután életünk minden eseménye az Istenbe vetett bizalmon keresztül harmónikusan összekapcsolódik ezzel a hivatástudattal.“* Igen, de milyen legyen az a „belső bizonyosság“? Olyan-e, mint Kis Sz. Terézé, aki, mint közismert, sem szerzetesi hivatására, sem a maga „kis út“-jára vonatkozólag nem kért tanácsot senkitől, még lelkiatyjától sem, hanem az ilyen nagy jelentőségű kérdésekben is csak a belső hangra hallgatott? Vannak, akik hasonló módon mintegy „megérik“, hogy egy-egy konkrét helyzetben mit kíván tőlük Isten, vagy legalább is utólag teljes bizonyossággal regisztrálják, hogy ez vagy az a kedvező vagy kedvezőtlen esemény mire volt jó. De a lelkivezetés története azt mutatja, hogy épp az ilyen belső bizonyosságoknál vagyunk leginkább kitéve a képzelődéseknek és öncsalásoknak. Hányan vannak, akikben nem Isten hangja szólal meg, hanem saját nagyravagyó, öntetszelgő, makacs vagy különködő természetüké! Mi különbözteti meg az utóbbiakat az előbbiektől? A levele végén említett pár szempont a legkevésbé alkalmas erre a megkülönböztetésre. Olvassa Nagy Szent Terézt, Szalézi Szent Ferencet vagy a mai askétikai-misztikai könyveket, ott bőséges anyagot talál. Messze vezetne, ha itt is kitérnénk a részletekre, fogalmazzuk ezért általánosabban és kérdezzük így: mi biztosít már jóelőre az ellen, hogy belső bizonyosságaink önámítássá ne váljanak? Egyeseket, a Kis Sz. Terézéket, a jó Isten különös kegyelme, másokat egy tapasztalt lelki vezető irányítása. De lesznek olyanok is, és a legtöbb ilyen lesz, akiket az biztosít, hogy éppen ezt a bizonyosságot nem akarják konkretizálni. Az ilyeneknek elegendő lesz az az általános meggyőződés, hogy „erőink és körülményeink harmóniában vannak egymással“, vagyis, hogy mindegyikünk egy-egy önálló művészi gondolata a nagy Alkotónak s amit Ő velünk kapcsolatban tesz vagy megenged, az mind a gondolat kiteljesedését szolgálja. „Tudjuk, hogy az Istent szeretőknek minden javukra szolgál“ vallják az ilyenek

Szent Pállal (Róm. 8, 28); hiszik, hogy a kedvező vagy kedvezőtlen külső körülmények egyaránt eszközök a Nagy nevelő kezében, s ha mi is azt akarjuk, amit Ő, akkor azok a körülmények értékeket fognak kiváltani belőlük. De hogy egy-egy konkrétumra vonatkozólag mi az Ő szándéka vagy elgondolása, azt már nem szükséges tudnunk. Nem kell tudnunk, hogy mi mire volt jó, elég az, hogy valaminek jó volt. Azt sem, hogy azt az életpályát vagy házasságot vagy egyéb jelentősebb életeseeményt, ami felé tartok, valóban Isten szánta-e nekem. Ha mindent megteszek, ami ilyenkor szükséges és azonfelül a hozzáértők tanácsát is kikérem, akkor az így nyert külső bizonyosság legfeljebb annyi belső kiegészítésre szorul, hogy tudom: ha ezek után sem érem el azt a célt, akkor nyilván nem azt szánta nekem Isten s akkor mást kapok helyette s ott fogom megtalálni igazi önmagamat. Sőt még azt sem kell feltétlen belső bizonyossággal tudnunk, hogy mostani munkánk vagy körülményeink mennyiben vágnak össze Isten ránk vonatkozó elgondolásaival. Ha nem teszünk az Egyháza útján képviselt akarata ellenére, akkor ne tépelődjünk s ne sóvárogjunk teljes belső bizonyosság után afelől, hogy jó az, amit teszünk, jó helyen vagyunk, nem hiába fecséréljük időnket és tehetségünket, stb. Némelyik ember egész életét ilyen bizonytalankodásokkal teszi tönkre. Aki ilyen tépelődő lelkületű, annak nem is szabad teljes belső bizonyosságra törekednie, meg kell elégednie az imént említett általános bizonyossággal s avval az ebből folyó gyakorlati következménnyel, amit úgy hív a lelki vezetés, hogy „a jelen pillanat megszentelése”. „A jelen pillanat is kenyér és bor, amelynek színe alatt Istent vesszük magunkhoz”, — írja P. Plus. Ezek szerint a belső bizonyosság a legtöbb embernél gyakorlatilag nem más, mint az a meggyőződés, hogy aki minden tőle telhetőt megtesz, attól Isten sohasem tagadja meg segítségét ahhoz, hogy a neki szánt szerepet jól betöltse. Hogy aztán a szerep mi volt, azt rendszerint csak utólag, élete végén tudja megállapítani az ember.

Hivatásunk — mint Őn is említi — a legszorosabb kapcsolatban áll az élet által ránk mért szenvedésekkel, megpróbáltatásokkal. Nagy elmélyültségről tanúskodik az Őn levelének az a megállapítása, hogy szenvedéseink egy része épp a hivatástudat hiányából, illetve a nekünk szánt hivatástól való tudatos vagy nem tudatos eltérésből forrászik. Az eltérésnek ugyanis logikus következménye a szenvedés, még ha egyes esetekben (mint azt Jézusnak a szegény Lázárról szóló példabeszédében, meg a mindennapi életben is látjuk) fel is függeszti Isten ezt a következményt itt a földi életben. Hogyan képzeljük a logikai összefüggést? Az eredeti bűn következtében jó és rossz hajlamokat egyaránt örökölünk. Rossz hajlamaink, ha azokat kellően meg nem neveljük, minduntalan beleütköznek mások jogos vagy vélt érdekeibe s az ütközés fájdalmat is eredményez. Aki Isten akarata szerint rendezi be életét, annál az önnevelés következtében kevesebb lesz az ütközés, az időponti elyengülésből vagy vigyázatlanságból származó ütközések fájdalmát pedig csökkenti az önismeret, az isteni megbocsátás tudata, a bizalom, a jóvátétel és sok esetben az a tudat is, hogy talán épp az ilyen fájdalmak megengedésével akar észretéríteni és nagyobb bajoktól visszatartani a Gondviselés. A mások hibájából származó szenvedéseket szintén hivatástudatába kapcsolja a hívő ember: tudja, hogy olyan eszközei ezek Istennek, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a benne elhelyezett és más körülmények között (az eredeti bűn következtében az emberi természetben beállt diszharmonia folytán) érvényesülni nem tudó értékeket kiváltsák. Ez a tudás — és a saját hibáinkból keletkezett szenvedések

célosságának tudása is — a bizonyosság szempontjából épp oly fokozatokat mutathat, mint a fent emlegetett „belső bizonyosság“. Lehet konkrét értékekre irányuló egészen önálló vagy a lelki vezetőtől megérősített belső bizonyosság, és lehet általánosságban mozgó tudata annak, hogy — mint Ön találóan írja — „Isten csak hivatásukkal meg-egyező szenvedéseket helyezett el életünkben, olyanokat, amelyek élet-útunkkal és természetünkkel rokonságban lévén legbelsőbb értékeinket hozzák felszínre... Ezzel szemben a hivatástudatba bele nem kapcsolott szenvedés és gyönyör egyaránt apasztja a lélek erőforrásait.“ (E)

NAPLÓ

AZONOS GONDOK A FIATALOK KÖRÜL. Néhány különböző nyelvű könyv és folyóirat híven tükrözi azt a közkeletű igazságot, hogy körünkben a leglényegesebb problémák azonos formában jelentkeznek, a földgömb bármelyik pontjára tekintünk is. A munkának, mint az emberi élet egyik legorszordöntőbb tényezőjének előtérbe helyezése, a kultúrának sajtón és rádión keresztül történő gyors szétáradása, a társadalmak mind szélesebb körű demokrácián való felépítése nagy erővel vésti hasonlóvá országok és népek arculatát, s hozzá közelebb egymáshoz a különböző nyelvű és színű embereket. Alig akad ma már elszigetelt jelentőségű kérdés, éppen ezért tarthat számot érdeklődésünkre mindaz, ami közeli vagy távoli országok gondját jelenti. Különösen, ha olyan a jövő szempontjából felmérhetetlen jelentőségű problémáról van szó, mint a gyermekek és az ifjúság nevelése.

Ha elolvassuk dr. B. Spock New-York-i gyermekorvos, vagy Morton Edwards gyermekpszichológus könyveit, minden egyes lapnál azt véljük, a mi gyermekeinkről van szó. A könyvek bámulusos részletességgel, a sokéves tapasztalat széleskörű tudásával tárgyalják a szétágazó kérdés-csoport legkisebb fejezetét is. Sorra veszik a gyermek ápolásának és nevelésének összes felmerülhető kérdéseit az egynapos csecsemőkortól egészen a serdülő kor váltságokkal járó időszakáig. (Milyen kár, hogy bár nagyszerű orvosaink és lélektan-tudósaink vannak, ilyen átfogó tartalmú könyvvel nem rendelkezünk!) Csupán néhány fejezetet említünk annak illusztrálására, mily sokféle területen kap az olvasó útmutatást és tanácsot. A táplálkozás, öltöztetés, oltások, orvosszerek, felmerülhető betegségek, az értelem fejlődésének egyes szakaszait tárgyaló fejezetek mellett, ott találjuk mindazoknak a problémáknak kifejtését is, amelyek a mai élet legkomolyabb nehézségeit jelentik.

A legsűrűbben visszatérő gond a dolgozó anya, kinek távolléte miatt idegen gondozásba kell adni a gyermeket. Az amerikai orvos és pszichológus felhívja mind az állami, mind a társadalmi közönségeket, gondoskodjanak mentől több és jobb napközi otthonról, óvodáról, gyermekotthonról, képzett óvónőkről, orvosi felügyeletről. Ezzel egyidejűleg azonban megjegyzik, hogy nincs az a tökéletesen berendezett napközi, amely felérne az otthonnal, s nincs olyan, bár a legkitűnőbbben képzett óvónő, aki felérne az édesanya szeretetet sugárzó jelenlétével. Minden szak-szerű testi gondozáson túl az anyai szeretet az élető elem, amelynek melegénél a gyermek a legjobban fejlődik s amelyben a legfontosabb ráhatások bentfoglaltatnak. Külön fejezetet szentel a pszichológus az anyai mosoly szerepének. A csecsemő, aki megszokja, hogy valahányszor édesanyja fölébe hajlik, egyszersmind rá is mosolyog, másképpen fejlődik,

mint a kötelességszerű szakszerűséggel gondozott gyermek. A gazdag bőségben élvezett anyai mosoly rányomja bélyegét a gyermek további testi-lelki fejlődésére.

A dolgozó anya problémájához közvetlenül kapcsolódik az elfoglalt, szabad idővel alig rendelkező szülők kérdése is, akik időhiány, fáradtság, idegesség miatt nem szentelhetnek elég időt gyermekeiknek. Sem érzelmi, sem értelmi vonalon nem foglalkoznak vele eleget s ezzel szinte elveszítik felelősségüket gyermekük fejlődéséért. A gyermek lelkileg magára marad s vagy idegeneknél keres kárpótlást, vagy az utcán, gyakran, nagyon is nem megfelelő pajtások között, vagy koravéneken zárkóztatóvá válik. Aldoznak a szülők néhány órát naponta gyermeküknek, adjanak fel valamit házonkívüli elfoglaltságaikból; semmi nem lehet olyan fontos, mint a gyermek, akinek ők adtak életet. Beszélgessenek vele, érdeklődjenek apró dolgai, tanulása, könyvei, pajtásai, sőt elképzelt világa után is, egyszerűen ne gondolják, hogy anyagi természetű gondoskodásukkal mindent megtettek, amit tőlük várni lehet.

A civilizált világ másik kórtünete a sok elvált szülő között vergődő gyermek. A könyvek temérdek tanácsot, figyelmeztetést adnak, mindez azonban siralmas próbálkozás csupán. Az egészséges, harmonikus fejlődést a gyermek számára egyesegyedül a kölcsönös szeretetben, derűs békeességben élő szülők otthona biztosíthatja. Azonos gond a világ minden táján a lakáskérdés. Nincs eltérés Sidney és Berlin, Bécs és Chicago, Páris és Róma között. A világháború alatt szünetelő lakásépítés, a bombakárok, a városi lakosság felszaporodása — részben természetes úton, részben a vidékiek városokba özönlésével — általános problémává tették a lakáshiányt, amely pedig a gyermekevelésnél és a serdülő fiatalság erkölcsi kialakulásánál rendkívül fontos szerepet játszik. A zsúfoltság káros hatása általánosan érezhető.

A megfelelő szobaszám hiányának ellentétele a nagyszülőkkel való gyakoribb együttélés, az elfoglalt szülőket ők pótolhatják a legjobban, az ő nagyobb türelmük s már kizárólag unokáik felé forduló gyengédségük sok értékkel gazdagíthatja a gyermek lelkét.

Német folyóirat egy eredeti kölni kezdeményezésről számol be. A dolgozó apa és férj munkája, munkahelye rendszerint ismeretlen és idegen családja számára. Hogy ezt az idegenséget eltüntessék, a kölni üzemekben és gyárakban úgynevezett „családnapokat“ létesítettek, ilyenkor megnyílnak az üzemek máskor lezárt kapui és a feleség és anya láthatják az apát munkahelyén, munka közben. A gyermek megismeri apjában a felelősségteljes munkát végző embert és sok értékes indítást nyerhet későbbi pályaválasztását illetően.

Berlin, Páris, Amerika szinte azonos mondatokban panasolja a ponyvairodalom és ponyvafilmek kártevőseit: ne engedjék elhatalmasodni a fiatalok gondolatvilágában a rém-romantikát. Ezzel egyidejűleg szűnjék meg az ifjúság nyegle hányavetisége, tiszteletlen fölénnyessége. Mintha semmiben sem hinnének egészen, óvatos kétkedéssel, ironizáló hitetlenséggel szemlélnék minden elébük tárt eszmét. Ennek kétségtelenül jó oldalai is vannak: sok fölösleges, néha ártalmas szellemi elbolyongástól tartja vissza őket, viszont megfosztja fiatalságunkat a hívó lendület erejétől. Berlin különös aggodalommal szemléli a fiataikorúak által elkövetett bűnesetek számának elszaporodását, és okát abban látja, hogy nem fordítottak elég gondot a háború után felnövekedett fiatalság szellemi és erkölcsi nevelésére.

„Ha felállhatnék Athen legmagasabb pontjára, hangos szóval így szólnék: Mi jár az esetekben, polgártársaim, amikor megmozgattok minden követ, csakhogy vagyonotokat szaporítsátok, de oly kevés gondot fordítotok gyermekeitekre, akikre pedig egy napon ráakarjátok hagyni minden gazdagságotokat?”

Socrates szavai ma is a bölcsesség erejével szólnak minden nép apáihoz, anyáihoz, társadalmához. (Haldsz Alexandra)

A MAGYAR LEVÉLTÁRÜGY az elmúlt hat évben jelentős változásokon ment át. A megtett út eredményei és a további feladatok felmérését szolgálta az ez év júniusában összeült levéltáros-kongresszus. Ennek megrendezésére az Országos Levéltár fennállásának 200. évfordulója adott alkalmat.

A levéltárak kialakulásának első nyomai Magyarországon a korai középkorba vezetnek vissza. A fontosabb jogbiztosító iratok megőrzése már igen korán jelentkező igény volt. Ezeket a királyi palota, a hiteleshelyek, városok, megyék és családok más kincseivel együtt helyezték el. III. Béla 1181-es törvénye az írásbeliségről az oklevelek jelentőségét és számát igen megnövelte. 1526. előtti okleveles anyagunk a török hódítás idején nagy pusztítást szenvedett. A 16. századtól fokozatosan a jogbiztosítás mellett az ügyvitel vált az iratok megőrzésének elsődleges céljává. Így merült fel most már országos levéltár felállításának igénye is. Batthyány Lajos nádor javaslatára törvénybe iktatták, és 1756-ban gyakorlatilag is megkezdték az országos jelentőségű régi és új iratok egy helyen való összegyűjtését. Ezenkívül országos jelentőségű iratanyagot őrzött működése során a pozsonyi kamara 1531-től, a magyar kancellária, különösen 1690-től, az erdélyi kancellária 1694-től, és a helytartótanács is 1724-től. A megyei és városi levéltárak rendezettebb formában a 18. század folyamán alakultak ki. Ezzel egyidejűleg a hiteleshelyek jelentősége fokozatosan csökkent, míg 1875-ben megszűntek. A püspöki, káptalani, plébániai és kolostori iratok megőrzése szükségessé tette egyházi levéltárak kialakulását is, már 1526 előtt. Ezeknek kezelése szintén a 18. században vált szervezettebbé.

A levéltári iratanyag történeti jelentőségét a 18. században, majd főleg a reformkorban kezdték felismerni. 1848-ban vetette fel a Magyar Tudományos Akadémia az Országos Levéltár felállításának tervét. E terv 1875-ben valósult meg. Azóta a központi hatóságok iratanyagának gyűjtőhelye.

Magyarországon 1950-ig a levéltárügy nem volt egységes irányítás alatt. Az Országos Levéltár a belügyminisztérium, 1922-től a vallás- és közoktatásügyi minisztérium alá tartozott. Semmiféle felügyeleti joga nem volt a megyei, városi, egyházi és magánlevéltárak felett. E levéltárak többségében alig folyt rendezési, leltározási munka. E nélkül pedig a kutatók csak igen nagy nehézségekkel használhatják az iratanyagot. De az 1867. utáni iratok begyűjtése és megőrzése terén is nagy volt az elmaradás. E helyzetet mindaddig nem lehetett gyökeresen változtatni, míg meg nem valósult az összes magyarországi levéltárak egységes irányítása. Ez az 1950-ben kiadott 29. számú törvényerejű rendelet nyomán történt. Megalakult a Levéltárak Országos Központja, mely most már irányító és felügyeleti szerve nemcsak a központi, hanem a megyeszékhelyeken lévő állami levéltáraknak is. Ugyanakkor az egyházi levéltárak kettős (egyházi és állami) kezelésbe kerültek. E kettős kezelésből az egyházi levéltárak számára csak előny származott. Sajnos, mindaddig még

nem sok történt az egyházi levéltárak rendezése, leltározása terén. Ennek oka nyilván az, hogy az állami levéltárak tudományos munkatársai mindaddig saját levéltáraik rendezésével és leltározásával voltak elfoglalva. Ebben igen nagy előrehaladás történt, bár az eredmény még mindig nem teljes. Az iratanyag legnagyobb részéről már elkészültek az alapleltárak és az Országos Levéltárban már az ismertető leltárak készítése folyik. Levéltárosaink sokat tettek az elmúlt években az őrizet nélkül maradt családi és szerzetesi levéltárak megmentésére azért, hogy megfelelően tárolják, rendezik és hozzáférhetővé teszik ezeket a kutatók számára. E munka elvégzéséhez a réginnél több, tudományosan képzett levéltárosra volt szükség. Ezért merült fel az egyetemi levéltárosképzés problémája is. Az elmúlt években voltak e téren is kezdeményező lépések. Fejlett, tudományos történetírás elképzelhetetlen korszerű levéltári rendszer nélkül. Ennek megvalósítására az elmúlt hat évben sok történt. Ezen a vonalon persze még számos probléma megoldása vár az elkövetkezendő évekre. A mostani kongresszuson néhány külföldi levéltáros is részt vett, s a szovjet, osztrák, német és francia levéltárügy évszázados hagyományainak és mai fejlettségének egyre jobb megismerése a magyar levéltárosok munkáját is jelentősen megkönnyíti. (—)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. A kantele a finnek ősi hangszere, a Kanteletár pedig finn lírai dalok gyűjteménye, melyet 1840-ben adott ki Lönnrot, a Kalevala epikus énekanyagának rendezője és kiadója. Ebből a mintegy hétszáz éneket tartalmazó Kanteletárból fordított le egy csokorra valót Rácz Károly. A tolmácsolás művészi problémáját elsősorban a forma jelentette: ez a nyolcszótagos sorokban („ősi nyolcasokban“) zengő finn népi költészet nem ismeri, illetve csak elvétve, a gondolatrítmus véletlene folytán ismeri a rímelést, helyette az alliterációt, szókezdő hangzók soron belüli összecsendítését alkalmazza. Például:

Cifra cipők síma sarka
 kényesen koppan a kövön:
 lyányok jönnek a templomba,
 kapaszkodnak a karzatra.
 Mind kibontják kebelüket,
 kiveszik kedves könyvüket,
 dicséreteket dalolnak, —
 szép imákat imádkoznak...

Rácz Károly ezt a sajátos formai föladatot épp oly kitűnően oldotta meg, mint amilyen kitűnően ennek az egész költészetnek a hangját is eltalálta, minden álnaívság, népieskedés, selypítgetés nélkül, méltóan eredetijének értékéhez, meg a magyar műfordítás magas színvonalához is.

A kantelet a monda szerint maga Vejnemöjnen szerkesztette és adta a finn népnek; de aztán — önként adódó szólam — jöttek a keresztény papok és összetörték a kantelet, „tűzzel-vassal“ kiirtották a népköltészetet, mármint az ősit, azt, amelyiknek a rekonstruálása minden romantikus történet szemlélet legdédelgetettebb álma. A múlt században még iskolakönyveikben is föl-föltűnt a gonosz, „tűzzel-vassal“ dolgozó hittérítő alakja, amint éppen nagyban irtja a bárányszívű pogányok — magyarok, finnek, szlávok, mások — hamvas ősköltészetét. Nos, az kétségtelen, hogy Európa krisztianizálása nem mindig és nem mindenütt ment símán. Tudunk esetekről, amikor a keresztény hódítók lemészároltak jámbor törzseket, megtizedeltek gyanútlan népeket. De tudunk olyan

esetekről is, amikor viszont a pogányok mézáróltak le jámbor téritőket, rohantak meg és irtottak ki ártalmatlan telepeseket. Egy azonban mindenképpen kétségtelen: a pogány életformákról a keresztény életformára való áttérés — akár zökkenésmentesen történt, akár nem — *alacsonyabb-ról magasabb kultúrszintre való áttérést jelentett*. Síránkozni azon (s mennyit síránkoztak !), hogy az a bizonyos ősköltészet megsemmisült, viszont az ősköltészetét vesztett nép megtanulta a gazdálkodás és a társas együttélés magasabb formáit: — síránkozni ezen körülbelül annyira volna, mint könnyeket hullatni amiatt, hogy az Alföld romantikus nádasai helyén ma köles és rozs terem, s hogy a hajdani „délihábas rónaságon“ ma már nem szép fehér magyar ökrök cammognak az eke előtt, hanem traktor dolgozik — mint tudjuk, sokkal hatékonyabban, mint azok a régi szép kajlaszarvú jószágok. A történelmi tényeket sosem szép hanglejtések, hanem mindig reális eredmények szerint kell szemlélnünk is, értékelnünk is. Az, hogy a nép sámánok réült dadogása helyett immár a szentmisét bemutató pap szavát hallgatta, egyben azt is jelentette, hogy immár nem sátrakban lakva és ide-oda kóborolva élt, hanem helyhez kötődött, megtelepedett, fokozatosan elhagyta korábbi nomád, majd félnomád életmódját. Templom épült, de a templom köré *fal* is épült.

Ami pedig az elmerült, vagy „kiirtott“ ősköltészetet illeti: tudjuk, nem is merült el olyan végérvényesen. Megszűnt? Inkább átalakult és továbbfejlődött, az új életformáknak megfelelően. A nép attól, hogy keresztény lett, még egyáltalán nem szűnt meg énekelni. Az élet változott, s vele az ének tartalmai is változtak — s ez az izgalmas és érdekes: ez a változó, alakuló, valóságos, „tényleges“ élet, nem pedig a romantizált múlt ábrándjai. Az élet és a fejlődés az érdekes, nem a múlt visszásírása. Kutatni: igen. De visszasítni? — nem. Inkább azt figyelni, hogyan s meddig él még tovább az a bizonyos múlt az újban, régi és új hogyan ötvöződik, s egy-egy „import“ (például a kereszténység) ölt-e, és hogyan ölt sajátos nemzeti formákat.

***

Amilyen öröm volt irodalom, költészet, folklór minden barátjának az esztendő elején a Kanteletár, épp olyan öröm volt számunkra a könyvhéten egy másik fordítás-kötet: *Kiss Károly* tolmácsolásában a *Zrinyi énekek*. Kezdjük itt is a fordítással: nagyon jó munka! Itt arról volt szó, hogy a fordító fölös archaizálás nélkül, de azért kellő archaikus ízzel adja vissza ezeket a régi, és részben népi énekeket és költeményeket, melyek a szigeti hősről szólnak. Kiss Károlynak ez — azt hiszem, teljes mértékben — sikerült. Hogy csak egy példát említsék: *Karnaruticsa* friss, könnyen olvasható még annak is, aki egyáltalán nem jártas XVII—XVIII. századi verses szövegeinkben, de éppen megfelelően régies is ahhoz, hogy a mű régiségét éreztesse.

Ez a Karnaruticsa a mi Zrinyinknek — a *Szigeti Veszedelem* költőjének — egyik forrása volt. Lévén horvát, irodalomtörténetírásunk nem valami lelkesen vette tudomásul — legalábbis irodalomtörténetírásunk egy tekintélyes része — s jelentőségét egyesek igyekeztek is alábecsülni. Még ha Tasso lett volna! De egy Karnaruticsa Barna!

Most aztán itt áll előttünk jó, avatott fordításban *Sziget várának elfoglalása*, melyet zárai szerzője Zrinyi Györgynek, a szigeti hős fiának ajánlott. Bárki egybevehetheti a mi *Zrinyiászunkkal*; bárki meggyőződhetik róla, mennyire nem lenézendő a horvát epikus, és milyen hatalmas géniusz a *magyar* költő! Mert Karnaruticsa, ha olykor száraz is, koránt sincs híjával a költői képességnek; hogy mennyire „színvonalas“, azt

könnyen megláthatja bárki, aki például Tinódival vetné egybe. Ő már művészien, művészi szándékkal alakít is; helyenkint, egy-egy sommás részletében nagy erő van (éppen ott, ahol szükszavú), s akadnak leírásai, jelenetei, melyek nála nagyobb költőnek is becsületére válnának. Ott van például Szolimán bemutatása, a fölvonuló török sereg leírása, Zrinyi becséde katonáihoz — megannyi részlet, mely magasan a históriás énekszerzők színvonala fölé emeli a jeles zárai humanistát.

De van valami, ami a magyar olvasó számára mind a főntebb mondottnál érdekesebb. Évekkel ezelőtt, Mickiewicznek Párisban a szláv irodalmakról szóló előadásait olvasva nagyon elgondolkoztatott, amit ez a nagy lengyel a délszláv hősi énekköltészet szelleméről mondott. Hogy ezt az egész költészetet az önfeláldozás szelleme ihleti; hogy furcsa és jellemző módon nem győzelme, hanem sorozatos vereségek hősi epikája; hogy a győzelmet mind az égbe helyezik ezek a versek, s a földön a hős számára csupán hírnevének kivívása a földadat: helytállás egy eleve reménytelen, mert beláthatatlan túlerő elleni harcban, s helytállás nem is a siker reményében, hanem Isten nevében, becsületből, hitből, halálig, az égi koronát áhítva... Önkéntelenül fölvettem magamban a kérdést: vajon amikor *Zrinyi*ásunk „forrásait“ keressük, nem legelsősorban valahol itt kellene-e keresnünk: ennek a magyar-horvát Zrinyi-családnak a családi szellemében? Nem abból az áldozat-helytállás-hősiség-mentálisból nő-e ki a *Szigeti Veszedelem*, amelyről Mickiewicz beszél; és — jegyeztem föl magamnak — „vajon nem egy valóban nagyszerű közép-európai szintézis áll-e előttünk ebben a monumentális magyar műben? s vajon ez a szellemiség nem reálisabb, igazabb (vagy legalább annyira igaz és reális) talaja és magyarázata a *Szigeti Veszedelem* és Zrinyink világának, mint a dolog elbarokkizálása s a megnyíló ég műtörténeti analógiáinak felsorolása?“

Most, hogy Kiss Károly jóvoltából, kitűnő tolmácsolásban (s nem fakó prózai átültetésben, mint eddig) megismerhettem Karnarutics Barna művét, — most ezt a hat évvel ezelőtt költ jegyzetemet sokkal pozitívabb formában merném átfogalmazni. Valahogyan így:

Zrinyi nagyműveltségű ember volt; természetes, hogy amikor eposzt írt (s mennyire csak félkézelt írta!), nem feledkezett meg az eposz nagy — régi és újabb — világirodalmi példáiról, mondhatnám „kötelező“ sablonjairól. „Hatott“ rá Vergilius, Tasso, s más is, akinek az akkori idők fölfogása szerint hatnia kellett (mert különben a költő tájékozatlannak, „műveletlennek“ számított volna); de mindez másod és harmadlagos ahhoz az alaphoz, ahhoz az „óstalajhoz“, ahhoz a szellemiséghez képest, amelyből az egész eposz kinőtt: a törökkel szemben élet-halál harcát vívó magyar-horvát közösségnek, s e közösség vezető családjának, a Zrinyieknek lelkiségéhez, szelleméhez, világnézetéhez képest.

***

Mi van a magyar lírában Balassi és Csokonai közt? Az átlagos irodalmi műveltségű ember bizony nem sokat tudna felelni egy ilyen melének szögezett kérdésre: legföljebb tán Amade neve jut eszébe. Aki valamivel jártasabb az irodalom történetében, az tudja, hogy azért ez a két század — XVII. és XVIII. — sem egészen sivatag; ebben a korban is voltak költők, zengtek énekek, szerettek verseket; ki is adtak e régi idők terméséből egyetmást, kéziratot daloskönyveket; de az egészet még a legjobb szándékú érdeklődő is olyan reménytelen tohuva-böhunak találta — valljuk meg, teljes joggal — hogy valósággal eliszonyodott tőle,

s beérte természetéből azzal, amivel egy-egy olyan antológiában (például Horváth János *Magyar Versek Könyvében*) találkozott, mely nem nézte le, hanem szemelvényekben mégis ismertette ezt a meglepően gazdag, s életében rendkívül érdekes költészetet. Mert Balassitól Csokonaiig: ez valóságos buja tenyészet. Bocskaytól Rákócziig terjedő szakaszából 1953-ban a *Magyar Klasszikusok* sorozatban *Esze Tamás* adott ki egy testes kötetet, most meg *Stoll Béla* állított össze a két század lírai versanyagából, illetve pontosabban szólva énekanyagából (részben még eddig nem is közöltekkel) egy csinos kis kötetet *Virágénekek és mulatótánok* címmel, a Magvető könyvkiadó eléggé nem dicsérhető (és országszerte közkedvelt) *Magyar Könyvtár* sorozatában.

Nagyon messze vezetne (s nincs is terünk rá), hogy akár csak vázlatos vonásokkal is megpróbáljuk érzékeltetni, milyen is volt, hogyan is élt ez a költészet; föltehetőleg kik írták, s aztán kik énekelték az énekeket; mennyi bennük, hogy tudós szóval éljünk, az úgynevezett „geszunkes Kulturgut“, a Balassi-féle magas humanista költészet törmelékeiben tovább hömpölygő hagyománya, s mi lehet az, amit a „nép“ maga ad hozzá (s idézőjelbe kell tennünk a szót, mert félig-meddig írástudó népről van itt szó, diákokról, kántorokról, iskolamesterekről, egy bizonyos olyan „intellektuális rétegről“ — a nemrég elhunyt nagyszerű historikus, Hajnal István kedvelt kifejezésével — amely egy kissé tán a középkori goliardok és vágáns diákok utóda, s egy kissé annak a hangját is őrzi! s melyből aztán maga Csokonai is származik, legalább is költői családfája egyik ágán).

Nem, a magyar múzsa e két században sem volt néma; s aki Stoll Béla kiadványát végiglapozza, úgy érzi, harmatos erdőben, csupagyöngy pázsiton jár, valami egészen üde és balzsamos hajnali levegőben. (És milyen szép téma volna egyszer nemcsak sablonos szólamok erejéig, hanem valóban lélek s élmény mélyéig kutatva megírni e dalok s énekek alapján „a magyarság természetélményét“!) Valahol messze mintha Balassi „áldott szép pünkösdjének“ tavasza ragyogna, magyar színekkel és ízekkel ez a reneszánsz tavasz... Kit ne ragadnának meg az ilyen páratlan, felejthetetlen sorok, mint:

Angyal-e, vagy madár, ki amaz ágon áll?
Csattogtatja szárnyát, veri szívem kénját.
Mint siralmas hattyú, siratozza magát,
Mert elszalasztotta megismert szép társát...

s kit ne büvölnének el az ilyen kis remekművek (ízelőtül hadd álljon itt az egész kis ének):

Úgy megváltam édesemtől,
Mint szép zöld ág levelétől,
Csukros szegfű virágjától,
Majoránna jó szagától.

Édes madár, ki elhagyál,
Békességes utakon járj,
Csendes folyóvizet igyál,
Ott is rólam gondolkozzál.

Bú ebédem, bú vacsorám,
Boldogtalan minden órám.
Édes hazám, szép országom,
Mire juta szabadságom.

Majd ha Esze Tamás említett kiadványa és Stoll Béla szép gyűjteméye után egy csoportban (s nem olyan szétszórta, hogy szinte hozzáférhetetlenül) elénk kerül e két század, a Balassitól Csokonaig terjedő idő megközelítően teljes költői anyaga (a *Régi Magyar Költők Tára* tudtunkkal már készülő folytatásában); majd ha együtt láthatjuk mind világi verseinket, mind a vallásosakat (melyek közt szintén nem egy remek rejtezik — hogy hirtelenében csak egyet említsünk, a *Krisztus halálán keseregő verseket*, a „Fakadj meg én szemem“ kezdetű gyönyörű éneket; vagy, későbből, a *Boldogasszony anyánkat*) — majd akkor mérhetjük le igazán e kor költői termésének igazi értékét és jelentőségét, majd akkor tudjuk csak igazán megbecsülni ezt a nagy nevek nélkül is nagy költészetet.

Addig is, olvassuk igaz örömmel Stoll Béla gyűjteményét, s várjuk érdeklő szeretettel várható társait!

***

Versegi Ferenc neve sem mond sokat a magyar olvasónak; fölvilágosodásunk és költői megújulásunk ez „érdemes munkása“ napjainkban már alig volt több tartalmatlan irodalomtörténeti névnel; éppen ezért jár köszönet *Vargha Balázsnak*, aki most (ugyancsak a Magyar Könyvtárban) kiadta *Válogatott verseit*.

Mik voltak Versegi eszményei? A tudományok, az „érzékeny műszak“ és „a mennyből eredett muzsika“. Mint nyelvész, olyan félelmes ellenféllel akadt össze, amilyen Révai Miklós, aki épp oly felkészült tudós volt, amilyen féktelenül lobbanékony ember; nem csoda hát, ha csatát vesztett, részben mert egyes helyesírási elvei valóban védhetetlenek voltak, részben mert egyszerűen „legázolták“ — minden makacssága ellenére is sokkal szelídebb természetű volt, semhogy ilyen vívókkal bírta volna az iramot. Pedig amit a nyelvészokról írt, abban jórészt alighanem neki volt igaz...

Aki belelapoz a kor nyelvészeti vitáiba, a *Baróti contra Rajnis* ügybe, vagy Révai írásaiba, egy-kettőre látja, hogy itt bizony „nem babra ment a játék“, mint mondani szokás; karddal, buzogánnyal püfölték s lándzsával döfködtek egymást az ellenfelek (hiszen végeredményben a jó magyarságról volt szó!), nagyokat sujtottak, s olyan hitvitázó tónusban társalogtak egymással, hogy egy Sámbar Mátyás nem éppen tapintatos „vén bial orrára való karikája“ mellett sem kell szégyenkezniük. Mibe keveredett szegény Versegi a maga jottizmusának védelmében (hogy a kettőshangzókat j-vel jelöljük, s ne y-nal)! Pedighát utált minden erőszakosságot, hősködést, kardrázást; megvetette az antikokat, akik

mennyei fajzatnak hirdették büszke dalokban
a buta herosokat, kik tüzvel-vassal emésztvén
a kivirult földet, s lakosít rabságra ragadván,
szörnyű hasznaikat készebbek voltak azokkal
közleni, kik neveket rettentő fényre dalolni
s holtok után roppant oltárra segíteni tudták.

Került minden vadságot, túlzást, nyerseséget:

Én ki a hadnak szomorú csatáit
gyűlölöm szívből, s keseredve nézem
a hegyes vassal ledöfött baromnak
szertelen estét;

én, ki a bornak hevivel nem élek,
melly az elméket szerelemdalokra,
mint az öldöklés hadi költeményre
szokta ragadni —

írta magáról; s azt vallotta: mindent csak belső érdeme és igazsága szerint tud becstülni, a „kellemes ész“ híveként, „józan eszű kalauzaként“ azoknak, akik ki akarnak vergődni „szörnyű mélyeiből az elmehomálynak“, s kárhoztatva az olyan embert, aki csak a hadi trombiták „harc-recsegéseit“ kedvelve „marha gyanánt repül — tajtékozó paripán dárda-halál közé“. De bármily szelíd volt is, éppen szelíd eszményei szolgálatában érte a csapás: a börtön, mint a Martinovics-ügy részesét; Kufsteinban raboskodott, s talán legmegindítóbb sorait itt írta. Rabságát is azzal a rokonszenves öntudattal szenvedte el, hogy

nem viselem mostoha sorsomat
délceg pára gyanánt, aki bilincseket
érdemeit dühödő emberöléseivel,
vagy másét ragadó vágyakodásával.
Belső nyugodalom támogat engemet...

Korához képest (Csokonait leszámítva) szinte rendkívülien könnyed verselő volt — talán egy fokkal könnyedebb is a kelleténél: ezért bőbeszédű néhol: csak úgy ömlik, gyöngyözik tolla alól, önként csordulva formába, a vers. Végeredményben nem volt igazán eredeti költő; legtöbb darabjáról kimutatták, hogy fordítás, átdolgozás, utánköltés. Tegyük hozzá: ez akkoriban még korántsem számított olyan „hibának“, mint a romantika után, vagy manapság. De azért kétségtelen: Verseginek nagyobb volt a formális készsége, mint a költői izzása. Hasonlítsuk össze például Berzsenyivel, ha közös (horáciuszi) témát dolgoznak föl: nyomban illesztve látjuk, amit mondok. Versegi inkább szelíd, készséges, szorgalmas és rendkívül ügyes „literátor“ — ami egyáltalán nem megvetendő rang az írástudók között.

Élete végén — hadd említsem meg — (elég sanyarúan és félreszorítva élt), nagyon jólesett neki az a megbecsülés és melegség, mellyel az akkor alakult *Egyházi Értekezések és Tudósítások* fordult feléje, élén Horváth János apáttal. Itt jelentek meg öregkorának talán legszebb művei, görög mértékre vett zsoltár-parafrazisai (egyet Vargha Balázs is közzöl); egyik-másikban valahogyan úgy érzi az ember, a zsoltárok zord kozmosza mögé odafesti a görög kozmosz lengőbb távlatú égboltozatát — s ez a varázsa, eredetisége. Például ebben:

Nagy vagy te, Isten! fő ura, kútfeje
mindennek, amit tár eged átölel.
Nagy vagy te, kit számos világot
udvarok éke gyanánt, urálnak.

A fényt felöltvén, mint ragyogó ruhát,
sátort feszítesz kék szövevényiből
a botos égnek, s vízzománccal
megmenyezed magosabb vidékit...

Vargha Balázs válogatása jó, csak egy verset hiányolok: a *Szentestné* címűt, ezt a verses novellát vagy anekdotát, mely talán legjellemzőbb példája Versegi *parlando*, csevegő, egyedülálló elbeszélő modorának. (*)

A RÓMAI SZENT PÉTER BAZILIKA 450 ÉVES JUBILEUMA. 1506. április 18-án, Fehérvasárnapon, a nagy II. Gyula pápa bíborosaitól és preláatusaitól kísérvé ünnepi menetben a Szent Péter-bazilikához vonult, hogy egy 25 láb mélységű árokban elhelyezze az újonnan építendő bazilika alapkövét. Azóta 450 esztendő telt el. Mi ismerjük és csodáljuk ennek az épületnek a terjedelmét és méreteit s talán azt is számon tartjuk, hogy Maderna Károlytól származó homlokzata 1614-ben készült el. Sajnos, nem térhetünk ki azokra a nehézségekre, amelyek az alapkövetéltől végbementek a VIII. Orbán pápa által 1626-ban történt felszentelésig s az oszlopcsarnoknak 1663-ban bekövetkezett befejezéséig VII. Sándor pápasága alatt. Mi itt csak az előbb említett nevezetes dátumot: 1506. április 18-át megelőző és követő eseményekre korlátozzuk magunkat, mert ezek élénk bepillantást engednek annak az időnek emberi nagyságába és tragédiájába.

„Szeretett mindig nagy tömegeket mozgatni“. Ilyennek láttuk kortársai Della Roverét, II. Gyula pápát, akit 60 éves korában gyorsan választottak meg pápává. „Benne minden meghaladja a rendes mértéket, szenvedélyessége is, tervei is“. (Pastor L.) Minthogy a VI. Sándor pápa által eladogatott pápai államot újra egyesíteni akarta, azért inkább volt hadvezér, mint lelképásztor. Ő azonban nem a családját, hanem az Egyházat akarta nagyinak látni. Hadjáratai ellenére mindig talált magának időt a művészetek fejlesztésére is. Pontosan nem tudjuk megállapítani, mikor vette tervébe új Szent Péter-bazilika építését. Eleinte csak sirkápolnát akart építtetni a maga számára. Hogy milyen síremléket tervezett, azt következtethetjük Michelangelo Mózes-szobrából, amely eredetileg oda készült. Később, 1505-ben, be akarta fejeztetni az V. Miklós és II. Pius által elkezdett javításokat a régi Szent Péter-templomon. Számos fennmaradt bizonyítékból ugyanis azt lehet következtetni, hogy az ősi, Nagy Konstantin-féle bazilika, amelyet még 326-ban szenteltek fel, ózszeomlóban volt.

A pápa belátta, hogy a részére Michelangelótól tervezett főnséges síremlék nem illik bele a régi Szent Péter-templomba, s így az ügyet az építészekre kellett bízni. Építés-technikai ügyekben az 1500-tól kezdve Rómában tartózkodó Bramante látta el tanácsokkal, aki aztán majdnem minden építkezést megkapott a pápától. A reneszánsznak ez a lángeszű építései különféle tervek készített, részben tanítványai segítségével. A firenzei Uffici-képtárban a látogatók még ma is megszemlélhetik és megcsodálhatják ezeket a lapokat.

Ahogy a pápa egy 1513. február 19-én kelt bullájában kifejezte magát, „most a régi idők tiszteletreméltó emlékeinek a helyére oda kell varázsolni a jelenkor és a jövő idők nagyszerűégeit“. S a világegyház — ahogy Pastor írja — oly óriási épületre vágyott, amely hűen kifejezze a pápaság eszméjét. Ecélből központosított épületre volt szükség, amelyen a középső rész, kupola alakjában, uralkodjék az egész fölött. Ezt pedig — Bramante véleménye szerint — csakis egy görög kereszt alakú épülettel lehetett elérni, vagyis olyan keresztalakú épülettel, amelynek mind a négy szára egyenlő hosszúságú. Így jutott el arra a megoldásra, hogy „a Pantheon kupoláját rá kell helyezni a Nagy Konstantin bazilikájára.“ Kezdetben a kereszt szárait körfolyosók vették volna körül, ahogy ez a milánói Szent Lőrinc-templomnál látható. Úgy látszik, a pápa egy ideig meg akarta valósítani ezt az elgondolást. Azokon az érmeiken ugyanis, amelyeket az alapköbe befalaztak, az érme hátlapján ez a terv látható.

Az eredeti terv zártságáról és főszegecs lendületéről legalább némi fogalmat alkothatunk magunknak, ha meggondoljuk, hogy Maderna terve szerint 24.200 négyzetméter területet foglal el. A latin kereszt alakot már előzően is számításba kellett venni, mert a kupolának Szent Péter sírja fölött kellett domborodnia, már pedig ez a sír a régi bazilikában sem állt közepén. II. Gyula pápa a Bologna és Perugia ellen indítandó háború előnapján határozta el magát a Bramante-féle terv megvalósítására. Pénzt gyűjtetett, végrendeleti hagyatékokat tartalékoltt erre a célra, brévétt irt az angol királyhoz, amelyben támogatását kérte, 1506. április 18-án pedig elhelyezte az alapkövet. Ezen ez a felírás volt olvasható: „A Liguriából való II. Gyula pápa építtette újjá ezt a nagyon tönkrement bazilikát 1506-ban, pápaságának harmadik esztendejében“. Az alapkövet sajátkezűleg helyezte el. Számos harca ellenére mindig szeges gondot fordított az építéshez szükséges összegek előteremtéséhez, s a meglévő számadások bizonyítják, hogy minden megmozdítható összeget erre a célra fordított, ha nem is tudott annyit áldozni rá, mint egyesek utódai közül. A pápa halálakor kész volt a kupolát tartó négy oszlop, s készen voltak az oszlopokat összekötő bolthajtások. Az építkezés további történetének az elmondása nagyon messzire vezetne.

Mikor ma csodálattal nézzük a meglévő templomot, bizonyára senki sem gondol közülünk arra, hogy vele kapcsolatban olyan esetek is előadódtak, amelyekről csak a legnagyobb sajnálat hangján emlékezhethetünk meg. Hogy csaknem valamennyi bíboros, számos pap és egyszerű hívő a régi Szent Péter-bazilika lerombolása ellen volt, azt könnyen meg lehet érteni. Ezt a főszegecs és nagyon tiszteletreméltó bazilikát azonban olyan vadsággal rombolták le, hogy mi, mai emberek, csak a fejünket tudjuk rajta csóválni. Pastorral együtt mi is ámulva kérdezzük, miért nem kérdeztek meg egyetlen egy pártatlan szakértőt sem, tehát egy olyan valakit, aki kívül állt volna a mindig építési lázban égő építőművészek körén: vajjon nem lett volna-e valamelyes mód Nagy Konstantin alapítványának a megmentésére?

Németországban is előfordult, hogy a régi templomokat minden megfontolás nélkül könnyelműen elpusztítottak. Gondoljunk csak a kölni és a mainzi dómok építésére. Jellemző, hogy abban a korban Rómában nem vezettek jegyzéket a meglévő műemlékekről. Bramante korának gyermeke volt. Minden síremléket könnyűszerrel lerontatott, pl. V. Miklós pápa síremlékét is. A pompás ősrégi oszlopokat egyszerűen ledöntötték, pedig könnyen meg is kímélhették volna őket. Mindössze kisebb töredékek maradtak meg számunkra. A régi öthajós bazilikából természetesen semmi sem maradt meg. Az egész világtól megcsodált apszisz-mozaiok: „Krisztus apostolai között“ — eltűnt. Szintén nyomaveszett a templom diadalívén ékeskedő másik mozaiknak is, mely azt a jelenetet ábrázolja, amint „Konstantin, a Győző, az Úrnak és Szent Péternek ajándékozza a templomot“.

Néhány oszlop mellett, amelyeket Bernini az erkélyeknél felhasznált, s amelyeknek dicső emléket állított a főoltár fölé épített baldachint tartó csaváros oszlopokban, egyes szép töredékek azért mégis csak megmaradtak, mint pl. az apsziszhoz vezető néhány vörös porfirból készült lépcsőfok, a Giotto-féle triptychon a múzeumokban, a „kulcsok átadását“ ábrázoló mozaik az előcsarnokban, ámbár erősen átjavítgatva, a Donatello-féle tabernákulum és Jusztinus keresztje a bazilika kincstárában. Ott szomorkodik még a Pieta-kápolnában is egy oszlop, vasrácsból körülvéve. A szentély azonban, amelyhez milliók zárandokoltak, nem áll fenn

többé! Egy pontban II. Gyula szilárdan ellenállt Bramantének. Ez ugyan is át akarta helyezni a Szent Péter sírját máshová, hogy a főbejáratot dél felől építhesse meg. A pápa kereken kijelentette, hogy az áthelyezéshez sohasem fogja megadni a beleegyezését.

MEDGYESSY FERENC ma élő legnagyobb magyar szobrászunk. Kossuth-díjas kiváló művész is, akinek gyűjteményes kiállítása tömeget fel vonzott a Múcsarnok termeibe. A valóság ábrázolója, különben nem hatna oly széleskörűen. Az ifjúság nagy nevelője, példakép, kifejezésében természetes és egyszerű, bonyolultságtól, elméleti elvontságoktól ment, mondanivalójában kifogyhatatlanul gazdag, mély és érdekes. Szobrai közt megcsapja a látogatót a halhatatlanság lehellete.

Orvosi diplomával a kezében lett szobrász, előbb festő. Sokat tanult Párisban, Rómában, még többet az antik kor művészetétől, a görögöktől, az egyiptomiaktól, sőt Kínától és Indiától is. Nagy kerülővel érkezett fel a csúcra. Boncolta az emberi testet, tanulmányozta a szervezet láthatatlan és megállás nélküli működését és éber, szüntelenül figyelte a mozgást, a változó testtartás, a tagok és különösen az arc kielemezhetetlen és megrendszabályozhatatlan játékát. És aztán, fáradságot nem ismerve, megtanulta jól a mesterségét, a technika útvesztőjében nem téved el, mert elsajátította, részben kitalálta s új, egyéni módszerekkel tökéletesítette a testetöltés, a megvalósítás titkát, azt a rejtelmes tudást, hogyan lehet rendkívüli szorgalommal, alaposással, folytonos kísérletezéssel lebegő könnyedségű, rögtönző hatást kelteni. Szobrain nyoma sincs a nehézségnek, gyöttrődésnek, kiszámítottságnak, az anyaggal való birkózásnak. És ezért a pornak se. Csak az élet dalol, kimeríthetetlen és elunthatatlan szerelemmel, minden komorságon, boruláson áttündöklő napfényes sugárzással.

Főlényes bánnitudása az eszközzel, az anyaggal, a legapróbb részlet-finomságot sem elhanyagoló, kényes gondosságú körültekintése, az elmosódott vonások, az észrevétlenül elsikkadó árnyalatok hangsúlyozása, az életre keltett anyaggal való azonosulása teszi olyan közvetlenné, vonzóvá, érthetővé, reálissá a művészetét.

Ez a valóság-művészet azonban nem elégszik meg a pusztá felidézéssel, az emlékeztetéssel, a felszínnel, vagyis a látszattal. Nemhiába kezdette a festéssel és fest most is, mintegy szobrai előtanulmányaképpen: a távlati szemlélődés és távlati igény szobrainak is része, eleme, együttítható tényezője. Olyan biztosan érzi minden vonal helyét, súlyát, hogy a fővonalak mellett egyenlő mértékben ügyel a körvonalakra is, minden arc szinte aurájával, láthatatlan, kiteljesítő belső képmásával együtt néz reánk szobrairól.

Az emberi méltóság igényes tudata, összeforrottsága az örök humánussal ad még legkisebb méretű szobrainak is valamilyen elvitathatatlan monumentalitást. De mély érzékenysége, gyöngédsége, harmonikus kiegyensúlyozottsága, a legélesebb ellentéteket is végső mosolyban kibékítő, derűs nyugalma a monumentalitást bájjal, kecsességgel, görög-franciás gráciával elegyíti s ez a különös kettősség ellenállhatatlan egyéni stílusának a varázsa.

Mintha nem is a vésőt, hanem az ecsetet tartaná kezében, olyan suhanó finomsággal, a bájrt röptében elkapdosó bővülettel önti alakba látomásait. A kemény anyag megolvad, zengő hangszer már, édes dallamokat csal ki, csak meg kell tudni hallani. A valóság-ábrázoló így tölti meg szellemmel, mert sikerül megszemélyesítenie, élővé fakasztania, a holt

anyagot. Éppen mert ily sokat, a kimondhatatlant akarja kifejezni, kellett szert tennie egészen különleges, hajlékony, puha, lebegő technikára, mintha látszólag hanyag, lankadó, erőtlen volna, holott csak most igazán erős, hatalmas, és rejtett, észrevétlen, vagy öntudatlan rebbenéseket is megrögzíteni képes.

A gyűjteményes kiállítás 40 év termését takarította be. Kimagasló értékeket csillang fel már a huszas években (Lovas, Női fej, Ónarckép, Tamaszkodó). A harmincas évekre a monumentális (Tudomány, Művészet, Régészet) méretben is óriás jelképei alakkompozíciói jellemzők. A negyvenes évek alkotásai közül kiemeljük Zajti Ferenc, Vajda Béláné képmását és a kisméretű, de monumentális hatású Petőfi-kompozíciót. Művészetének mostani, legutolsó szakában művei már csak a legnagyobbakkal mérhetőek. 1949-ből való a kisméretű Kodály-fej, eddig a legihetősebb portré a kor ma élő legnagyobb magyar zeneköltőjéről. A szobrászköltő mélyen behatolt a zeneköltő lelki világába, nemcsak olvasni tud abban, hanem a nézőhöz is közelhozza.

Az 1952-ből való Rippl-Rónai és az 1955-ben alkotott Móricz: egy-egy remekmű. Olyan ellenállhatatlan hittel és szeretettel költőgeti nagy barátait, hogy azok meghallják a hívást és készek a megnyilatkozásra, hajlandók elárulni, mi megy végbe bennük. Mindketten arról vallanak, hogy álmodozók, szépségkergetők, illanó örömek, szédületek megszállottai, holott a vaskos valóság, a nyers, kendőzetlen, kíméletlen, kiábrándító földi történet hű ábrázolója. Élet és álmom egybelátását, élet és halál egységének lázas érzését tükrözi a szemük, mintha lehunynak álmosan, fáradtan, vagy egykedvűen, pedig mindenki másnál éberebben, pihenéstelen figyelemmel tapadnak a külvilág fényeire, hangjaira.

Az 1954. év ajándéka, a Táncosnő: költészetének ékes jelképe, monumentalitás és grácia találkozása. (H. G.)

VÖRÖSMARTY NYOMÁBAN. Hosszú az út Kápolnásnyéktől a velencei szőlőkhöz. Imre bácsi az utat is jobban bírja, hegynek fel még bírja szóval is. „Nem hal meg az, aki milliókra költi dús élete kincsét... idézi Aranyt, aki egy nagy ember halálakor időtálló szavakba öntötte a nagyok életművének jutalmát, a halhatatlanságot. Nem hal meg... ezért ünnepeltük a százéves évfordulót és én azért járok ma itt, mert a gyerekeinket is tanítjuk ünnepelni. Gyűjtöm nekik az emlékeket, előkészítem kirándulásunkat Vörösmarty születésének, gyermekkorának és öregkorának földjére.

Ösvényre kanyarodunk, barnán indul, de a végét benötte a fű. Nádfeles fehérfalú pince támaszkodik a hegynek, szellősznyílása már a hegyoldalból nyújtózik ki.

Vörösmarty pincéje... A pinceajtón lakat, kicsi négyrészes ablakán por, pókháló. A fal mellett tömör, hengeres kő.

Imre bácsi a házigazda biztonságával magyaráz. Ez a szőlőbérlet, amit a költő öccsével együtt anyjuknak visszavásárolt. Anyja akkor Velencében lakott a faluban, nagy szegénységben. A nép szerint egyideig a pince előterében lévő kis szobát lakta. Bútoruk is maradt a pincében. A front előtt — többen emlékeznek rá — nagy faragott asztalt tartottak számon, mint Vörösmarty tulajdonát. Azt mondták, öreg édesanyja itteni életmódjára született „A szegény asszony könyve“. De az már egész biztos, hogy itt is irt verseket a kövön, amit régen szőlőprésnek használtak.

A pince fölött a távolban a Velence és a Meleg-hegy kékes vonulata. A mélyben lent a velencei tó. Kedves, szelíd szépségű kép. A tó vizét vakítóra csillantja a nap, rajta nádas, úszó szigetek. A vízparton zombékos... egy pillanatra megáll az idő. Szinte látom, amint a fiatal Vörösmarty gyönyörködik a tóban, vagy hallgatja az itt dolgozó parasz-
tok énekét. Látja, mint most én, a napot búcsúzni a víztől, biborrá fest-
ve azt.

Lent a parton nádvágó kombájnt húznak ki a homokra.

Nyikosné, Róza néni mesél. Egyik nevezetessége a falunak, mert „jó anyám együtt játszott a költő gyerekeivel.”

— Tudták-e akkoriban, hogy nagy ember? — kíváncsiskodik ki be-
lőlem a kérdés.

— Nem — feleli Róza néni — akkoriban még nem tudtak olvasni a faluban... A kezére szemlélődik, mintha neki kéne szegyenkezni érte... Később már tudtuk, hogy ő a Szózat költője. Így emlegetik a legjobban még ma is.

— És milyen embernek ismerték a faluban?...

— Komolyan, nagyon komoly embernek. Kertjükben nyaranta be-
járhattak a falubeli gyerekek, azok meg bevitték a rájuk bízott borjúkat is. Ott legeltették egész nyáron. A költő meg néha összegyűjtötte a gyere-
keket, verseiből olvasott nekik, no, már csak olyan egyszerűbbet, nekik-
valót. Amelyik a leghamarább tanulta meg, annak almát adott jutalmul, szép piros almát. Mert szeret a gyerekeket, nagyon szerette...

Róza néni fogatlan, öreg száját megficialítja a mosoly, amint a kicsi falusi szoba falán túlnézve bogozgatja az anyjától rámaradt emléket.

Nehezen búcsúzó a melegszívű, kedves Róza nénitől. Az ajándékba kapott három hatalmas zöldpaprika mellett ajándékba viszem magammal a Róza néni emlékeiben élő Vörösmartyt, tanárszívem külön örömét... hogy „nagyon szerette a gyerekeket.”

Vörösmarty öregkori lakóháza előtt a kert enyhe lejtővel fut le az utcára. Imre bácsi megint a vezetőm. Tanítóskodása idején sokat foglal-
kozott a ház, a kert történetével.

A tornác oszlopait sűrűn fonta át a futórózsa — meséli. — A kert tele volt rózsával, a faluban itt nyílt belőlük a legszebb. A sok rózsátó néhány emléke... követem pillantását, néhány vadrózsabokor ágait hin-
táltatja a szél.

— A ház — folytatja Imre bácsi — később községháza lett, majd szegényház. — Elém formálódik a Vörösmarty-múzeumban látott öreg-
kori lakóház képe és nehezen ismerek rá az eredetire. Kicsi ablakok, kicsi ajtó, vastag falak... ez régi. Az egyik ajtón fiatalasszony lép ki, karjába szorítva pufók kicsijét. A ház másik oldalán néhány falmarad-
vány, fölöttük félig leomlott tető, kinyúló gerendákkal, mint az eltört gerincről kimeredő bordák.

— A háború — néz le Imre bácsi a kezére — Megdőbbenek. Balke-
zének két ujjá hiányzik... A háború nem kímélte az emlékeket, sem az élőket... ahogy magyaráz, hirtelen ezt a kezét emeli fel és mutat a tetőre. Vádol a csonka kéz és a csonka ház és összetartoznak, mint az élők és emlékeik.

Imre bácsi rámnéz, látja elborult arcom és hátamögé dugja a kezét. — Remélem, amíg élek, még felépítjük — mondja és derűsmosolyú szem-
mét kínálja elem. (Mátrai Hildegard)

A „BÁNYASZERENCSETLENSÉG“ FESTÓJE. A száz évvel ezelőtt, 1856-ban született Feszty Árpád úgy élt a köztudatban, mint a magyar

történelmi monumentális festészet egyik kiváló képviselője. Első sorban a millenium alkalmával festett s az ostrom idején tönkrement „Magyarok bejövetele” című kissé teatrális beállítású nagy körképet szokás a nevéhez fűzni. Az avatottabbak ismerik ezenkívül vallásos festészetét is, a Golgothát, a Keresztről-levételt, Szent Gellértet s a Krisztus sírjánál kesergő asszonyokat... Am kevésbbé ismeretes, hogy a nagy festőt korának szociális problémái is mélyrehatóan érdekelték. Legelső ilyen tárgyú festménye az 1884-ben festett „Bányászerecsétlenség”. Keletkezését és eszmei s érzelmi tartalmát illetően magának az alkotónak saját fogalmazású írásbeli dokumentumával rendelkezhetünk.

A jelenleg magántulajdonban lévő s így nehezen hozzáférhető kép tárgyát egy egykorú folyóirat tömör fogalmazásában foglalhatjuk össze: „Egy szomorú csoportozatot mutat a kép, a bánya-bejárat előtt egy lepellet leborított holttetemet, melyre egy asszony borul, míg a többi alakok a részvét, s a rémülettel vegyes megilletődés kifejezésével csoportosulnak köréje.” A továbbiakban hadd adjuk át a szót Feszty Árpádnak, ki Nagy Miklós szerkesztőhöz írt s a *Vasárnapi Újság 1886-os évfolyamának január 3-iki számában* közzétett, de a műtörténeti irodalomban minden jel szerint ismeretlen levelében saját képéről a következőket írja: „Kedves barátom! Kérdésedre: hogy született e festmény? — válaszul megkísérlem leírni a Bányászerecsétlenség fogalmazásának történetét.

A tavalyi tél elején — benne voltunk már a novemberben — nagyban törtem a fejemet egy nagyobb méretű, tragikus-tárgyú genre-kép megkomponálásában. Alakjai magyar parasztok, helyszíne egy korcsma belseje. Készen voltam már vele, megvolt már a vászon is, ráma is, szóval semmi sincs hátra, csak meg kell festeni. Akkor találkoztam a minden Sándor bácsik között a legkedvesebbemmel, Teleky Sándorral, akinek már régen megigérttem volt, hogy meglátogatom Nagy-Bányán. Most aztán úgy emlékeztetett ígéretem beváltására, hogy „agyonlő, ha nem megyek hozzá”.

Mit volt mit tennem? Vászon, ráma, parasztok, korcsma belseje, ti csak várjatok sorotokra. Abba kellett hagynom a kompozíciót, mert hisz most itt életem megmentéséről van szó. Tél időben, fagyban, hóban lementem Nagy-Bányára, ahol a hegyek mélyéből sápadt, rongyos alakok veritékes nehéz munkával hozzák fel napszínre a ragyogó aranyat, ezüstöt. Ahol a rideg hegyek katakombáiban s a füstölgő kohóknak komor öbleiben ezernyi éhező fárad a nemes érc kiválasztásában, azért, hogy azután az az élettelen érc, az a keyély színű arany, pengve, csillogva járja körül a világot s okozzon romlást, pusztulást az emberek között, legyen irigyelt játék hiú asszonyok testén, öröme, vágya millióknak, s megméltatózóje szíveknek, lelkeknek...

Ott jártam a kohókban, a sötét olvasztókban, ahol a kemencék száján kivigyorgó s ki-kicsapdosó izzó lángnyelvek tüze élesen vet veres világot az ott dolgozó félmeztelen alakokra, s amíg rajzoltam a festői helyeket, érdekes csoportozatokat, nem tudom, mi volt nagyobb: gyönyörűségem-e, amikor festői szemmel szemlélttem a kép-tárgyakat, vagy szálnalmam, amikor eszembe jutott, hogy ezek az alakok, ezek a nedves, fagyos ruhájú bányászgyermek, a tűznél melegedő halvány asszonyok mind élő emberek, akiknek szívük és gyomruk van, — akik éreznek és éheznek is.

De végre is, én azért vagyok itt, hogy lerajzoljam őket. Azzal, hogy itt bölcselekem, nem segíték szegényeken. Ott töltöttem vagy hat he-

tet; naponként elmentem a bánya-bejárat elé, arra vitt utam. És kü-lönös, hogy maga a bánya kapuja mily hidegen hagyott. Soha sem hit-tem volna, hogy valaha egy festményem tárgyául fog szolgálhatni. A kohókban készített vázlataim közül válogattam, keresgettem, vajjon melyiket dolgozzam fel a sok közül, — s ime, az utolsó nap késő délután-ján, haza felé menve, egy futó pillanatot vetek a bánya-bejárat felé, — és mintha csak most láttam volna először, úgy rábámultam arra a ka-pura. Mintha ez nem is az a kapu lenne, amit mindennap oly könnyvel néztem, amelyik mellett naponként hidegen mentem el. Olyan pontról láttam most és olyan világításban, amelyben még eddig soha sem. Új volt az előttem, és igen szépnek, érdekesnek találtam a dombjára boruló hóval, a szomorú téli fellegekkel, a bánya fölött elterülő kietlen tájkép-pel, s e bús képben ott meredt e kökereszt, mintha az a bánya egy nagy sírbolt volna.

Az is az! Sírboltja annyiaknak! Ötszáz ember lépett át azon a kü-szöbön, vitte életével szerelmét, örömét, vágját a napvilág után, s nem látta többé a napvilágot. Nem éreztem én most a hónap hidegét, csak szépségeit láttam, s dacára télnek, hidegnek, szenvedéllyel fogtam hozzá a bánya lerajzolásához, s rajzolgatás közben eszembe jutott mindaz a sok történet, amit otthon, vacsorázás után Sándor bácsi mesélgetett az-zal az ő szeretni való kedvességével, azokról a szegény emberekről. Hogyan imádkoznak, mielőtt a bányába leszálnak, hogyan szakad reájok gyakran a föld, hogyan zárja el őket, hogy sírnak utánok az asszonyok, leányok, s lesik aggódva, amíg kiássák őket, vajjon élve vagy holtan fogják-e ki szegényeket? — Talán éppen ezen a helyen, amelyet most rajzolok, talán éppen itt siratta az a szegény asszony az ő fönttartását, gyermekei kenyérkeresőjét, talán épp ezen a sínen gurították ki tetemét, talán éppen itt borult reája kínjával az özvegy...

A bánya torkából tompa zúgással fútt a szél, mintha a lenn dolgo-zóknak összegyűjtött sóháját hozná ki; megleveledtek előttem azok az élő-halott alakok, ott láttam őket magam előtt sírni, búsulni, s elmerülni mély bánatukban, és — a vázlatba oda is vázoltam őket.

Az utolsó délután volt. Haza érve mondtam: „No Sándor bácsi, tisz-tában vagyok már. Tudom már, mit fogok festeni. Nézzen ide, ezt ma készítettem.“ — „Nini — a kereszthegyi bánya-bejárat.“ — „Az.“ — „S mi lesz belőle? Bánya-szerencsétlenség?“ — „Igen.“

Másnap elhagytam Bányát, magammal hozva a Kereszthegy vázla-tát és egynehány ott vásárolt kosztümdarabot, s így készült el aztán a „Bányaszerencsétlenség.“

Eddig Feszty Árpád cikke. S azért tartottuk érdemesnek szó szerint való közlését, mert dokumentumszerűnek érezzük. A tanúsága szerint ugyanis Feszty, bár „polgári“ festő volt, nem volt közömbös, érzéken a nép sorsa iránt, s ezt nem csak egyszerű részvétellel, szánalommal de a megváltozhatatlanban való részvételleljes belenyugvással szemlélte; hanem a sorok közül határozottan kiérződik valami — ha szabad ezt a szót használni — „forradalmi“ magatartás. Mindenestre bennük van — ha tán nem is közigazdasági precizitással kifejezve — a kapitalista pénz-gazdálkodás éles kritikája; s bennük lappang valami fojtott elégedetlen-ség, lázongás is. E mellett szól Teleky Sándornak, Petőfi „vad gróf“-já-nak szellemi apasága is, aki ekkorra ugyan már „Sándor bácsi“-vá sze-lídült, de bizonyára még sokat megőrzött ifjúkora szuggesszív erejű for-radalmi lendületéből.

K. Gy.

Felelős kiadó: S i k S á n d o r

S Z E R K E S Z T Ő I Ü Z E N E T E K

H. Gy. A kutatások most is ott tartanak, ahol Ön: Mattias Grünewald életéből nem maradtak fenn részletek. Sem születésének évét, sem helyét, sem élete körülményeit nem ismerjük. De annál elevebben rajzolódik bele egynésége lelkünkbe csodálatos remekművén — az Iseheimi Oltária — keresztül. Az agyonkínzott Krisztus, a némán szenvedő Szűz Mária, a tanúságtevő Szent János mindenkinek, aki csak egyszer is elmerült a képek szemléletébe, feledhetetlen személyes ismerősévé lesz, aki elevenen él a lelkében. A gyönyörű Feltámadott pedig, a maga csupa-ragyogásában, megsejtet valamit a majdani megdicsőülés szép-ségéből.

L. K. Budapest. Az úgynevezett nagy ember kérdése nem olyan egyszerű, mint ahogy azt sokan képzelik. A Lombroso óta elterjedt lángeész és örült fogalomkapcsolás túlságosan is egyoldalú és elsietett megállapítást rejt. Közismert dolog ugyan, hogy a híres emberek családjában elég gyakran fordultak elő elmebetegségek. Nietzsche, a fasiszta gondolkodás előfutára, Comte, a francia pozitivistá filozófus, Fourier az utópista szocialisták egyike és Bolyay, a magyar matematikus schisophreniások voltak. Beethoven, Shaw, Andersen iszákos családból származtak. Goethe, Grillparzer, Hörderlin, Verlaine családjai a legkülönbözőbb terheltség nyomait mutatják. Ez a jelenség is egyik oka annak, hogy a lángeeszt és az örült ikertestvéreknek tartják. Ennek a tévhitnek a tarthatatlanságát azonban Krętschmer, Schaffer és mások kimutatták. A két jelenségnek nincs semmi közös biológiai gyökere. A lelki egyensúlyzavar egyáltalán nem nélkülözhetetlen kelléke a rendkívüli szellemi teljesítőképességnek. Tény azonban, hogy a szélsőséges variációk elég labilisek és a kiegyensúlyozott átlag-típustól egyaránt távol esnek. Éppen ezért nagyobb a valószínűsége annak, hogy egy ponton találkoznak és a két szélsőséges átöröklési vonal együtt halad tovább. A rendkívüli tehetség és a lángeleme megszületésének a titkait azonban még korántsem ismerjük és a kérdésnél figyelembe kell venni a különböző történeti, gazdasági, társadalmi szempontokat is.

K. L. Pécs. Rómában vannak Szent István királyunknak emlékei. A királyi korona, amelyet Silvester pápa küldött Szent Istvánnak, a római ötvösművészet alkotása. Hű mása a vatikáni könyvtárban látható. A magyar zarándokok annak idején meg szokták tekinteni Silvester pápa sírját a lateráni Szent János templomban. A sír fölött egy dombormű a szentkorona küldését ábrázolja. A domborművet annak idején Fraknói Vilmos püspök kezdeményezésére készítették. A Szent Péter bazilika déli oldalán, a nerói cirkusz helyén, több szentély között állott Szent István martír első bazilikája. Szent István király e mellé a bazilika mellé építette zarándokházát, hogy a Rómába zarándokoló magyar hívek otthonra találjanak. Ez a magyar otthon 1766-ban lebontásra került és helyén ma a Szent Péter templom sekrestye-épülete áll, de az egykori zarándokház emléke a San Stefano Rotondo ősi templomára átruházva ma is él és a Szent Péter bazilika déli oldalán 1929. december 20-án elhelyezett emléktábla hirdeti István királyunknak a Szentszékkal való ősi kapcsolatát.

T. E. Igen, jól emlékszik, az első atombombát 1945. augusztus 6-án dobták le Hirosimára, a második augusztus 9-én Nagasakira hullott. A két bomba ledobását kétségtelen történelmi dátumnak tekinthetjük, mert

hiszen olyan modern fegyver került ezzel az ember kezébe, amely sokkal veszedelmesebb, mint az összes eddigi fegyverek. Éppen ezért a feltaláló és kísérletező szaktudósok már a bomba első kísérleti alkalmazásakor mély lelkiismeret-furdalást éreztek.

P. S. A devotio moderna legfőképpen a világiak jámborságának megújítására irányuló reform-mozgalom volt, amelyre Nikolaus Cusanusnak az a tanítása is hatott, amely szerint az ember számára érthetetlennek tetsző ellentétek Istenben összhangra találnak. A mozgalom központja az Augusztinusz rend megújított wincheimi kongregációja volt. Nem az aszketikus szabályok szigorítására, hanem inkább a szív egyszerűségére törekedtek. Ez a Kempis Tamás által is képviselt irány a reneszánsz kori humanizmus egyik keresztény hajtásaként fogható fel. A X. Pius pápa Pascendi enciklikájával elítélt modernizmushoz semmi köze.

Cs. T. Valóban igaza van, hogy Jézus Krisztus keresztrefeszítéséről jobban mondvá a keresztrefeszítés módjáról nem sokat tudunk. Máté evangéliumából tudjuk, hogy Jézust, amikor a vesztőhelyre vitték, ott levetkőztették és azután kiterjesztett kézzel a keresztre szegezték. Így állították fel a keresztet. Ezután következett lábainak átszögezése. Hogy külön-külön vagy együtt szögezték-e át, nem tudjuk s az sem ismeretes, vajon készítettek-e a kereszt függőleges oszlopára ülökét. Mátéból tudjuk, hogy táblát szögezték Jézus feje felé, az ismert szöveggel. Az egyik katona mintegy egy méteres nádszálon ecetbe mártott szivacsot nyújtott neki s ebből következtetünk arra, hogy Jézus keresztje két és fél, három méter magas lehetett. A keresztrefeszítés időpontját 11 órára teszik. Maga a keresztre feszítés a legkínosabb és legmegszégyenítőbb halálbüntetés volt, amint azt Cicero megírja. Rómába keletről származott. A schitáktól átvették az asszirok, médek, perzsák, a púnok, majd tőlük a rómaiak. A pún háborúk előtt a rómaiak ezt a halálbüntetési módot nem ismerték. Hasonlóképpen ismeretlen volt a zsidó jogban is. A zsidó források tudnak ugyan arról, hogy a büntetést fára függesztik, de csak a kivégzés után. Ezzel szemben a rómaiak a zsidókkal szemben alkalmazták a keresztre feszítést. Gessius Florus helytartó még olyanokkal szemben is, akik a lovagi rendhez tartoztak és római méltósággal voltak felruházva. A köztársasági, majd a császári Rómában ezt a büntetési nemet kezdetben rabszolgák vagy szabad nem rómaiakkal szemben vezették be. Később rablás, gyilkosság, felségárulás, hazaárulás, lázadásra való felszítás és szentségtörés miatt még szabadokat is felfeszítettek. Különösen sok keresztény ellen alkalmazták, mindaddig, amíg Nagy Konstantin el nem törölte. Az elítéltnak a patibulumot vagyis a keresztfát magának kellett a vesztőhelyre vinnie, amint erről Plutarhos megemlékezik. A büntetést a keresztre feszítés előtt levetkőztették. Olykor egyszerűen egyetlen nyársra húzták fel vagy egyedülálló cölöpre akasztották vagy szögezték fel. A keresztnek közül kétféle is alkalmaztak, három (T) és négykarút (+). (CruX comissa volt a háromkarú neve, a négykarú + crux immissa volt.) A főtörzsre néha ülökét vagy lábtámaszt szegezték. A bűnös nevét és bűnét táblára irták és a keresztrefeszített feje fölé szegezték.

„Van-e kiút?” A megadott címen levele van.